

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

Кафедра гуманітарних дисциплін та соціальної роботи

Гуманітарні аспекти формування особистості

Матеріали
VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції
від 29 травня 2019 р.

Львів – 2019

УДК 316.4.05: 009. 37.032

Г 93

**“Гуманітарні аспекти формування особистості”
(V ;2019 ; Львів)**

Матеріали VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції “Гуманітарні аспекти формування особистості”, 29 травня 2019 р.; [за заг. ред.: Нагірняка М.Я.]. – Львів : ЛДУ БЖД, 2019. – 151 с.

Рецензенти:

Кашуба М.В.,	доктор філософських наук, професор
Сухий О.М.,	доктор історичних наук, професор
Шуневиц Б.І.,	доктор педагогічних наук, професор

Відповідальний редактор: Нагірняк М.Я., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

До збірника увійшли статті, підготовлені учасниками VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції “Гуманітарні аспекти формування особистості”. Розглянуто дискусійні питання з проблем викладання гуманітарних наук у навчальних закладах технічного спрямування, методологічні засади діяльності науково-педагогічних працівників на сучасному етапі розвитку суспільства, проаналізовано їх вплив на становлення світоглядних позицій молоді людини, висвітлено мовний, психологічний, педагогічний, правовий, політичний, екологічний, етичний та естетичний аспекти підготовки фахівця ризиконебезпечних професій, досліджено роль християнської церкви у формуванні особистості.

Подано матеріали, які пропонуються читачеві та сприятимуть створенню умов для формування складових професійної компетентності і дадуть змогу формувати адекватну модель діяльності майбутнього спеціаліста

Для науковців викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться теоретичними та практичними проблемами гуманітарної сфери в Україні та світі.

Тексти надруковано в авторській редакції. За точність наведених фактів і даних відповідальність несуть автори опублікованих статей.

Рекомендовано до друку Вченою радою

Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(Протокол № від « » травня 2019 р.)

© Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2019

© Кафедра гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, 2019

© Нагірняк М.Я. 2019

ПЕРЕДМОВА

*«Віддай людині крихітку себе,
за це душа поповнюється світлом»
(Л. Костенко)*

*«Що може бути шкідливіше за людину,
котра володіє знаннями найскладніших наук,
але не має доброго серця»
(Г. Сковорода)*

У сучасних умовах трансформації українського суспільства, підвищення соціальних ризиків особистість стає головним інвестиційним ресурсом людства, здатним забезпечити інтелектуальний, технологічний прорив у ХХІ столітті. Творення нового духовно-інформаційного простору на основі поєднання національних цілей, інтересів і цінностей із загально визнаними гуманітарними стандартами повинно забезпечити справжній культ духовності, піднести суспільний престиж та авторитет інтелекту, знань та освіченості.

Вимоги сьогодення та новітні методи, які визначають еволюцію освітнього простору, висувають перед навчально-виховним процесом важливі завдання – формування моральних та вольових якостей, творчої свободи особистості, духовного світу фахівця, орієнтованого на загальнолюдські цінності, підготовки випускника закладів вищої освіти, який не тільки бездоганно володіє технікою, а й здатний творчо мислити при її застосуванні. В зв'язку з цим в середовищі інтелектуальної еліти все частіше обговорюється необхідність гуманізації та гуманітаризації освіти, яка при новій методології набуває глибшого змісту, ніж просто залучення людини до гуманітарної культури.

Професорсько-викладацький колектив Львівського державного університету безпеки життєдіяльності свідомий того, що всебічна професійна підготовка майбутніх фахівців

не буде повноцінною без гуманітарної її складової. Тому вже доброю традицією в Університеті стало проведення наукових конференцій присвячених гуманітарним проблемам формування особистості.

Метою VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції “Гуманітарні аспекти формування особистості” є розгляд кількох проблемних напрямків: особливості викладання гуманітарних наук у вищих навчальних закладах та їхній вплив на виховання світоглядних позицій людини; нові технологічні підходи до освіти осіб з особливими освітніми потребами; етична та естетична складова образу сучасного спеціаліста України; психолого-педагогічні засади становлення особистості в умовах глобалізації; релігійний вимір у навчально-виховному процесі; формування мовної та екологічної культури особистості; соціально-правове становище людини: загальнотеоретичні аспекти.

Запропонований збірник матеріалів конференції містить статті учасників VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції “Гуманітарні аспекти формування особистості”. Їх автори – викладачі із багатолітнім науково-педагогічним досвідом, досвідчені науковці та педагоги, аспіранти, студенти. Сподіваємося, що матеріали цього збірника зацікавлять не лише викладачів-гуманітаріїв, але й курсантів та студентів, офіцерів-вихователів, кураторів навчальних груп та всіх, хто цікавиться питаннями виховання особистості. Гадаємо, що вони також матимуть практичне застосування у проведенні навчальної та виховної роботи у закладах вищої освіти.

УДК 316.4.051

Liudmyla KRYVACHUK
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ: ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ

Сучасні складні процеси функціонування українського суспільства детермінують потребу особливої уваги до вирішення проблеми захисту прав дітей, забезпечення безпеки дітей, створення середовища найбільш сприятливого для їх розвитку. В сучасних умовах підвищених соціальних ризиків, в умовах тривання збройного конфлікту в Україні питання безпеки і захисту прав дітей є особливо актуальним і важливим.

Дитина через об'єктивні обставини неспроможна не тільки безпосередньо впливати на можливість реалізації своїх прав, задовольняти власні потреби в безпеці, а й навіть визначати проблеми, які існують в системі забезпечення цих прав. З цього приводу у Декларації прав дитини (1959) стверджується, що «дитина внаслідок її фізичної й розумової незрілості, потребує спеціальної охорони та піклування, зокрема й належного правового захисту як до, так і після народження» [2]. Кожна дитина має право на безпечне життя, на такі умови забезпечення її життєдіяльності, в яких відбуватиметься забезпечення її найкращих інтересів і потреб.

Ідея захисту прав дитини розвивалася упродовж багатьох століть та активізувався цей процес лише в XIX ст. з розвитком концепції захисту прав дітей. Права дитини отримали міжнародне правове визнання завдяки англійці Енглантайн Джебб, яка створила фонд під назвою «Врятуйте дітей» для надання допомоги тисячам нужденних дітей.

Однак її задуми були спрямовані на більше, ніж надання допомоги. У 1920 році, приїхавши до Женеви, вона створила Міжнародний союз «Врятуйте дітей», який згодом був реорганізований у Міжнародний союз захисту дітей [5, с. 36].

Першим міжнародним документом, де порушувалася проблема захисту прав дитини, була Женевська декларація прав дитини, ухвалена Лігою Націй у 1924 році, проект якої підготував Міжнародний союз захисту дітей. Женевська декларація прав дитини стала важливим і прогресивним документом у сфері охорони дитинства. З 1924 року після прийняття Женевської декларації прав дитини, інститут прав дитини став частиною загальної системи міжнародного права, а сама Женевська декларація прав дитини стала фундаментом майбутніх міжнародних правових ініціатив у сфері охорони дитинства.

У подальшому, зі створенням Організації Об'єднаних Націй (ООН), у світі посилилася увага до сфери захисту прав дітей. Цьому, зокрема, сприяло й створення у 1946 році Міжнародного надзвичайного дитячого фонду ООН, статутною метою якого було надання допомоги дітям, що постраждали від II світової війни. Але вже у 1953 році Фонд розширив коло своїх завдань у сфері захисту прав дитини і отримав сучасну назву, а саме: Дитячий фонд ООН (United Nations Children's Fund (UNICEF)) [10].

Стратегічним документом у сфері захисту прав дітей стала Загальна декларація прав людини, яку ухвалила у 1948 році Генеральна Асамблея ООН. У ній вперше були зафіксовані основи захисту прав дітей, зокрема у ст. 25 зазначено, що дитинство «дає право на особливу турботу і допомогу» [3]. Свій розвиток Декларація отримала в Пактах про права людини (1966), що гарантували рівні права всім дітям та забезпечення їх соціальних потреб.

У 1959 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію прав дитини (1959) – документ, у якому визначено десять фундаментальних принципів, якими

проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, котрі дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. Сформульовані у Декларації принципи спрямовані на створення найкращих умов для щасливого дитинства та захист прав дітей в усіх сферах їх життєдіяльності, зокрема, принцип 8 містить положення про те, що «дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу» [2].

Доцільно зазначити, що десять принципів Декларації прав дитини (1959) являють собою першу спробу виділити всі права дитини і на міжнародному рівні сприяти їх дотриманню. Декларація та ефективна діяльність Дитячого фонду ООН (UNICEF) створили основу міжнародного механізму захисту прав дитини у світі. Проте зауважимо, що Декларація прав дитини (1959) здебільшого декларує перелік прав, що має належати всім без винятку дітям. У документі вказано, якими правами від народження має бути наділена дитина, яка роль батьків, однак не визначено, які механізми мають бути застосовані для реалізації цих принципів.

Увесь комплекс міжнародних правових стандартів щодо захисту прав дітей охоплює міжнародний правозахисний документ, який ратифікували практично всі країни світу – Конвенція про права дитини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року – комплексна угода, яка зобов'язує держави, котрі її ратифікували, вжити заходів щодо забезпечення та захисту прав дітей. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини 27 лютого 1991 року [6].

Таким чином, основою забезпечення прав дитини в Україні, як і в більшості країн світу, є Конвенція про права дитини (1989). Права дитини, визнані Конвенцією, згідно з традиційною класифікацією прав людини можуть бути об'єднані в п'ять груп:

– громадянські права (право на ім'я та національність; право на самотність; право на життя; право на захист від фізичного насильства тощо);

– політичні права (свобода думки; свобода висловлювання; свобода зібрань; свобода переконань і віросповідання; вільний доступ до інформації);

– економічні права (держави-сторони повинні вживати всіх необхідних правових, адміністративних та інших заходів для реалізації в тому числі й економічних прав дітей; побіжно це право передбачено);

– соціальні права (право на освіту; право на охорону здоров'я; право на соціальне забезпечення);

– культурні права (право на відпочинок і дозвілля, залучення до гри та участі в культурному й мистецькому житті) [6].

Права дитини також можна групувати за трьома категоріями: а саме:

- 1) група прав забезпечення;
- 2) група прав захисту;
- 3) група прав участі.

Діти мають право на забезпечення в найширшому розумінні цього слова, починаючи з отримання імені й громадянства і закінчуючи медико-санітарною допомогою, а також доступу до дозвілля і розвитку. Вони мають право на захист від дій, що загрожують їх життю та здоров'ю (катувань, експлуатації, необґрунтованого позбавлення волі чи сімейної турботи). Діти також мають право на прийняття участі у рішеннях, що стосуються їх життя, на участь у житті громади.

Доцільно зазначити, що Конвенція про права дитини (1989) містить не лише перелік прав дитини, а й зобов'язання держави щодо дотримання задекларованих принципів. Як у цьому контексті зазначає М. Бунік «визнання державою прав ставить перед урядом низку вимог. Визнання права – це не просто відмова від втручання у сферу індивідуальної

свободи, це і зобов'язання захищати цю свободу, це також зобов'язання надавати відповідні послуги. Невідповідність задекларованих прав засобам їх забезпечення становить загрозу самій демократії» [1, с. 42].

Важливе значення щодо захисту прав дітей мають документи Ради Європи, ратифіковані в Україні, серед яких стратегічним документом міжнародного європейського рівня є Європейська конвенція про здійснення прав дітей (від 25.01.1996 р.; ратифікована в Україні 03.08.2006 р. Приєднанням України до цих Конвенцій та їх ратифікацією Україна не тільки взяла на себе зобов'язання щодо захисту прав дітей, а й визнала свою відповідальність перед світовим співтовариством щодо забезпечення на всій території України всіх положень цих документів, підтвердила свій курс на підтримку загальнолюдських цінностей та розбудову демократичної держави.

Наступний важливим етапом у сфері захисту прав дітей в Україні було створення у 2011 році інституту Уповноваженого з прав дитини. Як зазначає у цьому контексті В. Закриницька, «не викликає сумніву той факт, що запровадження інституту дитячого омбудсмена є значним кроком уперед у сфері захисту дітей, дозволяє зосередити увагу держави на цій виключно важливій сфері. І на цьому шляху вельми корисним може стати вивчення та опрацювання саме досвіду зарубіжних країн щодо діяльності омбудсменів з прав дитини» [4, с. 356].

Стосовно формування національного законодавства у сфері захисту прав дітей, то документами стратегічного значення безперечно є Закон України «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 р. № 2402-III) [9], Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (від 05.03.2009 р. № 1065-VI) [7]. У 2018 році було затверджено Державну соціальну програму у сфері охорони дитинства «Національний план дій щодо реалізації

Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» (Постанова Кабінету Міністрів від 30 травня 2018 р. № 453) [8]. Відтак вважаємо, що наведено стратегічні нормативно-правові акти у сфері захисту прав дітей, загалом правове поле щодо надання соціальних послуг дітям різних категорій, здійснення соціальної роботи у сфері охорони дитинства є досить обширне, різноаспектне, має свою специфіку і потребує окремого дослідження.

Підсумовуючи зазначимо, що проблематика захисту прав дітей, забезпечення інтересів на сучасному етапі розвитку української держави в складних трансформаційних умовах зростання соціальних ризиків є важливою та пріоритетною. Захист прав дітей є важливою умовою існування і розвитку суспільства. Майбутнє дітей, яке визначає і майбутнє всього суспільства, має закладатися вже сьогодні шляхом створення сприятливих та безпечних умов для їх повноцінного життя і розвитку.

Список використаних джерел

1. Буник М. З. Права людини в контексті демократичного врегулювання / М. З. Буник // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 21. – С. 39–45.
2. Декларація прав дитини / ООН; Декларація, міжнародний документ від 20.11.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Загальна декларація прав людини / ООН; Декларація, міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод, і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід / В. Закриницька // Вісник

- Академії правових наук України. – Х. : Право, 2012.– № 4 (71). – С. 346–356.
5. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, О. В. Кузьмінський та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.
  6. Конвенція про права дитини / ООН; Конвенція, міжнародний документ від 20.11.1989 р. (ратифіковано в Україні 27.02.1991 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
  7. Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.
  8. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (від 30 травня 2018 р. № 453) : Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018>.
  9. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
  10. UNICEF : Офіційний сайт. – Режим доступу : <https://www.unicef.pl>.

УДК 372.016:53**Валентина БАЛИЦЬКА,
Лідія ЯРИЦЬКА**Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності**ДО ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ДЕЯКИХ
ФІЗИЧНИХ ЗАСТОСУВАНЬ**

Фізика на сьогодні утворює міцний фундамент всього природознавства: методи фізичної науки дозволили за останнє століття забезпечити потужний прогрес у розвитку таких наук, як біологія, хімія, астрономія, геологія та ін. Незвичайно широке практичне застосування дозволило фізиці стати основною зброєю технічного прогресу. Всі ці особливості роблять фізичні знання абсолютно необхідними для людства, проте вони втрачають свою цінність без екологічної культури людини.

Для багатьох поняття “фізика” і “екологія” здаються несумісними. Незважаючи на це, впровадження результатів фізичних досліджень у промисловість є одним з найголовніших джерел забруднення довкілля. І, дійсно, атомна промисловість, енергетика, електромагнітне випромінювання, напівпровідникові технології та інші галузі, що широко використовують досягнення фізики, дають немало прикладів негативної дії на довкілля, в той час як метою екології є об'єднання та синтез наукових знань про біосферу та її захист. Функція екології може бути виконана тільки у тому випадку, якщо вона базуватиметься на фундаментальних принципах природи, законах фізики, тому частина екологічних проблем, що вивчаються фізикою, навіть виділена в особливу галузь екології – екологічну фізику, яка бере на себе вирішення ряду екологічних проблем. Зупинимось на деяких негативних, з екологічної точки зору, наслідках фізичних застосувань.

Насамперед, згадаємо відкриття атомної енергії, яка є надзвичайно корисною для людства і яка вже в перші роки після відкриття пов'язана з потворним її використанням – це стосується варварського акту американців, які скинули атомну бомбу на японські міста Хіросіму і Нагасаки, внаслідок чого 100 тис. японців загинули майже миттєво, а десятки тисяч померли протягом багатьох років від променевої хвороби, спричиненої атомним вибухом. За даними англійських спеціалістів по радіаційній біології, в Хіросімі за 5 років після вибуху атомної бомби померло втричі більше людей, ніж під час вибуху. З того часу в лексиконі не тільки фізиків, а і будь-якої людини, неспеціаліста в галузі фізики, з'явилися слова “опромінення”, “променева хвороба”, “наслідки опромінення”, “радіація”. І з тих самих пір людство пов'язало ці слова, що раніше застосовувалися лише у вузькому колі спеціалістів, з будь-яким практичним застосуванням атомної енергії, а не тільки з її використанням у військових, руйнівних цілях.

Водночас навряд чи знайдеться людина, яка б не чула про успішне застосування опромінення в терапії пухлин, при стерилізації продуктів харчування і медичних препаратів, для стимуляції насіння і зерна та в інших галузях людської діяльності аж до криміналістики і мистецтвознавства. І все-таки у багатьох, якщо не у більшості, при слові “радіація” тривожно стискається серце, а за кордоном цей особливий стан людської психіки навіть дістав назву “атомний синдром”.

Аварія на Чорнобильській АЕС – це не тільки вибух четвертого блоку, але це і вибух (без перебільшення) всезагального інтересу до проблеми дії випромінювання на живі організми, в першу чергу, людину. І знову не можна не відмітити екологічного аспекту цієї проблеми – адже часом елементарне незнання і безвідповідальність тих чи інших людей призвели до помилкових та фатальних дій. До цього потрібно додати екологічну неграмотність не тільки місцевої

влади, але і деякі неправильні повідомлення кореспондентів центральних органів друку із особливої зони, в якій йшла напружена і самовіддана робота по ліквідації тяжких наслідків аварії.

Слід зупинитися і на проблемі зберігання і переробки радіоактивних відходів, яка без екологічної основи взагалі нереальна, адже дослідження можливостей їх зберігання дуже складна і відповідальна, насамперед з етично-екологічної точки зору, робота. Для визначення можливості глибинного захоронення відходів в підземних резервуарах необхідно провести величезну попередню підготовку: ретельно вивчити геологічні структури, дослідити сейсмічність району, зібрати інформацію про виготовлення резервуарів із залізобетону, а також різних геологічних формацій (граніту, глини, солей). Як тут не згадати одне із висловлювань науковців з інституту Курчатова: “Опромінення не потрібно боятися, але треба відноситися до нього з належною повагою”.

Іншим прикладом екологічної небезпеки можуть слугувати такі нейтральні, на перший погляд, звукові хвилі, поняття про які, здавалося б, визначається чисто фізичними характеристиками. Однак виявляється, існують серйозні екологічні проблеми акустики. Навіть звичайні звуки великої гучності, зокрема шуми, наносять шкоду навколишньому середовищу та здоров'ю людини, тому з метою охорони навколишнього середовища забороняється подавати з автомобілів звукові сигнали в населених пунктах, будувати летовища у великих містах, а житлові масиви відділяються від автомагістралей щитами та зеленими зонами. На підприємствах з акустичним навантаженням створюють кімнати психічного розвантаження, так як інтенсивний шум вражає центральну нервову систему, порушуючи її регуляторну функцію, що негативно позначається на діяльності внутрішніх органів і кровообігу. У результаті з'являється підвищена втома, послаблюються пам'ять і зір,

знижуються працездатність, якість і безпека праці. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), найбільш чутливі до шуму такі операції, як збір інформації, стеження, мислення.

Що стосується ультразвуку, то відомо про його широке застосування у медицині для діагностики і лікування деяких захворювань, так як жирові і м'язові тканини по-різному відбивають ультразвукові хвилі – відбиті хвилі перетворюються в електричні імпульси, утворюючи зображення на екрані. В техніці ультразвук використовують для виявлення дефектів, наприклад тріщин в рейках, мостах (ультразвукова дефектоскопія). Ультразвукові хвилі великої інтенсивності використовують для виготовлення порошків та емульсій з незмішуваних речовин тощо. Проте, при тривалій роботі людини з ультразвуковими установками можуть відбутися зміни в діяльності центральної нервової системи людини, слухового і вестибуляторного апаратів.

Інфразвук також несприятливо впливає на організм людини, в тому числі і на органи слуху. Інфразвукові коливання сприймаються як фізичне навантаження, хоча вони менш небезпечні, ніж чутний шум того ж рівня. Ступінь впливу інфразвуку на людину залежить від частотного спектра, рівня і тривалості. Особливо небажані частоти 2-15 Гц через резонансні явища внутрішніх органів. Під час впливу на організм інфразвуку частотою 1-3 Гц порушується природний ритм дихання, можлива киснева недостатність, а в деяких випадках можлива задуха. Болі в попереку виникають в діапазоні частот 8-12 Гц, при більш високих частотах з'являються хворобливі симптоми в порожнині рота, гортані, сечовому міхурі, а також у деяких м'язах. Тривала дія інфразвуку, як і вібрацій тих же частот, розвиває патологічні зміни в організмі. Зміна ритмів дихання і биття серця, розлад шлунку і центральної нервової системи, головні болі та інші порушення виникають при різних рівнях інфразвуку. У осіб, що піддавалися впливу низькочастотної шуму 90-115 дБ

протягом тривалого часу, відзначені такі порушення здоров'я, як зміни вестибуляторних і рухових функцій, дратівливість, пригнічений настрій. Інфразвук великих рівнів (більше 140 дБ) при короточасному впливі викликає нудоту, болі в шлунку, головні болі, запаморочення, почуття занепокоєння. Під час тривалих дій потужних інфразвуків у людини з'являються симптоми, подібні до симптомів “морської хвороби”. Водночас існують новітні методи лікування хвороб дозованими імпульсами інфразвуків.

Всім відомо про корисне використання електростатичних явищ, проте звичайні електростатичні заряди за сприятливих умов (наприклад, при низькій вологості повітря) не лише утворюються, а й накопичуються. Коли в результаті такого накопичення вони досягають високого потенціалу, то може виникнути швидкий іскровий розряд між частинами устаткування або розряд на землю. Такий іскровий розряд при наявності горючих сумішей може спричинити вибух чи пожежу. В цьому і полягає основна небезпека статичної електрики. Так бензол, бензин спалахують унаслідок електростатичного розряду при різниці потенціалів до 1000 В, а більшість горючих повітряно-пилових сумішей – до 5000 В (за умови, що іскра має достатню енергію).

Заряди статичної електрики можуть утворюватись чи передаватись (контактним або індукційним шляхом) до тіла людини. Якщо виникають іскрові розряди, то вони спричиняють фізіологічну дію у вигляді уколу чи незначного поштовху, які самі по собі не є небезпечними для людини (сила струму розряду дуже мала). Однак, враховуючи неочікуваність такого розряду, у людини може виникнути переляк і, як наслідок – рефлекторний рух, що в низці випадків призводить до травмування (робота на висоті, біля рухомих незахищених частин устаткування тощо). Систематичний вплив електростатичного поля підвищеної напруженості негативно впливає на організм людини,

викликаючи, в першу чергу, функціональні розлади центральної нервової та серцево-судинної систем.

Що стосується електромагнітного випромінювання, то вперше значне комплексне дослідження можливого несприятливого впливу електромагнітних полів на здоров'я людини було проведено в 1984 році в Канаді. Приводом для цього послужили численні скарги співробітниць бухгалтерії одного з госпіталів. Для виявлення причинних факторів були виміряні всі види випромінювань, був поширений запитальник, що стосується всіх видів впливу на здоров'я. У звіті за підсумками роботи було встановлено однозначний зв'язок захворюваності з одним з провідних чинників зовнішнього впливу – електромагнітним полем, що генерується монітором комп'ютера.

За узагальненими даними, у працюючих за монітором від 2 до 6 годин на добу функціональні порушення центральної нервової системи відбуваються в середньому в 4-6 разів частіше, ніж у контрольних групах, хвороби серцево-судинної системи – в 2 рази частіше, хвороби верхніх дихальних шляхів – в 1,9 рази частіше, хвороби опорно-рухового апарату – в 3,1 разів частіше. Зі збільшенням тривалості роботи на комп'ютері співвідношення здорових і хворих людей серед користувачів різко зростає. Дослідження функціонального стану користувача комп'ютера, проведені в 1996 році Центром електромагнітної безпеки, показали, що навіть при короткочасній роботі (45 хвилин) в організмі користувача під впливом електромагнітного випромінювання монітора відбуваються значні зміни гормонального стану і специфічні зміни біострумів мозку. Особливо яскраво і стійко ці ефекти виявляються в жінок. Помічено, що у груп осіб (у даному випадку це склало 20%) негативна реакція функціонального стану організму не проявляється при роботі з комп'ютером менше однієї години. Виходячи з аналізу отриманих результатів зроблено висновок про можливість

формування спеціальних критеріїв професійного відбору для персоналу, що використовує комп'ютер в процесі роботи.

Кожне фізичне явище має свої плюси і мінуси, і це стосується всіх відкриттів і винаходів. Лише в 70-х роках минулого століття почалися перші спроби екологічної освіти, оскільки стали відомі факти про всесвітнє забруднення біосфери новими хімічними речовинами, багато з яких виявилися шкідливими для живих істот в тому числі і для людини і, що ще більш тривожно – практично не розкладаються природними процесами. Характерний приклад – хімічний препарат дихлордифеніл-трихлоретан, який характеризується високою ефективністю у боротьбі з комахами, за розроблення якого американські вчені дістали нобелівську премію. Цю речовину, раніше незнайому біосфері, тепер знаходять не тільки в рибі та птиці Балтійського і Середземного морів, але також в Арктиці і в Антарктиді. Слід згадати і про проблему пластика, адже пластик дуже шкідливий: він довго розкладається і залишає після себе отруйні хімічні речовини. Пластикові відходи зберігаються від 100 до 1000 років, а при спалюванні пластикових пляшок в атмосферу виділяються найтоксичніші з відомих органічних сполук – діоксани.

Необхідно відмітити, що екологічні проблеми охоплюють усі сторони багатогранного життя людини і суспільства з його наукою, культурою, виробництвом, мистецтвом, етикою і мораллю, а планета Земля є складною самостійною екосистемою, про яку треба піклуватися.

Список використаних джерел

1. Гілевич Ю.В., Сологуб В.А., Коновал В.П. Статична електрика і психологічний стан людини // Вісник КНУТД. Матеріалознавство. Легка та текстильна промисловість. № 4. – 2010. – С. 24–28.
2. Денисевич К.Б. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. Кн. 4: Розвиток атомної енергетики та об'єднаних енергосистем //

- К. Б. Денисевич, Ю. О. Ландау, В. О. Нейман, В. М. Сулейманов, Б. А. Шилияєв; Наук. ред. Ю. О. Ландау, І. Я. Сігал. – 2013. – 303 с.
3. Доповідь Мінекобезпеки України "Про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні за 1996 р. // Мінекобезпеки України. – Київ, 1997 р. – 53 с.
  4. Ковальова Л.В. Вплив на організм людини електромагнітних полів антропогенного походження // Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2009. – № 2. – С. 96–104.
  5. Корнілович Б. Еколого-хімічні проблеми видобутку та перероблення уранової сировини / Б. Корнілович, В. Стрелко, Ю. Кошик, В. Павленко // Вісник НАН України. – 2010. – № 10. – С. 16–21.
  6. Міністерство екології та природних ресурсів України. 1.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://menr.gov.ua/31778.html>:
  7. Носовський А. В. Ядерна та радіаційна безпека // Ядерна та радіаційна безпека. – 2008. – № 2. – С. 69–72.
  8. Ткаченко В. С. Вплив виробничого шуму на організм людини // Медицина залізничного транспорту України. 2004. – № 3. – С. 96–102.
  9. Francois Brech and other. Addressing ecological effects of radiation on populations and ecosystems to improve protection of the environment against radiation: Agreed statements from a Consensus Symposium. P. 21-29.
  10. Paula Rubya Souza Camara. Effect of exposure to non-ionizing radiation (electromagnetic fields) on the human system: A literature review. Journal of Interdisciplinary Histopathology. 2014. 2(4). P. 187-190.

УДК 317.7**Олена БАРТИШ
Емілія КОСТИШИН**Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності**ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ**

Імідж професії – це чіткий образ певної професійної діяльності, який існує у свідомості людей. Кожна професія має свій імідж, поза межами того, хто над ним працює і чи працюють взагалі. Якщо створенню іміджу не приділити належної уваги, тоді думка в суспільстві складеться стихійно, на основі наявної інформації, а вона не завжди може бути правдива та відповідати реально існуючому образу чи специфіці професійної діяльності [1, с. 12].

Імідж соціальної роботи на сучасному етапі наукової діяльності розглянутий недостатньо, багато важливих структурних елементів не досліджено. Якщо мова і заходить про імідж професії, то завжди мається на увазі формування позитивної думки широкого загалу про представників професії (зовнішній вигляд фахівця, поведінка, ділова мова і т. д.). Для досягнення такого позитивного ефекту, достатньо використати психологічні підходи для пояснення цього явища. Щоб створити належний імідж для професії соціальної роботи, слід приділити увагу факторам, які лежать в основі розуміння поняття іміджу, а не акцентувати увагу на зовнішніх деталях [4, с. 36].

Для розуміння місця і ролі іміджу професії “соціальна робота” в сучасному українському суспільстві особливе значення мають ідеї Платаш О. Ф., Попової В. В., Белобрагіна В. Я., що описують основні принципи взаємодії соціальних суб’єктів у соціо-культурної діяльності [5, с. 54].

В будові іміджу можна виділити одну або декілька рис, що складають основу його схеми, так звані іміджеві

константи або критерії іміджевого об'єкта. Гавра Д. П. зазначає, [3, с. 28] що «для того, щоб деяке явище, процес, феномен або предмет перетворилися на об'єкт іміджу, необхідно виконання двох умов – значимості і публічності. Під значимістю (для суб'єкта іміджу) він розуміє «взаємодію з потребами / інтересами / цінностями об'єкта. Публічність (інформаційна доступність) об'єкта – це його знаходження в полі сприйняття суб'єкта. Якщо якийсь феномен не відповідає обом цим критеріям одночасно, він не може мати оціночної реакції соціальних суб'єктів, відповідно, він не виступатиме в якості об'єкта іміджу» [3, с. 28].

Професія «соціальна робота» повністю відповідає цим критеріям, її публічний статус пов'язаний, по-перше, з відкритістю (загальнодоступністю). Згідно Закону України «Про соціальні послуги» [7, с. 2] доступність та відкритість включені до базових принципів надання соціальних послуг, вони передбачені і в умовах стандартизації соціальних послуг для різних категорій клієнтів. Доступність та відкритість соціальних послуг передбачає те, що кожна людина може отримати потрібну їй інформацію про соціальну послугу, місце та порядок її надання, альтернативні послуги [3, с. 28].

По-друге, публічний статус соціальної роботи зумовлений орієнтацією цієї діяльності на загальносуспільні потреби у соціальній безпеці, ризиками якої виступають бідність, бездомність, правопорушення, безробіття, масове поширення інфекційних захворювань, алкоголізм і наркоманія. Послаблення соціальної безпеки може призводити до соціальної напруги [3, с. 28].

Потрібно розуміти, що імідж має постійні складові [2, с. 17]:

- чітке визначення колективом місії та концепції установи;
- оптимістичний настрій і доброзичливий мікроклімат у колективах;

- педагогічна, соціальна й управлінська компетентності співробітників;
- сформований образ керівника, який буде виступати справжнім лідером в колективі та беззаперечним авторитетом з умінням надихати свій колектив на нові звершення;
- ефективна організація роботи колективу, компетентність кожного працівника;
- якість послуг;
- взаємозв'язок організації з різними соціальними інститутами.

Соціальна робота як професія потребує великої праці та постійного вдосконалення фахівців у цій сфері, формування свого самобутнього іміджу. Імідж соціального працівника повинен відповідати очікуванням та уявленням суспільства [6, с. 5].

Складовою іміджу й водночас засобом, який полегшує спілкування, є візитні картки. Вони можуть використовуватися з метою:

- інформування в момент знайомства про себе та свою роботу;
- інформування про себе осіб, у контактах з якими ви зацікавлені;
- підтримання контактів із партнерами;
- вираження подяки, співчуття, допомоги [8, с. 11].

На даний момент виділяють чотири групи осіб, які формують імідж соціальної роботи [9, с. 30]:

- студенти, які отримують спеціальність «соціальна робота». Роль студентів у структурі іміджу соціальної роботи досить значна, під час проходження практики чи волонтерської діяльності, вони мають проявити свої навички та вміння з найкращої сторони та продемонструвати оточуючим відповідну теоретичну підготовку;
- фахівці, які мають профільну освіту і досвід роботи у цій сфері. Вона значно поповнилася з липня 2012 року,

чисельністю 12 тисяч посад, завдяки впровадженню інституту дільничних соціальних працівників для виявлення, оцінки потреб, надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях;

– спеціалісти інших професій, які в силу різних обставин обрали соціальну роботу в якості професійної діяльності;

– викладачі дисциплін соціальної роботи, які знаходяться на різних стадіях професіоналізації і накопичують власний досвід наукової, навчально-виховної роботи та практичної діяльності у органах і службах соціального спрямування.

Важливою особливістю іміджу є те, що його загальні характеристики залежать не тільки від самого об'єкта, в даному випадку від змісту діяльності професії соціальної роботи, але й від особливостей самого суспільства, в якому проживають представники професії, та в якому потрібно формувати імідж цієї професії.

Соціальні служби представлені в кожній області та залишаються елементом соціальної політики держави. Нинішня соціально-економічна ситуація в країні і високий рівень незадоволеності соціально-незахищених верств населення діяльністю державних органів соціального захисту можуть визначати динаміку іміджу професії у бік його зниження у зв'язку з імовірним збільшенням числа негативних подій: зіткнення клієнта з проявами соціальної несправедливості, порушенням прав, дискримінацією і стигматизацією, відсутністю професіоналізму, бюрократизмом та ін.

З іншого боку, існує потреба в усвідомленому формуванні іміджу соціальної роботи. І тут важливо брати до уваги підходи до іміджу як ідеального і реального утворення. Ідеальний імідж професії «соціальна робота» можна розглядати як бажаний, позитивний образ, до якого слід

прагнути, який формується, як правило, цілеспрямовано з використанням спеціальних технологій, і реальний імідж – образ, присутній в реальності, що формується стихійно або цілеспрямовано на основі складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів [9, с. 30].

Ідеальний імідж формується у відповідності з вимогами до особистісних і професійних якостей фахівця соціальної роботи. Він обумовлений цілями професійної діяльності та змістом кінцевого її результату, очікуваного як клієнтами соціальних служб, так і суспільством в цілому. Зміст ідеального іміджу знаходить відображення у законодавстві, державних стандартах соціального обслуговування, кваліфікаційних характеристиках, а також в етичному кодексі [9, с. 30].

Своєрідними індикаторами ідеального іміджу соціальної роботи можуть виступати: зміст професійних норм, правил, цінностей, кваліфікаційних вимог, викладених у правових документах і професійному кодексі соціального працівника, уявлення населення про професійні і особистісні якості представників даної професії; соціальна значущість професії та ін. [9,с.30].

Індикаторами реального іміджу соціальної роботи служать: оцінка престижу професії «соціальна робота» населенням; міркування про причини звернення та не звернення в соціальні служби у разі виникнення складних життєвих ситуацій; рівень задоволення клієнтів наданими послугами; оцінка якостей соціальних працівників тими, хто звертався до установ соціальної сфери; уявлення населення про реальну заробітну плату фахівців і керівників у системі закладів соціальної роботи; асоціативний образ соціального працівника у клієнтів [9, с. 30].

Отже, питання формування іміджу професії «соціальна робота», є актуальним та доцільним. Професійний імідж соціальному працівнику необхідно формувати з урахуванням специфіки його діяльності й потреб аудиторії,

усвідомлюючи при цьому, що він – «жива реклама» соціальної установи. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що до формування іміджу варто підходити починаючи з основ професії, плавно переходячи до поверхневих чинників. За таких умов імідж сприяє успіху в трудовій діяльності оскільки є переконливим.

Список використаних джерел

1. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий; наук. ред. Л. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 360 с.
2. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 206 с.
3. Гавра Д. П. Феномен имиджа: сущность и основные характеристики [Электронный ресурс] / Д. П. Гавра. – Режим доступа: <http://pr.tsu.ru/articles/105/>.
4. Забарилло М. В. Імідж соціальний / Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; Під заг. Ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – С.195-196.
5. Платаш Е. Ф. О соотношении понятий “образ” и “имидж” профессии [Электронный ресурс] / Е. Ф. Платаш // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия: “Гуманитарные науки”. – 2010. – № 8. – Режим доступа: abiturient.ncstu.ru/Science/articles/hs/2010_08/ped/29.../file_download.
6. Тихомирова Є. Зв'язки з громадськістю. - К, 2001. - 558с.
7. Про соціальні послуги. Закон України [Електронний ресурс] / Редакція від 18.10.2012. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
8. Профессиональный имидж социальной работы и роль СМИ в повышении ее престижа: информационно-аналитический отчет [Электронный ресурс] / под ред. Ю. Р. Вишневого. – Екатеринбург: УГТУ–УПИ, 2009. – 100с. – Режим доступа: www.russcomm.ru/rca_biblio/issue/socialwork.pdf.
9. Скотт М. Катлип, Аллен Х. Сентер, Глен М. Брум. Паблик рилейшнз. Теория и практика. - 8-е изд. - М., 2005. - 624с.

УДК 159.98: 376. 56

Ксенія БЕРЕЗЯК

Ірина ДРОГОБИЦЬКА

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

АДИКЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ФАКТОРИ ЇЇ ПОШИРЕННЯ

У психології нерідко зустрічаються такі терміни як «залежність» і «адикція». Ці терміни завжди розглядали з негативних сторін, розуміючи як шкідливі і руйнівні звички. Порівнюючи дані терміни можна сказати, що залежна поведінка не завжди може бути адикцією. Наприклад, хвора людина знаходиться в залежності від лікарських препаратів для лікування хвороби, тоді як алкоголь або наркоман не тільки залежить від споживаної речовини, а й співвідносить себе з адиктивною поведінкою. «Адиктивна поведінка – прагнення до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану» [2, с.291]. Адиктивна поведінка – один з типів девіантної поведінки з формуванням прагнення людини до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану засобами застосування деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримки інтенсивних емоцій» [6, с. 34]. «Залежність може розглядатися як самопідтримуюча форма активності, що породжує специфічне особистісне утворення» [7].

Історично етимологія слів «Адикція» і «Адикт» походить з епохи Стародавнього Риму. У Римській імперії епохи розквіту, на рабовласницьких ринках людям, що стали рабами за борги або потрапили в полон іноземців, були купленим рабовласником, на груди вішали дерев'яну табличку з написом «Ad Dictum» що в буквальному перекладі

на українську мову означає складну конотацію «Уже проданий, позбавлений прав і волі, вступив в розпорядження господаря». Уявлення про адикцію, як про щось схоже на потрапляння в рабську залежність від речовини або діяльності, поділяє більшість адиктів [7, с. 6].

Вивчення адиктивної поведінки має досить давню історію. Наукова розробка теми адикцій на прикладі алкоголізму бере свій початок в 1818 році з роботи Бріль-Краммер, котрий докладно описав патологічні стани при запоїній формі алкоголізму. Офіційним початком системного, міжнародного наукового вивчення адиктивної поведінки в історіографічних джерелах вказується 1884 рік, коли, спочатку в Великобританії, потім в США і Австралії на хвилі боротьби з патологічною ігроманією, алкоголізмом і наркоманією, що наносили великий економічний збиток, почав видаватися журнал «British Journal of Addictions».

З 90-х років ХХ століття вивчення феномена залежностей набуває нового «технологічного» ракурсу. У 1995 році британський адиктолог Марк Гріффітс (Mark D. Griffiths) публікує статтю «Технологічні адикції», де зазначає, що у активних гравців в ігрові автомати в клінічній картині спостерігаються ті ж симптоми, що і у осіб, вживаючих ПАР. Гріффітс виявляє ці ж симптоми у частини користувачів інших технологічних девайсів (комп'ютери, телевізійні приставки, електронні симулятори, настільні електронні ігри і т.д.). У них ці симптоми також не були пов'язані з вживанням ПАР. Це спонукало Гріффітса ввести в науковий обіг термін «не хімічні (поведінкові) адикції» («non-chemical (behavioral) addictions»), який сьогодні остаточно закріпився для диференціювання хімічних адикцій, пов'язаних з вживанням ПАР від не хімічних (поведінкових) адикцій.

Продовжуючи дослідження, Марк Гріффітс зазначає, що клінічні симптоми, характерні для алкоголіків, наркоманів і патологічних гравців повністю проявляється у

певної частини населення і по відношенню до найпростішим формам діяльності, якщо ця діяльність відповідає наступним критеріям [5]:

1. Пов'язана з відкритою конкурентністю;
2. Повинна займати не менше години в день;
3. Повинна бути простою, не вимагати особливих інтелектуальних здібностей;
4. Повинна легко здійснюватися поодинці, не вимагати присутності людей;
5. Для провадження діяльності, вона повинна мати якусь важливу цінність (фізичну, ментальну, духовну);
6. Виконуючий діяльність вірить, що, залишаючись наполегливим в досягненні результатів виробленої діяльності, він істотно просувається вперед в своїх особистих досягненнях, особистісному розвитку і розвиває свої здібності (фізичні, ментальні, духовні);
7. Діяльність супроводжується зниженням рівня критики до своєї поведінки.

Спостерігаючи, порівнюючи і аналізуючи різні форми діяльності, що відповідає цим критеріям, Марк Гріффітс зазначає, що в поведінці осіб, котрі виконують таку діяльність, фіксуються всі ознаки так званих «Симптоматичних 10-и нехімічних адикцій», представлених в більш ранніх роботах Р. Брауна (RIF Brown) і Карнеса (P. Carnes):

1. Втрата контролю за своєю поведінкою;
2. Діяльність завдає шкоди різного характеру;
3. Нездатність припинити діяльність, не дивлячись на явно важкі наслідки, що настають в результаті діяльності;
4. Стійке прагнення до самодеструктивної або явно небезпечної для життя і здоров'я поведінки;
5. Безуспішні спроби обмежити або припинити діяльність;
6. Використання адиктивної поведінки як копінг-стратегії;

7. Збільшення часу, проведеного за діяльністю, оскільки попередній рівень активності вже не приносить належного задоволення;

8. Виникнення різких змін настрою і емоцій по відношенню до всього, що пов'язано з діяльністю;

9. Чим більше часу проводиться за діяльністю, тим більше часу потрібно для відпочинку від неї;

10. Нехтування важливими соціальними, професійними і особистими справами заради діяльності.

Спостерігаючи, аналізуючи і порівнюючи різні види діяльності вже по цих симптомах, Марк Гріффітс остаточно постулює феномен нехімічних (поведінкових) адикцій і виділяє їх узагальнюючі ознаки:

1. Отримання задоволення від діяльності;

2. Підвищення толерантності, яка потребує збільшення інтенсивності і тривалості діяльності;

3. Наявність абстинентного синдрому;

4. Поява конфлікту між постійною адиктивною діяльністю і колишньою ідентичністю адикта в його найближчому і більш широкому соціальному оточенні. Як наслідок, прагнення до соціальної самоізоляції;

5. Рецидиви (подібні алкогольним запоям);

6. Множинні і різні за характером конфлікти з соціальним оточенням в зв'язку з діяльністю [5].

Марк Гріффітс пов'язав появу нових форм адиктивної поведінки з розвитком електронних технологій, і особливо з розвитком Інтернету і його численними можливостями, передбачивши, що в зв'язку з новою хвилею науково-технічної революції і глобальною інформатизацією кількість і варіації видів адиктивної поведінки будуть тільки збільшуватися [4, с. 80].

Публікація матеріалів Марка Гріффітса сприяла сплеску наукового інтересу до проблем адиктивної поведінки. Спільні розробки Брауна, Карнеса і Гріффітса потіснили раніше домінуючу думку про те, що патологічний

гемблінг і залежність від ПАР мають різну природу і не є явищами однієї модальності. Такий висновок було зроблено на підставі того факту, що основним фактором виникнення залежності від ПАР виступає вплив на структури мозку саме хімічної речовини. Почали активно проводитися різні феноменологічні дослідження поведінкових адикцій.

Розвиток адиктивної поведінки відбувається непомітно. Спершу, це зовсім нешкідливий початок, що супроводжується звичайним задоволенням потреб. Потім це поступово перетікає в наростаючу незвичну поведінку, яку особистість не в силах контролювати, після чого настає вже усталена адиктивна поведінка. Тривалість розвитку адиктивної поведінки може залежати від прийнятих особою речовин, а також від віку, статі, особистісних характеристик індивіда.

Замість того щоб знайти якийсь оптимальний вихід зі складної ситуації адиктивна особистість просто уникає проблем. Адаптаційні можливості порушуються на психофізичному рівні. На першій стадії адаптаційних можливостей виникає психологічний дискомфорт, який може бути порушений рядом причин. Люди по-різному реагують на перепади свого настрою. У одних це проявляється в природному опорі з важкими життєвими ситуаціями, можливістю брати відповідальність за те, що відбувається і рішенням наздогнати проблеми. У інших же, щоб перенести це, потрібно докласти чимало зусиль або в іншому випадку це стає взагалі неможливим. Адикти нерідко зазнають труднощів з перенесенням будь-яких проблемних ситуацій. Такі люди шукають спосіб відходу від проблеми штучною зміною своєї свідомості і отриманням позитивних емоцій. Отже, у людини виникає ілюзорна картинка вирішення ситуації. Даний спосіб здатний переважати над іншими способами вирішення проблеми. Це з легкістю закріплюється в поведінці людини і стає стійким методом взаємодії з дійсністю, тим самим заважає реалізації природного способу

вирішення проблеми. Так само даний спосіб має найменшу опірність до шляхів вирішення, що привертає адикта. У особистості виникає відчуття відособленості від своїх проблем, про які можна забути, скориставшись простим способом зосереження своєї уваги на будь-яких вчинках або об'єктах. Так само часто адиктивна особистість має проблеми у взаєминах з близькими людьми, спілкування стає поверхневим. Адикт віддає перевагу самотності.

Вивчення адиктивної поведінки призводить до створення цілої наукової галузі в 20 столітті – адиктології. Головним аспектом в цій галузі є факт впливу тривалості адиктивної поведінки на походження і розвиток інших форм поведінки, що відхиляється. Тому вчасно виявлена адиктивна поведінка, її корекція і профілактика є попередженням інших форм порушення поведінки.

Адиктивна поведінка вивчається в зарубіжній науці в різних напрямках. Перерахуємо деякі з них: психоаналіз (А. Адлер, Е. Берн, З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Еріксон), інтеракціонізм (Т. Шибутані), когнітивна психологія (Дж. Гріндер, Дж. Келлі, Г. Олпорт, Л. Фестінгер); гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс), гештальтпсихологія (В. Келер, К. Коффка, К. Левін), психосинтез (Р. Ассаджиоли).

Сьогодні, багато дослідників дійсно відзначають істотне збільшення масштабів і форм адиктивної поведінки. Поряд з відомими формами залежностей, описаними в Міжнародній класифікації хвороб з'являються нові форми, які набули поширення за останні 15-20 років і ще продовжують вивчатися.

Оскільки адиктивна поведінка вважається однією з форм девіантної і навіть патологічної поведінки, то відправною точкою теоретичного огляду сучасних уявлень про неї буде доцільно зробити зі звернення до Міжнародної класифікації хвороб (МКБ-10), до тих відомостей, які

стосуються патологічної залежності взагалі, і авторитетність яких отримала міжнародне визнання.

В системі МКБ – 10 описується кілька груп розладів, що характеризуються розвитком аномальних прагнень з вираженою залежністю від них. Першу групу – F10 – F19 – складають психічні розлади і розлади поведінки, пов'язані з вживанням психоактивних речовин (ПАР) – хімічна залежність. Сюди включені психічні та поведінкові розлади, пов'язані з вживанням алкоголю, наркотичних речовин, стимуляторів, галюциногенів, тютюну, легких розчинників. Другу групу розладів, пов'язаних з формуванням патологічної залежності становлять розлади звичок і потягів – F63 (F63.0 – F63.3). Сюди включені: патологічний потяг до азартних ігор (гемблінг, ігроманія, людоманія), патологічний потяг до підпалів – піроманія, патологічний потяг до крадіжок – kleptomанія, патологічний потяг до висмикування волосся – трихотиломанія. Третю групу складають численні розлади статевого потягу – B64 – F66. Цю групу складають розлади статевої ідентифікації (трансвестизм, транссексуалізм подвійних ролей, порушення статевої ідентифікації в дитячому віці); розлади сексуальної переваги (фетишизм, фетишистський трансвестизм, ексгібіціонізм, вуайєризм, педофілія, садомазохізм і інші статові збочення); розлади, пов'язані зі статевим розвитком та орієнтацією (бісексуальність, чоловічий і жіночий гомосексуалізм).

Однак, як відзначають сучасні дослідники, група B63 – розлади звичок і потягів – описана неповно. Велика частина адиктивних розладів до сих пір не включена в МКБ-10, хоча вони реально існують і детально описані у відповідній адиктологічній літературі. У цю групу сьогодні включаються різні адикції, однак, найбільш докладно опрацьованими і представленими в медичних, наркологічних і адиктологічних джерелах є такі з них, які можна уявити як форми адиктивної поведінки:

1. Патологічний потяг до ризику (адреналіноманія) – спонукання до пошуку, створення, повторення, провокування ситуацій, небезпечних для життя і здоров'я, з метою отримання від цього задоволення. Адиктів з такою адикцією прийнято називати «адреналіноманами».

2. Сексуальна залежність (сексуальна адикція) характеризується нездатністю аддикта контролювати сексуальні почуття, керувати або відкладати, а часто і вибирати місце, час і обставини задоволення сексуальних потреб. Носіїв такої адикції прийнято називати «Сексуальними аддиктами».

3. Любовна залежність (любовна адикція) – проявляється в виникненні любові до недоступного об'єкту, з яким розвиток відносин неможливий, але перебування в таких відносинах приносить задоволення. Носіїв такої адикції називають «Любовними аддиктами».

4. Патологічна залежність від певних людей і відносин (адикція відносин) – характеризується залежністю аддикта від відносин з певними людьми або групою і спонуканням до розвитку тільки певного типу відносин. Перебування в таких відносинах приносить задоволення.

5. Патологічна залежність від роботи з комп'ютером (комп'ютерна залежність) або робота в мережі Інтернет (інтернетоманія, інтернетофілія, Інтернетадикція) і отримання від цього задоволення, але внаслідок шкоди всім іншим сферам життя. Слід зазначити, що ці дві форми адикції завжди йдуть разом, оскільки вихід в Інтернет і робота в Мережі неможлива без комп'ютера, а робота з комп'ютером, в своїх адиктивних проявах, неможлива без звернення до ресурсів Інтернету. Тому часто можна зустріти її позначення як інтернет - і - Комп'ютерна адикція або інтернет - і - комп'ютероманія, а адиктів, що мають цю адикцію називають «інтернетоманами», «комп'ютероманами» або «Інтернет – комп'ютероманами», для стислості використовують скорочення «інтернетомани».

6. Трудоголія (трудоголізм, роботоголізм, ергономанія) – надмірна залежність від своєї трудової діяльності, спонукання до постійного вдосконалення результатів діяльності та отримання від цього задоволення, при цьому коло інтересів людини звужується тільки для неї, на шкоду всім іншим сферам життя. Носіїв такої адикції найчастіше називають «Трудоголіками».

7. Патологічний шопінг (шопінг-синдром, магазиноманія, синдром імпульсивних покупок, синдром непотрібних витрат, омніоманія, компульсивний шопінг, компульсивний баїнг, шопінг-адикція) – компульсивне спонукання до вчинення непотрібних покупок і витрат з отриманням від цього задоволення. За адиктами (носіями цієї адикції) закріпилася назва «Шопінгомани».

«Всі ці групи розладів характеризуються розвитком вираженої залежності, яка пов'язана з повторним, часто насильницьким, вимушеним вчиненням певних вчинків без ясної раціональної мотивації, таким, що суперечить інтересам адикта і оточуючих його людей. У ряді випадків адиктивна поведінка пов'язана з соціальною небезпекою, нанесенням морального і матеріального збитку як самому адикту, так і оточуючим».

Таким чином, в якості адиктивних видів поведінки слід розглядати алкогольну адикцію (алкоголізм), наркотичну адикцію (наркоманія), гемблінг, адреналіноманія, сексуальну адикцію, любовну адикцію, адикцію відносин, Інтернет - і - комп'ютерну адикцію (інтернетоманію і комп'ютероманію), трудоголію і шопінгадикцію.

У кожної людини цикл адиктивної поведінки може тривати по-різному. Наприклад, в однієї людини місяць, а в іншої всього лише один день.

Не завжди залежна поведінка призводить до захворювання і смерті (як, наприклад, в ситуаціях алкоголізму або наркоманії), але поступово тягне за собою особистісну зміну і соціальну невідповідність.

Важливу роль відіграє формування адиктивної установки – групових, емоційних і поведінкових особливостей, що викликають адиктивне ставлення до життя.

У адикта виникає найбільш значуще ставлення до об'єкту адикції, тобто він починає хвилюватися з приводу постійної наявності тих речовин, які йому необхідні для задоволення. Всі розмови зводяться до однієї теми – розмови про об'єкт адикції, які адикт не може залишити поза увагою. У адикта виникають виправдання з приводу залежності, пояснюючи це тим, що у всіх є якась залежність («всі мої друзі п'ють», «інтернет мені потрібен для роботи» і т. д). Так само людина перестає помічати те, що оточуючі помічають не озброєним оком. У адиктивної особистості з'являється своєрідна ілюзія щодо своєї залежної поведінки, зводячи всі зміни на позитивну сторону («я відчуваю себе чудово», «всі алкоголіки, яких я знаю – нормальні люди» і т. д). До того ж у людини прогресує підозра до всіх, хто не розділяє її переконання.

Адиктивна установка обов'язково визначає об'єкт залежності як мету існування, а вживання як спосіб життя. Вся інша діяльність, оточення і інтереси йдуть на другорядний план. Щоб домогтися бажаного і отримати задоволення, адиктивна особистість здатна піти на все. Для досягнення цих цілей адикт часто вдається до обману. Людина не бачить ніяких перешкод, зміцнюється захисна реакція, яка перетікає в агресивний стан. Адиктивна особистість впевнена в тому, що лікування їй не потрібне, всіяко відмовляється визнавати свою залежність, в силу цього не може допомога в лікуванні і ускладнюються соціальні відносини.

Наявність адиктивної поведінки має різну ступінь вираженості:

1) Наявність адиктивної поведінки – присутній одного або більше видів адикцій у високому ступені значимості;

2) Суміжна адиктивна поведінка – присутній один або більше видів адикцій в незначній або близькій до високого ступеня значимості;

3) Відсутність адиктивної поведінки – повна відсутність будь-якого виду адикцій.

У наш час налічується близько 30, а то і більше різновидів адиктивної поведінки. Перерахуємо найпоширеніші види адиктивної поведінки. В першу чергу адиктивна поведінка ділиться на: хімічні, біохімічні, нехімічні залежності.

Найбільш небезпечними є хімічні адикції, які проявляються як: токсикоманія, наркозалежність, лікарська залежність, алкоголізм.

Менш небезпечними є біохімічні адикції (неправильне харчування), які проявляються як: анорексія, булімія, смакова залежність.

І. нехімічні адикції (поведінкові), які проявляються як: інформаційна (комп'ютерна залежність, телефонна залежність, інтернет-залежність, чат-залежність, радіоманія, телевізійна залежність, запінг-постійне перемикання каналів телевізора, смс-залежність); залежні заняття (трудоголізм, колекціонування і ін.); сексуальні (зоофілія, фетишизм, пігмаліонізм, трансвестизм, ексбіціонізм, некрофілія, садомазахізм, і ін.); залежність від постійної зміни свого тіла (одержимість пластичними операціями, пірсинг, тату, шрамування і ін.); поведінкові залежності (відгороджена від людей, хронічне запізнення, поспіх, надмірна турбота про кого-небудь, одержимість чистотою в будинку, постійне бажання спати); залежність від шкідливих звичок (гризти нігті, відкушувати шматочки шкіри, трихотиліманія – постійне бажання висмикувати у себе волосся, ретинолексоманія – колупання в носі і ін.); залежність до цінностей і грошей (накопичення, оніоманія – нестримна тяга купувати, бажання перераховувати гроші і ін.); кримінальні залежності (лжесвідчення, клептоманія – патологчне

злодійство і ін.); залежність з певним ставленням до свого здоров'я (надмірна заклопотаність своїм здоров'ям, чадоманія – бажання весь час перебувати в стані вагітності і народжувати дітей); гемблінг – залежність до азартних ігор (карткові ігри, казино, людоманія - залежність від гри на апаратах, ставки, суперечки, комп'ютерні ігри, відеоігри, залежно від електронних іграшок і пристроїв і ін.); залежні відносини (любовні); залежність від духовних практик (медитації, психотехніки, молитви, трансіві стану, богослужіння, сектантство); залежність від ризику і екстремальних розваг [3].

Реалізація адиктивної поведінки проходить фази, характерні для всіх видів адикції – «утримання», «автоматичних фантазій», «фрустрації», «передбачення і планування», «компульсивної реалізації», «відчаю і катастрофи», «зароку» проходження яких, після періоду ремісії, поновлюється рецидивом адиктивної поведінки з прогредієнтним посиленням симптомів тяги, абстиненції, підвищення толерантності, втрати контролю над поведінкою і посиленням надзначущості його реалізації.

За даними ВООЗ і «Комітету ООН по боротьбі з наркоманією і злочинністю, пов'язаною з обігом наркотиків», епідеміологічні показники адикцій на рівні 5% вважаються високими і соціально небезпечними. За твердженнями вчених, інтенсивність адиктивної поведінки зростає, що тільки підкреслює необхідність вивчення цього явища. Незначні відомості наводяться в відношенні трудової і адреналіноманії. По інших адикціях за критерієм шкоди суспільству облік фактично не ведеться. Тут знову спрацьовує критерій соціальної безпеки адикцій. Узагальнивши відомості з наявних джерел, можна резюмувати, що, так чи інакше, облік ведеться за наступними показниками:

1. Втрати прибутку через втрати працездатності працівників у зв'язку з адиктивною поведінкою або епізодів адиктивної поведінки на робочих місцях;

2. Економічні збитки підприємству або сім'ї адикта (розорення), в зв'язку з адиктивною поведінкою, включаючи втрату роботи;

3. Кількість нещасних випадків або смертей в зв'язку з адиктивною поведінкою;

4. Зростання кримінальних злочинів, пов'язаних з адиктивною поведінкою або облік випадків залучення адиктів до кримінальної та адміністративної відповідальності в зв'язку з протиправною формою реалізації адиктивної поведінки (особливо виділені наркотична, алкогольна адикції, інтернетоманія і сексуальна адикції);

5. Облік випадків шкоди для суспільної моралі і моральності;

6. Облік випадків розпаду сімей і зневаги батьківськими обов'язками.

Безсумнівно, вивчення цих моментів необхідне, однак, вони цінні швидше для оцінки наслідків адиктивної поведінки, розробки превентивних заходів соціального захисту, зменшення соціального збитку, але не для розуміння механізмів адиктивної поведінки, оскільки, наявні відомості несуть більший економічний, а не психологічний акцент. Крім того, в поданні даних також є деяка тенденційність для підкреслення певних точок зору, так само, як це має місце щодо епідеміологічних даних.

До адиктивної поведінки схильні абсолютно всі верстви населення з будь-яким рівнем доходу. Відсутність грошей може виступати лише тимчасовою перешкодою до продовження реалізації адиктивної поведінки, а відсутність високого соціального статусу взагалі не впливає на факт наявності адикції. Хоча, варто відзначити, що серед чоловіків, осіб з адикціями свідомо завжди більше, ніж серед жінок.

Іншим важливим аспектом, є вивчення різних факторів, що сприяють поширенню адикцій серед населення (фактори ризику). Тут думка дослідників більш диференційовано, а в якості факторів ризику розглядається широкий спектр феноменів.

Технологічні досягнення, розвиток комп'ютерної техніки, Інтернету, а також систем електронної оплати. Дійсно, сучасні можливості електронних технологій, як результату розвитку науково-технічного прогресу, істотно розширює можливості для розповсюдженню адикцій. Сьогодні, завдяки електронним технологіям можна анонімно, не виходячи з дому, купити алкоголь і наркотики, грати в азартні ігри в режимі Онлайн, відчувати задоволення і прилив адреналіну від хакерської атаки на сервери, знайти сексуальні розваги, закохуватися в недоступного віртуального партнера по соціальних мережах, створити в них ілюзію активного соціального життя і надовго самоізолюватись від реальності, цілодобово і каторжно працювати, не встаючи з місця. Інтернет, з усіма цими можливостями може перебувати в зоні крокової доступності, бути на робочому столі, і навіть уміщатися у власній кишені. Інтернет сприяє розвитку нових адикцій і служить каталізатором для відомих, а головне - аудиторія реальних і потенційних адиктів обчислюється мільйонами людей. З придбанням комп'ютера ми набуваємо і можливість розвинути будь-яку з адикцій. Таким чином, в якості першого чинника ризику виступає сучасний рівень розвитку електронної техніки і електронних інтерактивних технологій [1].

Іншим фактором поширення адикцій є, як не парадоксально, саме держава, якій вигідна експлуатація адикцій в зв'язку з деякими соціальними і економічними вигодами. Так у Великобританії, де офіційно дозволено гемблінг, щомісячний дохід від усіх видів гемблінгу в одній тільки Британії становить в середньому, після сплати всіх

податків, 867 млн. фунтів стерлінгів. Держава активно розвиває всілякі форми гемблінгу, оскільки кожен гравець, незалежно від програшу або виграшу, щодня приносить в казну понад 150 фунтів стерлінгів. У США середнє казино, розміщене в штаті, де дозволені азартні ігри, щомісяця, після сплати всіх податків, отримує дохід в 212 млн. доларів, а місто, в якому знаходиться казино, отримує за оренду землі чистий дохід в 8,4 млн. доларів в місяць. Кожен проданий лотерейний квиток приносить дохід з перевищенням витрат на 40%. Крім цього, розвивається інфраструктура міст, в яких побудовані і працюють підприємства гральної індустрії. У цих містах і регіонах вирішується проблема безробіття і відзначається соціально - економічна стабільність. І хоча розвиток гемблінг-індустрії апріорно веде до зростання злочинності і виникнення мафії, каталізує розвиток інших адикцій – розвиток гемблінгу залишається вигідною справою - стаття державного бюджету становить (в США) 10-12% щорічно.

Аналогічні моменти можна сказати про лікеро-горілчані доходи держави і про вигоди тотальної інформатизації та розвитку Інтернет технологій [1, с. 121]. За оцінками деяких авторів до 30% доходу власники Інтернет-контентів отримують від простого розміщення порнографії на сторінках своїх сайтів.

Діяльність злочинного і тіньового бізнесу є ще одним джерелом поширення адиктивної поведінки. Тіньовими джерелами доходу від експлуатації адиктивної поведінки є шахрайство із застосуванням Інтернет-технологій, гральний бізнес в країнах, де він заборонений, наркоторгівля, секс-індустрія. Експлуатація пороку дійсно приносить прибуток.

Не менш цікавими виявляються висновки досліджень про становище трудоголіків, наприклад, у великих маркетингових і банківських об'єднаннях. Так, в дослідженнях, проведених з 1975 року, було встановлено, що трудоголія розглядається керівництвом кампаній як

соціально бажана і необхідна якість. Роботодавці розробляють і постійно впроваджують економічні заходи стимулювання і підтримки інтенсивності праці на високому рівні. І хоча серед трудоголівків відзначається підвищена кількість захворювань серцево-судинної системи, розлучень і смертності від перевтоми, стимулювання трудоголії заохочується, оскільки саме вони дають кампаніям максимальний відсоток додаткової вартості і не створюють проблем, які виникають у взаєминах роботодавців з профспілками.

Таким чином, другим важливим фактором поширення адикції є соціально-економічна вигідність експлуатації адикцій своїх громадян самою державою, бізнесом і діяльністю кримінальних і тіньових бізнес-структур.

Культурні традиції та культурно-інформаційне середовище, що оточує людину, також можуть виступати як фактори ризику. Так гемблінг бере свій початок з культурної традиції приємного проведення часу - гри, яка є частиною нашої культури і одночасно джерелом, початком культури. Дослідниками відзначається існування азартних ігор ще з часу палеоліту []. Вживання ПАР в людській культурі не тільки детерміновано побутовими, релігійними або медичними потребами, а й обумовлено еволюційно.

Не можна забувати і про такі явища як контркультура, сексуальна і психоделічна революції 60-70 рр. ХХ століття, які виникли як наслідок перенаправлення революційних настроїв покоління «бебі - бумерів», які протестують під гаслами соціалізму і антиколоніалізму, проти цінностей капіталізму і буржуазного лібералізму, саме в русло сексуальних і наркотичних насолод. Революційний потенціал молоді був спритно перенаправлений в русло адиктивної культури андеграунду. Звичаї «дітей квітів», «хіпі» і різного роду «бітників» досі залишаються модними і впливають на умови і настрої населення. З впливом контркультури тісно пов'язаний і фактор впливу референтної групи.

Аналіз змісту і структури психосемантичного простору сучасного інформаційно-культурного середовища в сприйнятті адиктивних осіб показав, що вона суб'єктивно сприймається адиктом, серед іншого, як спонукання до споживання матеріальних благ, гедонізму і задоволенню адиктивних потреб. Зовнішній семантичний стимул інформаційного середовища, аналізуючи адиктивні потреби, може, активувати реалізацію адиктивної поведінки завдяки системі дзеркальних нейронів. Таким чином, створює певні умови для розвитку адикцій.

Поширення адиктивної поведінки може бути пов'язаним також з певною політичною кон'юнктурою. Як приклад можна привести опубліковану вперше 18 грудня 2008 року Декларацію ООН «Про сексуальні орієнтації та гендерну приналежність», де права гомосексуалістів, лесбійок і транссексуалів - виразників екстремальних форм адиктивної сексуальної поведінки, пов'язані із задоволенням їх сексуальних потреб, проголошені рівними інтересам і прав гетеросексуального населення [8].

Таким чином, в якості факторів ризику розвитку або поширення адиктивної поведінки в даний час розглядають: розвиток комп'ютерних, електронних технологій і особливо Інтернету; соціально-економічну вигідність експлуатації адикцій з боку самої держави; активність тіньових структур і кримінального бізнесу, пов'язаного з різними формами адиктивної поведінки; культурні традиції, офіційне інформаційно-культурне середовище, засноване на філософії споживання; вплив різних форм андеграунду, контркультури; певна кон'юнктура політичних рішень, котрі любіються зацікавленими колами; ряд сімейних факторів, серед яких домінуючу роль відіграють фактори порушення міцності партиципативного зв'язку матері і дитини і відсутність любові до неї.

Список використаних джерел

1. Дейвенпорт, Р.Х. В поисках забвения: всемирная история наркотиков 1500-2000 / Р.Х. Дейвенпорт; пер. с англ. А. Савинова. М.: АСТ: Транзиткнига, 2004. 283 с.
2. Каплан, Г.И. Клиническая психиатрия: в 2 т. Т.1 / Г. И. Каплан, Б. Дж. Сэдок . М.: Медицина, 2002. 672 с.
3. Карандашева О. В. Робота практичного психолога з учнями, схильними до адиктивної поведінки / О. В. Карандашева // Тренінгові, соціально-реабілітаційні і навчальні програми із формування здорового способу життя в учнівської та студентської молоді. К. : Ніка-Центр, 2008. С. 59–67.
4. Короленко, Ц.П. Психосоциальная аддиктология / Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева. Новосибирск: Олсиб, 2001. 251 с.
5. Котляров А.В. Другие наркотики или Homo Addictus / А.В. Котляров. М.: Психотерапия, 2006. 480 с.
6. Линден Д. Мозг и удовольствия / Д. Линден; перев. с англ. И. Веревкиной. М.: Эксмо, 2012. - 228 с.
7. Максимова Н. Ю. Психология адиктивной поведінки: навч. посіб. К. : ВПУ “Київський університет”, 2002. 308 с.
8. Уварова О.О. Повага до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини як вимога толерантності. // Науковий журнал «Право і громадянське суспільство», електронне видання. URL: <http://lclslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-12-2015/item/253-povaha-do-seksualnoyi-orientatsiyi-i-gendernoyi-identychnosti-lyudyny-uyak-vymoha-tolerantnosti-uvarova-o-o> (дата звернення 15.03.2019)

УДК 304.44

Маріанна БУЖАНСЬКА

Львівський торговельно-економічний
університет, м. Львів Україна

РОЛЬ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Питання безпеки життя та здоров'я людини розглядається як пріоритетне у контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства. Рівні виробничого

травматизму і професійних захворювань є основними показниками стану охорони праці в кожній сфері економічної діяльності та державі, і говорять про культуру безпеки громадян держави. Не дивлячись на щорічну оптимістичну динаміку зниження кількості нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом, рівень травматизму на виробництві в Україні, згідно даних Державної служби статистики, залишається високим. Значення показника частоти травмування працівників по Україні становить - 0,101 (2017) та 0,103 (2018) [3].

Про низький рівень культури безпеки, яка є елементом загальної культури, що реалізує захисну функцію людей, свідчить стан безпеки життєдіяльності людини в усіх сферах життя. За умови економічної, екологічної та демографічної кризи в Україні, подій на Сході України, склалася надзвичайна ситуація з безпекою та умовами праці на більшості підприємств, особливо середнього і малого бізнесу. За останні роки кількість працівників в умовах, що не відповідають встановленим нормам з охорони праці, зросла з 15 до 30 відсотків від загальної чисельності працівників і складає майже 3 млн. людей.

В середньому в шкідливих та небезпечних умовах праці на сьогоднішній день працює майже кожен третій робітник. За офіційними даними 5.5 млн працівників сфери малого і середнього бізнесу в Україні перебувають «у тіні», тобто працюють без юридичного оформлення трудових відносин з роботодавцями. Вони практично позбавлені права на цільове медичне обслуговування, пільги та компенсації за важкі та шкідливі умови праці, допомоги у разі нещасного випадку [3].

За таких темпів безповоротного погіршення професійного здоров'я в Україні вже у 2016–2020 рр. потреба в трудових ресурсах у провідних галузях промисловості може бути задоволена лише на 38–44 %, що загрожує колапсом кадрового забезпечення виробництва, особливо в таких

галузях, як металургійна, хімічна та коксохімічна, вугільна, гірничо-збагачувальна, енергетична промисловість [3]. Почастішали випадки, коли під тиском роботодавців про звільнення або пониження на роботі, потерпілі дають неправдиві свідчення, що дає змогу переводити нещасні випадки, які сталися на виробництві, до розряду таких, що не пов'язані з виробництвом, або до таких, що сталися у невиробничій сфері.

Про низький рівень культури безпеки, яка є елементом загальної культури, що реалізує захисну функцію людей, свідчить високий травматизм в побуті, від якого щороку потерпає від 2 до 4 тис. осіб, високі показники передчасної смертності від зовнішніх причин та поширення соціально небезпечних хворіб. Хоч чисельність потерпілих у невиробничій сфері також має позитивну тенденцію до зниження, за показником потерпілих у розрахунку на 1000 працівників Україна втричі перевищує його значення в країнах Європи [1].

В Україні сформована державна політика у сфері гарантування безпечних умов життєдіяльності, зокрема, створена законодавча база, яка ґрунтується на Конституції України і включає закони України у сфері охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, безпеки дорожнього руху, цивільної оборони і цивільного захисту. В країні реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», в рамках якої викладається комплекс дисциплін : екології, охорони праці, ергономіки, цивільної оборони, чільне місце серед яких належить безпеці життєдіяльності. Разом з тим існуючий стан справ свідчить про те, що формування у людей сукупності знань та умінь є недостатнім для забезпечення безпеки. Важливо, щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства в цілому. Цього можна досягнути шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки,

тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дозволяє реалізувати захисну функцію людей. Необхідною умовою досягнення сформованості культури безпеки життєдіяльності людини є, перш за все, компетентність людей у галузі небезпек і способів захисту від них. Важливими з цієї позиції виявляються освіта і професійна підготовка студентів в умовах вищого навчального закладу, безперервна освіта, у процесі якої майбутній фахівець повинен не просто навчатися основ безпеки життєдіяльності, а усвідомити необхідність бути частиною системи безпечної життєдіяльності, виховувати в собі культурні основи поведінкової діяльності, тобто сформувати особистісну культуру безпечної життєдіяльності [2].

Нерозривність навчання від життєдіяльності особи доводить супровідний характер підтримки освітою тих функцій, які людина реалізує протягом життя. Значну частину життя людина приділяє питанням опанування особистої та суспільної безпеки. Орієнтація сучасної освіти на особистість, на задоволення її освітніх потреб вимагає створення умов, які забезпечуватимуть майбутнім фахівцям досягнення компетентності у професійній діяльності, відповідного рівня культури безпеки, розвитку потреби до творчості. Отримання певного освітнього рівня в сучасному житті стає лише передумовою для подальшого вдосконалення і саморозвитку особистості, в якій формується спрямованість на безперервну освіту упродовж життя.

Основні завдання освіти з безпеки життєдіяльності : формування культури людини щодо її безпечної поведінки; забезпечення індивідуальної захищеності людини шляхом формування і розвитку тих якостей особи, що сприяють розвитку безпеки, а також – необхідних знань та вмінь; інтенсифікація методичної, наукової та інших форм освітнянської роботи з БЖД як у закладах освіти, так і за межами; сприяння підвищенню ефективності роботи

державної системи з безпеки населення шляхом підготовки людей до їх адекватної взаємодії, активної позиції щодо вдосконалення державної системи, в тому числі – в законодавчій сфері; удосконалення управління освітою всіх верств населення за критеріями напряму БЖД. Метою вищої освіти сьогодні є підготовка фахівців, що володіють професійними компетентностями, та здатні забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні і науково-методичній роботі.

Отже, освіта та виховання у сфері культури безпеки життєдіяльності мають забезпечити формування нового мислення, цілісного знання, практичного вміння, необхідного для прийняття обґрунтованих рішень на рівні людини, сім'ї, суспільства, держави. Сьогодення вимагає не тільки суттєвого збільшення часу на вивчення питань безпеки та здоров'я в освіті, але й корегування змісту курсу, зважаючи на розвиток науки про безпеку життєдіяльності людини, зарубіжного досвіду, але, перш за все, враховуючи національні особливості, менталітет та реальну ситуацію на Україні. Культура безпеки життєдіяльності виступає структурним компонентом базової культури особистості, є невід'ємною складовою професійної культури кожного майбутнього фахівця, котра не успадковується, а формується, усвідомлюється та прищеплюється в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Веб-сайт ДСНС. – Режим доступу: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Analitichniy-oglyad-stanu-tehnogennoyi-ta-prirodnoyi-bezpeki-v-Ukrayini-za-2017-rik.html>.
2. Заплатинський В. М. Аналіз підготовки школярів та студентів з питань безпеки, здоров'я та цивільного захисту в Україні та її зміни у зв'язку з виникненням військових загроз / В. М. Заплатинський //

- Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 84–90. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO.2014.7.21>.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

УДК 17. 023. 31: 37. 037

Григорій ВАСЯНОВИЧ

Оксана МІЩЕНКО

Віта ГРИЦАНЮК

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

СВОБОДА ЯК ГОЛОВНА УМОВА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

З перших днів свідомого існування людина бореться за найцінніше – за свою реальну свободу. Ця боротьба, як свідчить історія, не завжди, а радше сказати, майже ніколи не закінчувалася позитивно для людини. І це з філософського погляду є закономірним явищем. Адже звільнившись певною мірою від одного роду несвободи (природних, соціальних явищ), вона залишається невільною від самої себе, або ж намагається втекти від свободи (Е. Фромм). Незадоволеність станом реально існуючої свободи для людини часто-густо виявлялася ще й тому, що вона прагла абсолютної свободи, мало рахуючись із наявними обставинами, культурним середовищем у якому перебувала, отже, виникала проблема свободи не лише у вияві «Я», а й свободи «Іншого». За висловом Ф. Вольтера: «Моя свобода закінчується кінчиком вашого носа...». Самоусвідомлення власної свободи особистістю неминуче викликала розв'язання цілої низки актуальних для неї життєвих питань, зокрема: питання взаємозв'язку свободи і необхідності; індивідуальної і суспільної свободи; сутності і можливостей вияву позитивної

і негативної свободи; взаємозалежності свободи діяльності і свободи творчості тощо.

Сьогодні особливо значущою постає ідея свободи у руслі творчого розвитку особистості (на загальнофілософському рівні), і (конкретному) – педагогічному, в сенсі підготовки фахівця-професіонала соціальної сфери, яка останнім часом потужно здійснюється у класичних університетах, вищих педагогічних закладах та технічних закладах освіти.

Питання свободи досліджували найвідоміші філософи, психологи, педагоги світу, до яких належать: П. Абельяр, Т. Аквінський, Аристотель, М. Бердяєв, Г. Гадамер, Г. Гегель, А. Дістервег, Д. Дьюї, І. Ільїн, І. Кант, Я. Коменський, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Платон, Б. Спіноза, Ж.-П. Сартр, Ж.–Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Соловйов, В. Сухомлинський, І. Франко, Е. Фромм, М. Шелер, П. Юркевич та ін. Вчені з різних позицій розкривали сутність і зміст поняття «свобода», наповнювали його новим смислом, виявляли вплив реальної свободи на різні сторони розвитку і діяльності особистості.

Ідея свободи. Здійснюючи аналіз ідеї Г. Гегель небезпідставно писав: «Ідею становить лише те, що має своїм предметом свободу» [2, с. 211-212]. Розвиваючи цю думку, Г. Гегель наголошував, що про жодну ідею неможливо з таким правом сказати, що вона невизначеною, багатозначною, доступною для найбільших непорозумінь і тому дійсно їм підвладна, як про ідею свободи.

Виникнення цієї ідеї сягає багатьох століть. Вже древні греки доводили, що свобода є початком і кінцем життя людини, вона є найбільш гідним і священним в людині. З цього приводу Платон писав, що свобода дарується богами, утверджується розумною владою на землі, і мудрий володар має подбати про те, щоб люди дотримувалися міри свободи, щоб вона не зайшла надто далеко, отже, не перейшла у свою

протилежність (несвободу), й не знищила саму себе [10, с. 171-174].

В античній культурі діяльність раба щодо реалізації привнесених ззовні цілей мислилася як виконання програми й визначалася як «poetis», діяльність же вільної людини, тобто такої, що реалізує свої цілі, мислиться як творчість й фіксується як «chretis» або «praxis». Саме в цьому розумінні в античній Греції статус престижних форм діяльності посідали духовні: філософія і вільне мистецтво, які втілюють особистісний задум творчості – на протигагу фізичній діяльності («доля раба» за Аристотелем) [8, с. 935].

Сьогодні поняття «свобода» більшістю вчених розглядається як універсалія культури суб'єктного ряду, що фіксує можливість діяльності і поведінки в умовах відсутності зовнішнього ціле покладання.

Свобода і необхідність. Філософському осмисленню проблеми свободи присвятив свої праці Б. Спіноза («Основи філософії Декарта», 1663; «Богословсько-політичний трактат», 1670; «Етика, доведена в геометричному порядку», 1677; «Трактат про удосконалення розуму», 1677 та ін.). Послідовно дотримуючись принципу детермінізму, філософ доводив, що реальна свобода або несвобода, мають свої причини існування. Вчений акцентував: свобода взаємопов'язана із випадковістю, але найбільш суттєво цей взаємозв'язок проявляється у системі «свобода – необхідність». У творі «Етика» він писав: «Вільною називається така річ, яка існує за однією лише необхідністю своєї власної природи і визначається до дії лише сама собою. Необхідною ж або, радше сказати, змушеною називається така, яка чимось іншим визначається до дії за відомим і визначеним шляхом» [13, с. 362].

Наведене свідчить про те, що свободі Б. Спіноза протиставляє не необхідність, а примусовість. Річ, що не змушена до свого існування і дії ззовні, є, на думку мислителя, вільною, й водночас необхідною, оскільки вона

діє згідно з необхідністю своєї власної природи. У листі до Г. Шуллера Б. Спіноза уже прямо протиставляє свободі примусовість. «Я називаю вільною таку річ, яка існує і діє із однієї лише необхідності своєї природи; примусовим же я називаю те, що чимось іншим детермінується до існування і до дії тим або іншим визначеним способом. Так, наприклад, Бог існує хоч необхідно, але вільно, тому що він існує із однієї лише необхідності своєї природи» [14, с. 591].

На думку філософа, не лише Бог є вільним, а й людина, як модус субстанції, вона є вільною у своїх почуттях, прагненнях, творчій діяльності. Отже, позиція Б. Спінози є цілком очевидною: свобода існує в необхідності, але не в необхідності примусовості, а в необхідності вільній. Ще одна важлива «деталь»: людина, на думку Б. Спінози, стає вільною тоді, коли вона у своїх діях навчилася керуватися власним розумом. Розум здатний пізнавати навколишній світ і змінювати його на краще завдяки творчій діяльності людини.

Філософське осмислення взаємозв'язку в сенсі: «свобода – необхідність» знайшла своє продовження у творчій спадщині Г. Гегеля. Видатний філософ наголошував: царство духа є царством свободи, і «свобода, що не має в собі жодної необхідності, і одна лише гола необхідність без свободи суть абстрактні, отже, несправжні визначення. Свобода є за своєю суттю конкретною, вона з давніх-давен визначена в собі, отже, разом з тим є необхідною. Коли говорять про необхідність, то зазвичай розуміють під цим лише детермінацію ззовні, як, наприклад, в кінетичній механіці тіло рухається лише у тому випадку, коли воно отримує поштовх від іншого тіла, і лише у тому напрямі, який йому надано цим поштовхом. Це, все-таки, лише зовнішня, а не справжня внутрішня необхідність, адже остання є свободою» [3, с. 143].

Людина призначена для вищої свободи, і ця вища свобода народжується творчою діяльністю. Свобода – це

найбільш гідне і священне в людині. Г. Гегель обґрунтовує думку, згідно з якою, почуття свободи слід виховувати з дитячих літ, і в основу цього виховання мають бути покладені любов і моральність. «Діти суть в собі вільні, і життя є безпосереднім наявним буттям лише цієї свободи; тому вони не належать як речі ні іншим, ні батькам. Їх виховання має з погляду відносин в сім'ї своїм позитивним призначенням те, щоб моральність була доведена в них до безпосереднього, ще вільного від протилежностей почуття і щоб душа дитини прожила в цьому почутті як основи морального життя своє перше життя в любові, довірі й послуху. Натомість негативне призначення того ж ставлення полягає в тому, щоби піднести дітей над тією природною безпосередністю, в якій вони з самого початку перебувають, перетворити у самостійних і вільних особистостей і зробити тим самим здатними вийти з природної єдності сім'ї» [4, с. 220-221]

Отже, наголошував Г. Гегель, перед лицем свободи ніщо не має значення, вартості. Цей ціннісний аспект свободи надзвичайно чітко сформульований в поетичних рядках українського філософа і педагога Григорія Сковороди:

*Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотє?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись* [11, с. 68].

Такий контекст проблеми в українській філософії продовжив П. Юркевич. Він доводив, що справжня, вільна людина є самоцінністю, вона повинна вміти стримувати свої пристрасті, адже за своєю Божою природою позбавлена необхідності злостивості, ворожнечі, її свідомість спрямована

на загальне благо. Людина за своєю сутністю є тоді справжньою, коли здатна віддати в жертву іншим свої особисті вигоди, своє серце (альтруїзм), діяльно відстоювати права і свободи інших. Вільна людина «... дивиться вперед, заглядає в майбутнє, прораховує наперед наслідки своїх вчинків і тому здатна щоразу вибирати кращий шлях, який узгоджується із загальним благом або з благом багатьох; їй немає необхідності вибирати перший-ліпший напрям, який з'являється за випадковими обставинами; така відсутність вибору й оцінки і тупе підпорядкування силі обставин суперечило б її мисленню, світлому і розумному духові» [15, с. 352]. Звідси, вільна людина зобов'язана своїми діями, вчинками, творчістю захищати свободу: свою та інших. Свобода потребує миру, злагоди між людьми, і той, хто чинить насилля, вбиває – робить великий гріх перед Богом. Вільна людина постійно «... відчуває живу потребу доповнювати себе іншими людьми, доповнювати себе не лише у відношенні матеріальному, але ще більше у відношенні духовному» [15, с. 353]. Почуття людяності, гуманності є притаманним лише вільній людині, наголошував П. Юркевич. У цьому розумінні мислитель розглядав саме позитивну свободу, яка, на його думку, і є творчою силою добра, любові, щирості серця. Отже, свобода не може бути лише заради свободи, за своїм змістом і метою вона покликана до творчості, вона є головною умовою розвитку духовних начал людини, вірним шляхом для її просвітлення і самореалізації.

Свобода людини реалізується в діяльності. Натомість не будь-яка діяльність здатна забезпечити вияв свободи людини, сприяти її розвитку. На це здатна лише діяльність творча. Саме такою є діяльність майбутнього педагога, особливо учителя (викладача) мистецьких дисциплін. Акцентуючи на цьому положенні І. Зязюн писав, що педагогічна діяльність є Мета-діяльністю, оскільки вона спрямована на «вироснування», плекання іншої людини,

особистості і громадянина своєї країни у широкому смислі слова [9, с. 15]. Розвиваючи цю думку, вчений наголошував, що учительська праця – передусім дія. І цю дію майбутньому вчителю необхідно не лише показати, а й навчити особистісно педагогічно діяти. «Лише через учителя діти можуть прилучитися до духовної культури свого народу та до її творення» [5, с. 196]

Свобода. Творчість. Розвиток особистості. Ідею взаємозв'язку свободи, творчості й розвитку особистості ґрунтовно дослідив і виклав М. Бердяєв у відомій праці «Смисл творчості» [1]. На противагу від попередників, філософ заперечував прямий зв'язок між свободою і необхідністю. Філософ відстоював позицію, згідно з якою, «свобода не є усвідомленою необхідністю, як навчали німецькі ідеалісти. Необхідність є дурною, неусвідомлюваною свободою, свобода не просвітлена Логосом. Примусова необхідність є лише зворотною стороною світового розпаду і світової відчуженості... Необхідність є нищою свободою, свободою ворожнечі і розпаду, свободою хаосу й анархії. Справжня свобода є виявом космічного (на противагу хаотичному) стану Всесвіту, його ієрархічній гармонії, внутрішній єдності всіх його складових. Космічне завжди є вільним, у ньому немає примусової необхідності...» [1, с. 373-374].

Філософ доводив, що питання взаємозв'язку свободи-творчості-розвитку до початку ХХ ст. не ставилося взагалі. Воно постало в нову світову епоху під кутом зору того, що саме творчість має виправдати життя людини у часі і просторі. Творчість, на думку М. Бердяєва, – це потрясіння всього людського ества, це душевно-духовний екстаз, це вихід в новий незвіданий світ. Людина повинна за своїм призначенням виходити із пасивного стану в стан активний. Людина має усвідомити свободу своєї творчої природи і тим самим прийти до усвідомлення саморозвитку. Таємниця творчості за своєю сутністю є езотеричною, не відкритою, а

прихованою. Одкровення творчості, на думку М. Бердяєва, іде не зверху, а знизу – це одкровення антропологічне, а не теологічне. «...Бог чекає від людини антропологічного одкровення творчості, приховавши від людини в ім'я богоподібної свободи її шляхи творчості й виправдання творчості» [1, с. 329]. Філософ далі пояснює свою думку, чому саме знизу має відбуватися творчість. Тому, що в творчості знизу розкривається Божественне в людині, від Божого почину самої людини, а не зверху. В творчому акті людина розкриває в собі подобу Богу.

Творчий акт безпосередньо перебуває в бутті, він є саморозкриттям сил буття. Творчий акт сам себе обґрунтовує і водночас не потребує обґрунтування зовнішнього. Основи творчого акту знаходяться в самосвідомості людини, на нього не поширюється компетенція науки. У цьому сенсі В. Гюго дотепно зазначав, що «наука – це ми, а мистецтво – це я».

М. Бердяєв критично ставився до вчення Г. Ріккєрта щодо проблеми творчості, який розумів творчість не як розвиток і саморозвиток, а, навпаки, як самообмеження. На думку цього вченого, у творчому акті вмирає життя, а сам творець стає жертвою буття. З цього погляду, творити можна лише культуру, мистецтво, отже, цінності логічні, моральні, естетичні, але неможливо творити нове буття, інше життя. М. Бердяєв категорично заперечив такий підхід і довів, що метою творчого пориву якраз є досягнення нового життя, іншого світу, сходження в бутті, отже, в розвитку.

Близької позиції дотримувався російський філософ І. Ільїн, який писав, що без творчості і свободи немає справжнього поступу, немає гідного життя. Натомість поки людина користується свободою, вона мало про неї думає. «Свобода подібна повітрю: людина дихає повітрям, не думаючи про нього. Повітря якби саме собою вдихається і саме залишає нас, весь час вливаючись і виливаючись. Ми згадуємо про нього лише тоді, коли його не вистачає, коли воно стає тяжким або сморідним, коли людина починає

задихатися. Тоді ми згадуємо, іноді із миттєво охоплюючим нас жахом, що без повітря неможливо жити, що ми забули про нього і не дорожили ним, що воно безумовно є необхідним, що починається погибель» [6, с. 369]. Філософ зазначав, що так само діється і зі свободою людини: людина не може жити без свободи як без повітря. Будь-який акт творчості вимагає свободи.

Льїн звертав увагу й на чуттєвий аспект свободи. Він доводив, що свобода і творчість як акт совісті розриває серце, а тому життя без свободи втрачає сенс. Водночас філософ якби застерігав від небезпек щодо свободи: «Дві великі небезпеки загрожують свободі людини: по-перше, недооцінка свободи, що призводить до легковажного зречення від неї; по-друге, зловживання свободою, яке призводить до розчарування в ній і втраті її» [6, с. 371]. Це може відбуватися як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях, зауважував мислитель. Слід зрозуміти кожному, що свобода не просто «дарується» зверху, її ще потрібно вміти прийняти і послідовно, вперто стверджувати розумом, серцем. Філософ дотримувався позиції, згідно з якою, індивідуальну свободу слід розглядати у тісному взаємозв'язку із суспільною, громадською. На думку мислителя в основу свободи, творчості і розвитку особистості слід покладати віру в Бога і людську силу. Сучасні філософи, педагоги проблему впливу свободи на розвиток творчості особистості розглядають через призму свідомості, відносин і її діяльності. Розглянемо цей аспект.

Самовідчуття свободи спонукає особистість до усвідомлення передусім того, що вона розуміє смисл свого життя, є затребуваною, покликаною до творчості. Вона мобілізує всі свої сили на самоствердження, само здійснення, звільняється від суто матеріальних потреб і прагне досягти вершин культури, духовності. За умов свободи змінюються цінності життя особистості, формується вибір життєвого і творчого поступу тощо. Вільна людина не дозволяє

маніпулювати своєю свідомістю і результати її творчості не можуть залежати від відвертого конформізму, пристосування, вона завжди має свою думку і знаходить належні засоби у її захисті.

Свідомість людини, як відомо, формується і реалізується на двох рівнях: науковому й емпіричному. Науковий рівень характеризується в основному інтелектом, науковими знаннями людини, наповненістю духовним світом особистості. Інтелект, як цілісне інтегроване психічне утворення, забезпечує породження, конструювання і перебудову особистісних ментальних моделей світу. Ментальні (розумові) моделі світу фіксують зміст і розуміння людиною себе, інших і довкілля, тісно пов'язані зі знаннями та переконаннями особистості. Ментальні моделі можна до певної міри вважати стійкою інтелектуальною ознакою особистості, хоча вони змінюються, розвиваються в онтогенезі, в кризових життєвих ситуаціях тощо. Про розвиток у такому контексті йдеться тоді, коли, по-перше, відбуваються якісні зміни певного психічного явища, які стосуються перебудови його глибинних механізмів і відповідної діяльності, по-друге, ці якісні зміни виступають як саморозвиток [12, с. 356-357].

Натомість не менш важливим у розвитку особистості є й емпірична складова, яка переважно характеризується емоційним станом, психічними процесами тощо. Саме емоції відображають особисту значущість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини. Загальновідомо, що вільна особистість працює через натхнення, пристрасність та інтерес, їй є чужими такі явища як депресія, пригніченість, втрата внутрішньої енергії, «вигорання».

Отже, лише вільна особистість, що володіє самосвідомістю, виокремлює себе в якості суб'єкта як центр буття і розглядає навколишній світ як полігон своєї творчої практичної діяльності, як засіб й умову зміцнення й розвитку

свого наявного життя. Натомість очевидним фактом є й інше: відчуття несвободи паралізує творчі сили особистості, пригнічує її психіку, призводить до апатії, знесилює мотивацію позитивної дії.

Свобода і відносини особистості. Вільна людина відкрита світові, і ця відкритість має реальний вияв у ставленні до інших. Це ставлення найбільш виразно виявляється через комунікацію, спілкування. Як відомо, творчий процес особистості завжди пов'язаний із рефлексією. Творча людина постійно перебуває у діалозі з іншими, і власне – з собою.

Перший рівень спілкування зазвичай відбувається, коли ще немає спільного предмету діяльності, суб'єктів спілкування об'єднують лише однакові цілі. Таке спілкування є поверховим.

Другий рівень – формальне спілкування в групі, коли формується загальна мета діяльності та групові норми поведінки для досягнення цілей.

Третій рівень – консенсусне спілкування в групі, що передбачає врахування особистісних особливостей кожного, його власні позиції, погляди на загальні норми і способи реалізації загальних цілей [7, с. 135].

Надто важливо, щоб у колективах, діяльність яких спрямована на опіку дітей з особливими потребами, домінували відносини добра, любові, взаємоповаги, взаєморозуміння, адекватне визнання заслуг кожного, без заздрощів й зверхності. А це є можливим за умов свободи і наявності духовного суб'єкта діяльності.

Свобода і діяльність особистості. Філософію цікавить людина у багатьох вимірах, але передусім її реальна діяльність. Недаремно Аристотель постійно наголошував: «Статую прикрашає вигляд, а людину – діяльність». Сьогодні вже є усталеною формула: «без свободи немає творчої діяльності людини». Вірогідно, що ця формула може бути

дійсною й в оберненому плані: «без творчої діяльності людини немає свободи».

Науки педагогіка і психологія ж здійснюють пошук найбільш ефективних можливостей і впливів з метою вироблення особистісних потреб, мотивів людини у творчій, продуктивній діяльності. Отже, мова йде про вироблення активного ставлення людини до навколишнього світу, його зміни у напрямі вільного, духовного оновлення, й передусім оновлення, одухотворення власного світу. Таке оновлення найбільш виразно виявляється у вчинках людини, адже саме у процесі здійснення вчинку відбувається творення нових індивідуально-значущих і суспільно-корисних морально-психологічних цінностей, зразків спільної діяльності. Позитивна роль вчинку виявляється і в тому, що саме за умов його здійснення найбільш активно відбувається духовний розвиток особистості, її полишає «нерідкісна хвороба» споживацтва, кар'єризму і т. ін. Так відбувається творення справедливості, честі, щастя і добра:

*Добро наповнює – свобода,
Вона – ключ справжнього тепла,
Дає життя людському роду,
Бо вільний Дух не знає зла!*

(Григорій Васянович)

Отже, на основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Проблема взаємозв'язку «свобода – творчий розвиток особистості» залишається бути актуальною як в теоретичному, так і практичному смислі.

2. Теоретико-методологічний контекст окресленої проблематики сьогодні неможливо обмежувати філософсько-педагогічним антропологізмом або ж теорією екзистенціалізму. Вартісними тут є також теорія герменевтики, яка допомагає усвідомити роль

взаєморозуміння у взаємозв'язку і взаємозумовленості свободи і творчого розвитку особистості, а також синергетична теорія, яка постулює ідею самоорганізації і нелінійного розвитку. На особливу роль у цьому сенсі заслуговує теорія ноології, яка на християнських засадах виявляє потенційні творчі сили людини й окреслює реальні шляхи здобуття свободи.

3. Формування цілісної, творчої особистості реалізується на трьох взаємопов'язаних рівнях: свідомості, відносин і діяльності.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. Философия свободы. Смысл творчества. Ред. Е. В. Антонова. Вступ. ст. Л. В. Полякова. – М.: Изд-во «Правда», 1989. – С. 254-534.
2. Гегель Г. Первая программа системы немецкого идеализма / Г. Гегель // Работы разных лет. В двух томах. Т. 1. Сост., общая ред. и вступ. статья А. В. Гулыги. – М.: «Мысль», 1970. – 668 с.
3. Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель. Энциклопедия философских наук. В 3-х т. Т. 1. Ред. Л. Б. Туманова. – М.: «Мысль», 1975. – 452 с.
4. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. Пер с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. Вступ. Ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. М.: «Мысль», 1990. – 524 с.
5. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. Посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
6. Ильин И. Путь к очевидности / И. Ильин. – М.: Республика, 1993. – 431 с.
7. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник. У 2-х ч. – Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. К.: КНЕУ, 2000. – 243 с.
8. Можейко М. А. Свобода / М. А. Можейко // История философии. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 935-937.
9. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
10. Платон. Законы / Платон. Сочинения в 3-х т. Под общ. Ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Пер. с древнегреч. Т. 3. Ч. 2. – М.: «Мысль», 1972. – С. 83-478.

11. Сковорода Г. С. Сад пісень: Вибрані твори. Для ст. шкіл. / Пер. М. К. Зерова, П. М. Пелеха, В. О. Шевчука; Передм., упоряд та приміт. В. В. Яременка. – К.: Веселка, 1983. – 190 с.
12. Смульсон М. Л. Интеллект / М. Л. Смульсон // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. Ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
13. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза. Избранные произведения в 2-х т. Т. 1. Ред. В. Покровская. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1957. – С. 359-618.
14. Спиноза Б. Письмо к Г. Г. Шуллеру, октябрь 1674 г. / Б. Спиноза. Избранные произведения в 2-х т. Т. 2. Ред. Ф. Стронгина. – М.: Гос. узд-во полит. литры, 1957. – С. 591-594.
15. Юркевич П. Д. Мир с ближними как условие христианского общежития / П. Д. Юркевич. Философские произведения. – М.: Изд-во «Правда», 1990. – С. 351-357.

УДК 355:261.5

Роман ВЕЛИКИЙ
Михайло НАГІРНЯК
Андрій ХАРЧУК

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

ЦІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ У ПРАВОСЛАВНІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Ідеалом християнського життя у спільноті та світі є мир – особлива душевна настанова, яка полягає в гармонійному й належному стосунку особи до Бога, до самої себе, до інших людей та до всього творіння. Мир є одним з ключових понять Христової Благовісті: “Мир вам!” (Лк. 4, 36); “Мир залишаю вам, мій мир даю вам” (Ів. 14, 27). Мир між людьми невіддільно пов’язаний з любов’ю до ближніх. Бо заповіді: “Не чини перелюбу”, “Не вбивай”, “Не кради”, “Не пожадай...”, і всякі інші заповіді містяться у цьому слові: “Люби твого ближнього як себе самого”

(Рим. 13, 9). Християни покликані плекати цей мир і любов на всіх рівнях суспільного життя: міжособистісному, родинному, громадському, внутрішньополітичному і міжнародному: “Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться” (Мф. 5, 9). Щоби бути миротворцем, потрібно бути наділеним сильним та сформованим характером, здатним панувати над собою [4].

Мир як настанова серця і спосіб людського співжиття є Божим задумом від початку. Миром втішалися наші прародичі в раю. Однак з гріхопадінням, яке стало плодом невдячності Богові за дар існування, люди втрачають мир як непорушну та очевидну дійсність. Наслідком гріхопадіння стає егоїзм, егоцентризм та пов’язана з цим схильність трактувати іншу людину вже не як рівну за гідністю особу, а як засіб для самореалізації, що потягло за собою виникнення всіх інших пороків. Каїн вбиває із заздрощів (Бут. 4, 3-16), а Ламех – з помсти (Бут. 4, 23). Напад, насильство і вбивство входять в людську історію (Бут. 6, 11), природне розуміння гідності людини і недоторканності людського життя затьмарюється настільки, що Бог змушений дати людині виразну заповідь: “Не вбивай!” (Вих. 20, 13).

Через те, що гріх Каїна увійшов у світ, виникла потреба від нього захищатися. Потреба захисту себе чи іншої людини від нападу та насильства впливає з цінності людського життя та людської гідності. Захищаючи себе чи інших, ми не дозволяємо гріхові насильства чи вбивства здійснитися у світі, а нападникові – порушити заповідь: “Не вбивай!”. Особливий обов’язок захисту маємо по відношенню до слабких і беззахисних, а також до осіб, пов’язаних з нами кровною спорідненістю.

Геройська самопожертва у значенні відмови від захисту і віддання власного життя за християнську віру, за інших людей чи за благородні принципи і переконання має сенс там, де для цього є вагома ситуація. Тоді вона стає свідченням. Таке свідчення завжди є лише моральним

запрошенням, а не вимогою (тобто, до такого кроку ніхто не зобов'язаний, а лише може його великодушно здійснити). Коли ситуація не є такою ваговою, відмова від самозахисту чи захисту інших (за винятком власної слабкості чи страху, що паралізує) може набрати рис “допомоги” нападникові в порушенні заповіді: “Не вбивай!” (може набрати рис так званого “чужого гріха”) [4].

Захист повинен бути співмірний з загрозою: його метою повинно бути відвернення нападу та достатнє знешкодження нападника, а не нанесення йому тілесних ушкоджень, і тим більше – не вбивство. Нанесення нападникові тілесних ушкоджень повинно розглядатися як неминучий, однак не прямо бажаний наслідок захисту, воно повинно бути мінімальним. Якщо можливо захиститись, не вбиваючи нападника, християнин повинен виявити милосердя і залишити йому життя (смертельне добивання вже знешкодженого нападника не дозволяється!), однак якщо існує серйозна загроза власному життю чи життю особи, супроти якої вчинено напад (а також загроза гідності особи, наприклад, у випадку сексуального насильства), а інший захист неможливий, то допускається вбивство нападника як крайній спосіб оборони. Особа, яка захищається, не порушує в такому випадку Божої заповіді: “Не вбивай!”. Як засіб для захисту може використовуватися зброя. Володіння зброєю та її використання накладає на християнина підвищену відповідальність і вимагає особливого володіння собою, оскільки таїть в собі небезпеку легкого перевищення меж необхідної оборони і переходу від захисту до агресії. Особиста зброя є неморальною тоді, коли за своїм задумом чи конструкцією передбачає спричинення тілесних ушкоджень чи страждань більших, ніж це потрібно для знешкодження нападника.

Все сказане досі про індивідуальний захист, чинне також і стосовно суспільного захисту. Обов'язок захисту своїх рідних і близьких, який в кінцевому результаті виводиться із заповіді:

“Шануй батька твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб продовжилися дні твої на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі” (Вих. 20, 12), а в ширшому розумінні – співгромадян, поєднаних з нами спільною мовою, культурою та територією проживання, що її Бог дає кожному народові, виражається в понятті справедливої війни, тобто війни для захисту Батьківщини чи виправданого збройного опору проти гніту несправедливої державної влади. Справедливою може бути й війна, спрямована на захист іншого народу, що зазнав агресії чи страждає від тиранії. Збройна чи інша участь в такій війні є чесною і героїчною: “Немає більше від тієї любови, як хто душу свою покладе за друзів своїх” (Ін. 15, 13). Слова Ісуса Христа: “Бо всі, хто візьме меч, від меча і загинуть” (Мф. 26, 52) стосуються в першу чергу агресорів і тиранів, і “меч”, від якого вони загинуть, в руках захисників – воїнів-учасників справедливої війни. Вимога Спасителя: “Любіть ворогів ваших” (Мф. 5, 44) не виключає потреби і можливості збройного захисту від них, однак, як і у випадку індивідуального захисту, вимагає не перевищувати меж необхідної оборони і гуманно ставитися до військовополонених, поранених та цивільного населення ворожої країни.

Сучасні армії володіють різними видами озброєнь, використання яких передбачає спеціальну підготовку та узгоджену колективну діяльність військових. Звичайно це озброєння сильної руйнівної дії, здатні при одиничному використанні знищувати великі кількості ворожого війська. Їх моральна оцінка та моральна відповідальність за їхнє застосування залежить від того, наскільки вибірково вони можуть діяти, тобто, якщо їх застосовують проти військових формувань, то наскільки безпечним при цьому може бути цивільне населення, яке не бере участі у військових діях. Основну моральну відповідальність за наслідки дії таких озброєнь несуть ті, хто віддає наказ про їх застосування, однак морально відповідальними є також і рядові військові,

які обслуговують ці озброєння: відмова виконати злочинний наказ є формою християнського героїзму.

Прагнучи до встановлення миру в міжнародному та внутрішньополітичному вимірах, християни повинні пам'ятати, що мир не може бути самоціллю. Він є наслідком моральної доброти громадян і політиків, а також засобом – базовими умовами для розквіту культурного, релігійного та суспільного життя. Не можна прагнути “миру за всяку ціну”, входячи в хибні компроміси та нехтуючи основними християнськими та загальнолюдськими цінностями [4].

Питання миру тісно пов'язане з питанням війни. Війна – одне з найбільш спірних та найскладніших питань у богослов'ї. Християни теж по-різному відносяться до питання збройного захисту людини, держави. Можна стверджувати, що Церква не може толерантно відноситися до війни, бо війна поєднується з жорстокістю, озлобленням, кровопролиттям та різними жахами, а християнство – релігія миру, любові, милосердя, прощення і т.д. Війна, таким чином суперечить самій сутності християнства [5].

Проте, незалежно від того, війни стали визначальною характеристикою людського життя.

Впродовж останніх семи тисяч років мирний час був лише нестійкою паузою між війнами. Так, тільки за останні 3600 років на земній кулі відбулося 14 тисяч війн, у тому числі 3500 великих, з яких понад 2 тисячі велось в Європі. За цей час загалом тільки 292 роки пройшли без воєн. Військові конфлікти забрали понад мільярд людських життів. Крім цього, у 150 регіональних і локальних війнах після Другої світової війни, загальна тривалість яких складає понад 500 років, було знищено понад 20 мільйонів людей, тобто вдвічі більше, ніж за час Першої світової війни [2].

Війна є фізичним проявом прихованої духовної недуги людства – братовбивчої ненависті (Бут. 4, 3-12). Війни супроводжували всю історію людства після гріхопадіння, і, як стверджує Святе Письмо, будуть супроводжувати і

дальше. Про це свідчить і Апокаліпсис, розказуючи про останню битву сил добра і зла біля гори Армагеддон (Откр. 16, 16). Земні війни породжені гординою і протиставленням волі Божій. Війна є злом, причиною котрого, як і зла в людині взагалі, – є гріховне зловживання Богом даної свободи, “бо від серця виходять злі помисли, вбивства, перелюбства, любодіяння, злодійства, лжесвідчення, хула” (Мф. 15, 19).

У Старому Заповіті йдеться про те, що Богообраний Ізраїль вів часті війни з сусідніми народами, люди неєврейської національності вважалися поганями і, відповідно на них ця заповідь не поширювалася. “Всьому свій час, і час усякій речі під небом: час народжуватися, і час помирати; час насаджувати, і час виривати посаджене; час убивати. І час лікувати; час руйнувати, і час будувати; час плакати і час сміятися; час ремствувати, і час танцювати; час розкидати каміння, і час збирати каміння; час обіймати, і час ухилятися від обіймів; час шукати, і час втрачати; ... час убивати, і час лікувати; час руйнувати й час будувати; час війни, і час миру” (Еккл. 3, 1-8). Відповідно до закону кожен юдей повинен був носити зброю (Чис. 1, 3; 26, 2). Очевидно, війни вважалися необхідними та справедливими. Тому неможливо говорити про заборону війни старозавітним вченням.

Ісус Христос на Оливній горі говорить своїм учням про дні, які будуть передувати Другому Пришествю: “Також почуєте про війни і чутки про війни. Глядіть, не жахайтесь, бо належить усьому тому бути, та це ще не кінець. Постає бо народ на народ, і царство на царство” (Мф. 24, 6-7).

Спаситель сказав також: всі, що взяли меча, від меча загинуть (Мф. 26, 52). Дані слова направлені на застереження тільки тому, хто перший підніме меча на іншого. Ці слова потім часто повторював святий Олександр Невський. Позаяк святість Олександра Невського сумніву не піддається, ми можемо зробити висновок, що він саме й був тим мечем, від якого гинули агресори, що прийшли. У Святому Писанні

немає безумовної та прямої заборони вживати меча в земному житті. Коли від християн вимагають припинити бойові дії як такі, треба згадати, що Христос каже: “Не думайте, що Я прийшов принести мир на землю; не мир прийшов Я принести, а меч” (Мф. 10, 34) і на Таємній Вечері: “Але тепер, хто має мішок, нехай візьме, також і торбу, а в кого немає, нехай продасть одяг свій і купить меч...Вони сказали: Господи, ось тут два мечі. Він сказав їм: Досить!” (Лк. 22, 36-38). У Святому Писанні сказано, що війни не припиняться до Другого Пришестя Христа, коли Він очистить землю від усякого зла (Одкр. 19), яке є причиною воєн, голоду, хвороб і всіх нещасть [3].

“Хто візьме меч, від меча й загине” (Мф. 26, 52), – у цих словах Спасителя знаходить виправдання ідея справедливої війни. З християнської точки зору, поняття моральної правди в міжнародних відносинах повинно спиратися на такі основні принципи: любов до своїх ближніх, свого народу і Батьківщини; розуміння потреб інших народів; переконання в тому, що служити на благо свого народу аморальними засобами неможливо. Ці три принципи визначили моральні межі війни, що були вироблені християнським світом ще у Середньовіччя, коли люди намагалися приборкати стихію військового насильства.

У західній християнській традиції при визначенні справедливості війни звичайно наводять ряд чинників, що обумовлюють допустимість її початку на своїй або чужій території. До їхнього числа можна віднести такі:

- війну варто оголошувати заради відновлення справедливості;
- війну має право оголосити тільки законна влада;
- право на використання сили повинно належати не окремим особам або групам осіб, а легітимним представникам цивільної влади;

- війна може бути оголошена тільки після того, як будуть вичерпані всі мирні засоби для ведення переговорів із протилежною стороною і відновлення вихідної ситуації;
- війну варто оголошувати тільки в тому випадку, коли є цілком обґрунтовані сподівання на досягнення поставлених цілей;
- плановані військові втрати і руйнації повинні відповідати ситуації і цілям війни (принцип пропорційності засобів);
- під час війни необхідно забезпечити захист цивільного населення від прямих військових дій;
- війну можна виправдати тільки прагненням відновити мир і порядок.

Одним з критеріїв, за якими можна судити про правоту або неправоту воюючих сторін, є метод ведення війни, а також ставлення до полонених і мирного населення супротивника, особливо дітей, жінок, людей похилого віку. Війна повинна вестися “з гнівом праведним”, але не зі злобою, ненаситністю, похиттю і іншими породженнями пекла. Найбільш православну оцінку війни як подвигу або, навпаки, розбою можна зробити, лише виходячи з аналізу морального стану тих, хто воює. “Не радій смерті людини, хоча би вона була найбільш ворожою тобі: пам’ятай, що усі ми помremo”, – стверджує Святе Писання (Сир. 8, 8). Гуманне ставлення до поранених та полонених в християн базується на словах апостола Павла: “Отже, якщо ворог твій голодний, нагодуй його; якщо хоче напитися, дай напитися йому; бо, роблячи це, ти збереш йому на голову палаюче вугілля. Не бувай переможений злом, але перемагай зло добром” (Рим. 12, 20-21).

Ще більш серйозним є питання права на застосування сили аж до позбавлення людини життя. Бо той, хто вбиває, постає у положенні володаря людського життя: він узурпує собі те, що у владі Божій. Вбивство є актом найвищої гордині. Той, хто вбиває, переступає останню межу і входить

у зону вседозволеності. Ось чому дуже важливо, щоб війна відповідала принципам християнської справедливості [2].

Щоб зупинити ворогів потрібні адекватні заходи. Зло, що твориться за допомогою зброї лише зброєю може бути зупинено, де не вистачає любові, повинен діяти закон, який даний: “не для праведника, а для беззаконних і непокірних, нечестивих і грішників, неправедних і нечистих, для кривдників батька і матері, для людиновбивць, для блудників, мужоложців. Не правдомовців, клятвопорушників та для всіх, що противляться здоровому вченню” (1 Тим. 1, 9-11).

Впродовж всього свого існування Церква неодноразово висловлювала своє ставлення до збройного насильства, вбивств, висуваючи ідею “справедливої війни”.

Ще святий Ісидор Пелусіотський († 440 році) встановив чітку відмінність між застосуванням зброї з приватних випадків і застосування зброї в силу виконання службових обов’язків: у першому випадку – це злочин, а у другому – необхідність. Позиція Церкви стосовно застосування зброї і війни аргументовано висвітлена у богословських працях святителя Амвросія Медіоланського (339-397 рр.) [8] та блаженного Августина (354-430 рр.) [1].

Амвросій, осуджуючи насильство і людиновбивство, виправдовує будь-які дії держави, спрямовані на самозбереження. Так само Амвросій виправдовує ту війну, яка відновлює порушену справедливість, стверджуючи, що й війни бувають такі, які було б несправедливо не вести. Визначення праведності чи неправедності війни він покладає на Церкву – вмістилище і мірило справедливості. Подібне вчення не лише примушувало християнина брати участь у війні, яка за рішенням Церкви вважалась справедливою, але й наділяло саму Церкву правом вирішувати питання війни і миру. Варто наголосити, що Амвросій у своєму вченні про війну основний наголос робить, все ж таки, на проблемі збереження миру, згідно із законом справедливості. Якщо війна, вважав він, сприяє встановленню миру, то така війна

справедлива. Таким чином, справедлива війна зовнішня, яка ведеться заради порятунку Вітчизни від варварів-агресорів. Справедливою є й війна громадянська, яка рятує суспільство від “розбійників [8].

Блаженний Августин розвинув межі розуміння війни як суспільного явища, відводячи їй певне місце в реалізації Божого задуму – будівництві Граду Божого і знищення чи захисту від граду диявола.

Якщо узагальнити основні положення блаж. Августина, що стосуються війни, то можемо зробити ряд часткових висновків:

- війна виникає внаслідок людських гріхів і пороків;
- війна є засобом вирішення земних завдань і справ;
- несправедлива перемога збільшує нещастя, в той час, як справедлива перемога – дар Божий і благо;
- справедливість розуміється як подолання пороків суспільного буття;
- війна, таким чином, сприяє “очищенню” людської історії [1].

Він не розглядає питання щодо доцільності війни. Він просто констатує, що війна повинна бути справедливою. В свою чергу “справедлива війна” – це характеристика лише щодо оборонної війни.

Наступник його ідей – Фома Аквінський, що продовжив розробку вимог щодо законності війни, в своїй роботі “Сума теології” взагалі розташовує війну в параграфі “Недостача милосердя”. “Ангельський доктор” висуває три умови законності застосування збройної сили:

- війну має оголосити керівництво держави;
- для оголошення війни мусить існувати справедлива причина;
- метою війни мусить бути справедливий намір [5].

Християнський гуманізм епохи Відродження також сказав своє слово в цій проблематиці. Іспанський теолог Франциско де Віторія, якого вважають основоположником

міжнародного права, виступаючи в університеті міста Саламанки в 1539 році подав правила, якими слід керуватися перед тим як розпочинати війну.

Правило перше: коли правитель має право розпочати війну, його перший обов'язок – не шукати приводів і причин для війни, а навпаки – жити в мирі з усіма, наскільки це можливо, як наказував святий Петро (Рим. 12, 18). Він повинен пам'ятати, що інші люди – це є наші ближні, яких ми повинні любити, як самих себе, і що всі ми маємо єдиного Господа, перед судом якого постанемо. Шукати причин – і радіти, якщо вони знайшлися – щоб вбивати людей, яких створив Бог і заради яких вмер Христос, – це є останнім ступенем мерзенності. Тільки під тиском необхідності проти свого бажання можна відважитись на війну як на крайній засіб.

Правило друге: якщо справедливість причин війни очевидна, треба її вести не задля знищення нації, проти якої ведеться війна, а тільки для відстоювання своїх прав, захисту своєї Батьківщини і своєї держави і для того, щоб мир і безпека були результатами цієї війни.

Правило третє: коли війна закінчена і отримана перемога, її результатами треба користуватись з християнською помірністю і виваженістю. Переможець повинен усвідомлювати, що він є суддею між двома державами: одна і них є потерпілою, а друга – несправедливість вчинила. Суддею не в розумінні того, хто звинувачує, але арбітра, який повинен винести вирок, що міг би деякою мірою задовольнити переможену державу [3].

Та найповніше відношення церкви до війни було висловлено в часі Другого Ватиканського Собору і (найшло своє відображення в Душпастирській Конституції “Про церкву в сучасному світі”. Собор наголосив, що доки існуватиме загроза війни і не буде відповідної міжнародної влади наділеною ефективною силою не можна буде, відмовити урядам у праві на слухну оборону, якщо, будуть вичерпані всі засоби до замирення. Тому до правителів

держав і тих, що несуть часткову відповідальність за публічні справи, належить також обов'язок дбати про добробут доручених їм народів і ладнати такі важливі справи з великою відповідальністю. Але одна справа вести військові акції для слушної оборони народу, а інша – бажати підкорювати собі чужі нації. “Жодна воєнна потуга не вчиняє правосильним її мілітарного чи політичного вжитку” [5].

Таким чином, проблема війни завжди йде поруч з проблемою миру. Визнаючи війну злом, Церква усе ж не забороняє брати участь у бойових діях, якщо мова йде про захист ближніх та відновлення порушеної справедливості. Тоді війна вважається хоча і небажаним, але вимушеним засобом.

Мир же розглядається Православною Церквою як дарунок Божої любові. А сутність християнства полягає в діючій, жертвній любові до Бога та ближніх, відповідно до слів Спасителя: “Немає більше від тієї любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх” (Ін. 15, 13). Вселяючи воїнам сміливість і мужність, слово Боже вчить: “У любові немає страху, але довершена любов проганяє страх, бо страх має муку. Той, хто боїться, не довершений у любові” (1 Ін. 4, 18) [3].

Мир у Новому Завіті – це нормальний благодатний стан людської душі, звільненої від рабства гріха. Стан примиреності з Богом є нормальним станом творіння, “тому що Бог не є Бог безладу, а миру” (1 Кор. 14, 33). Кожен християнин повинен прагнути миру незалежно від часу і умов життя. Мир варто зберігати і зігрівати (2 Тим. 1, 6), а тому миротворчість є однією з чеснот християнина і завданням усієї Церкви Христової: “Якщо можливо і залежить від вас, перебувайте в мирі з усіма людьми” (Рим. 12, 18); намагайтеся “зберігати єдність духу в союзі миру” (Єф. 4, 3). Новозавітний заклик до миротворчості спирається на особистий приклад Спасителя і Його вчення. І якщо заповіді про неспротив злому (Мф. 5, 39), любові до

ворогів (Мф. 5, 44) і прощення (Мф. 6, 14-15) звернені насамперед до особистості, то заповідь про миротворчість – “Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться” (Мф. 5, 9) – має безпосереднє відношення до проблеми суспільного миру [1].

Підводячи підсумок вищесказаному, слід зауважити, що коли Церква говорила про війну, і коли вона боролась за мир – її основною метою було обмежити збройне насильство, а не пояснити війну чи мир. Тому священник, який виконує своє служіння у війську або серед військових, фактом своєї присутності здійснює більше ніж просто освячення військової служби.

Список використаних джерел

1. Августин Аврелий (Блаженный). Творения / С.И. Еремеев (сост. и подгот. текста к печати) / О граде Божием. – Т. 3, кн. 1-13; Т. 4, кн. 14-22. – СПб.: Алетейя, 1998.
2. Августин., архієп. Православний погляд на війну і мир. Виступ на Міжнародній конференції “Православні духовні цінності і сучасність”. – МАУП, Міжнародний підготовчий інститут ім. А. Акаєва, м. Київ, 21 березня 2003 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/page-277>.
3. Ананьєв Д. Війна у християнському розумінні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://partizan.net.ua/index>.
4. Гусак П. Війна, мир і самозахист з християнського погляду // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bohoslov.org.ua>.
5. Коханчук Р.М. Душпастирська опіка військових / Видання 2-ге розширене і доповнене. – К., 2004. – С. 7.
6. Орлов С. Армія і релігія: досвід, проблеми, напрями співробітництва // Тези науково-практичної конференції “Національна свідомість за умов державотворення”. – Львів: ВВП ДУ “Львівська політехніка”, 1994. – С. 78-82.
7. Садов'як Д. прот. Погляд на військову службу через призму християнського світобачення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kievpatrarmy.org.ua/statti/001>.
8. Св. Амвросій єпископ Медиоланський. Об обов'язностях священнослужителів / Перевод Гр. Прохорова под ред. проф. Л. Писарева. – Москва-Рига: “Благовест”, 1995.

УДК 159.98**Тарас ГЕМБАРА**Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності**ВПЛИВ НА ЕКОЛОГІЧНУ СВІДОМІСТЬ, ЯК
СКЛАДОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ,
РОЗВИТКУ ВОДНЕВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ**

Екологічна психологія (екопсихологія) – це відносно новий напрямок, що сформувався в психології два-три десятиліття тому і бурхливо розвивається на стику психології, екології, педагогіки, психотерапії, філософії та інших наук. Цей напрямок розглядають як самостійну науку про психічне відображення природного, соціального, духовного життя людини в реальних екологічних умовах. Як зазначає В.А. Скребець [2], її предметом є індивідуальна та суспільна свідомість у відображенні природного, штучного та соціального середовища, біологічної, психічної та соціальної його (середовища) складових. Сучасний розвиток водневої енергетики, як шлях вирішення глобальних основних екологічних проблем людства в найближчі десятиліття радикально змінить вказані середовища, отже функціонально відповідно зміниться їх відображення в індивідуальній та суспільній свідомості.

Особливий інтерес в дослідженні проблем екологічної психології є категорія екологічної свідомості. Феномен свідомості виступає постійною проблемою вивчення філософії, психології та соціології. Обговорення проблеми свідомості загалом – це обговорення корінних сторін людського буття: ставлення людини до дійсності; здатність до ідеального відтворення дійсності; знання про світ, яке включає в себе уявлення про роль та місце людини в ньому, про "сенс життя"; про свободу людини, її почуття провини та відповідальності; про спрямованість розвитку світового

процесу тощо. Поняття свідомості в психологічній науці визначається як вищий рівень психічного відображення та саморегуляції, властивий лише людині. Свідомість характеризується активністю та інтенціональністю, а тому в ній відображається не світ узагалі в його різноманітності, а лише те, що є предметом конкретної діяльності чи уваги людини. Екологічній свідомості притаманні всі вказані ознаки з наповненням екологічним змістом. Екологічна свідомість є відображенням екологічної ситуації у кожній країні та в глобальному масштабі, розуміння необхідності переходу від ірраціонального “панування” над природою до раціонального до неї ставлення. Її формування в наш час – одне з найголовніших завдань діяльності вчених, засобів масової інформації, навчальних закладів.

Екологічна свідомість особистості формується на основі двох взаємообумовлюючих складових: індивідуальної та суспільної свідомості. Індивідуальна екологічна свідомість є феноменальним явищем, яке обумовлюється зовнішніми факторами (соціальним оточенням, політичним та інформаційним впливом, економічним рівнем, екологічним розвитком тощо). При цьому дані фактори є незалежними від свідомості і проявляються через призму внутрішнього світу особистості. Вона включає в себе цінності, домінуючі установки, соціальні стереотипи, особисті бажання, прагнення тощо. Розглядаючи індивідуальну екологічну свідомість з точки зору бачення її існування як певних станів вияву людської сутності стосовно відображення дійсності, отримуємо її як єдність емоцій, мислення, пам'яті та волі. Іншими словами, індивідуальна екологічна свідомість включає в себе всі психічні процеси, особистісні якості та стани; формується на основі узагальнених норм та стереотипів соціуму через призму внутрішнього світу індивіда. В свою чергу суспільна екологічна свідомість є накопиченням суджень, ідей, уявлень та стереотипів, які відображають ставлення великих соціальних груп або

суспільства загалом до явищ та проблем екології. Суспільна екологічна свідомість виникає як продукт узагальненого бачення існуючих екологічних проблем, які потребують нагального вирішення. Загалом форми суспільної свідомості створюють її структуру, а саме форми духовно-практичного освоєння буття суспільства: моральна, політична, правова, історична, економічна, наукова, філософська, естетична, екологічна та релігійна свідомість. Очевидний зв'язок екологічної свідомості з іншими формами свідомості з різною мірою, але слід підкреслити, що в кожному суспільстві, крім первісного, найважливішою формою суспільної свідомості є політична свідомість як відображення політичних відносин, політичної діяльності, що відбувається в суспільстві. Вона є сукупністю ідей, поглядів, вчень, політичних установок, тих чи інших методів, за допомогою яких обґрунтовуються і втілюються в життя політичні інтереси суб'єктів суспільних процесів. Щодо зв'язку цих форм то зрозуміло, що екологічна політика і політична діяльність взаємопов'язані, і в певній мірі навіть можуть частково бути складовими одна одної.

На відміну від однозначного та амбівалентного ставлення до конкретних екологічних проблем індивідуальної екологічної свідомості, суспільна екологічна свідомість проявляється у співставленні різних поглядів та позицій, схваленні, підтримці або запереченні існуючих форм судження, способів поведінки та норм. У будь-якому випадку, і суспільна, і індивідуальна екологічна свідомості по своїй суті є мотивованими, емоційно забарвленими, спрямованими та активними. Розвиток екологічної свідомості та екологічної поведінки може відбуватися різноманітними шляхами та на різних рівнях соціального устрою: через політику, економіку, просвіту, засоби масової інформації тощо. Якщо політична, економічна, соціальна сфери здійснюють зовнішній вплив на розвиток екологічної

свідомості, то шляхом екологічної просвіти здійснюється коригування та спрямування на екологічність цього розвитку.

У результаті змін, які настають в природі в результаті її «освоєння» людиною і які проявляються в порушеннях екологічної рівноваги, відбувається усвідомлення цих змін, тобто виникає екологічна свідомість. Вона виникає як на основі їх емпіричного, наочного пізнання, так і на основі їх наукового дослідження. Однак екологічна свідомість містить не тільки знання про стан і зміни в природі, а й розуміння можливих шляхів і способів вирішення екологічних проблем. Екологічна свідомість не обмежується критикою екологічної ситуації. Вона передбачає не тільки знання про стан суспільства і природи, а й усвідомлення необхідності запобігання подальшого порушення екологічної рівноваги в природі з метою збереження природних компонентів життя людини. При розгляді екологічних проблем сучасного суспільства досить часто підкреслюють наступне: екологічна криза як криза індустріального суспільства - це криза життя, і тому найважливішим компонентом змісту екологічної свідомості повинні бути усвідомлення життя і небезпеки його деградації, і потреби збереження.

Екологічна свідомість є історичною категорією. Вона виникає в той період, коли відносини суспільства до природи призводить до порушення екологічної рівноваги в природі. Тому інтенсивність екологічної кризи впливає на екологічну свідомість. Екологічна свідомість - це не тільки усвідомлення обмеженості природи, її могутності й влади людини над нею, а й результат усвідомлення того, що джерела енергії та сучасних умов життя людини можуть змінитися на тривалий час або зникнути назавжди. Екологічна свідомість з точки зору індивідуальної та суспільної передбачає, що окрема людина і суспільні групи поважають існування потреб інших людей чи громадських груп.

До екологічних причин інтересу до екопсихології, екологічної свідомості відноситься необхідність захисту

природного середовища від руйнівного впливу «технократичної людини» і, навпаки, захисту самої людини від травмуючого впливу забрудненого природного середовища, а також від нестабільності соціального оточення. Соціальними передумовами виступають проблеми, пов'язані із взаємодією людини з навколишнім середовищем, загроза виникнення екологічної катастрофи. Економічні причини – проблема значних витрат при впровадженні нових технологій, які хоча сприяють прогресу, але порушують оптимальний баланс взаємодії людини з природою.

Екологічна криза, що ставить під загрозу існування людства, вимагає виконання численних природоохоронних заходів та зміни характеру діяльності людей у всіх сферах. Розвиток суспільства в головному визначається основним енергоносієм, який в даний час використовує людство. Зміна енергоносія – це болісний і завжди довготривалий історичний період. Наприклад, перехід від дров на вугілля триває біля двох століть, нафта витіснила вугілля у багатьох сферах застосування на протязі 50-70 років, природний газ зайняв свою енергетичну нішу і продовжує завойовувати нові позиції вже протягом понад 50 років. Очевидно, на основі вищесказаного, з точки зору екологічної психології, виникнення екологічної свідомості історично можна було б пов'язати з початком використання енергоносіїв, а етапи її змін і розвитку з етапами змін енергоносіїв. В теперішній час як для вчених (не тільки екологів), так і більшості світового суспільства стало очевидним, що у ХХІ столітті має відбутись епохальна зміна основного енергоносія – карбоноводневого палива (нафта і газ, в першу чергу). Без такої зміни людство очікує екологічна катастрофа, або катастрофа світової економіки через вичерпання енергоносія. Переконливі факти свідчать, що традиційні енергоносії будуть витіснитись новим екологічно чистим енергоносієм, а саме воднем [1; 3]. Наприклад, у 2016 році в іспанському місті Сарагоса пройшла Всесвітня Конференція з Водневої

Енергетики WNEC2016, в роботі якої прийняли участь понад 800 вчених, чільних представників урядів та бізнесу з 60 країн світу, на якій розглядалися питання стратегії поступового переходу по використанню водню замість органічних палив (нафти і газу) у всіх областях їх застосування. Спонсорами конференції виступили одні з найбільших компаній світу: BMW; Stuart Energy System Inc.; General Hydrogen; Hydrogenics; H Power of Canada; Chevron Texaco Hydrogen System & Fuels; Shell Hydrogen; Fuel Cells Canada; NASA Kennedy Space Center і багато інших.

Було показано 400 презентацій організованих в 8 паралельних сесіях, на яких були представлені останні новини зі світу водневої енергетики. Все, що відбувається на конференції підтверджувало той факт, що водневі технології готові і вони почали поширюватися по всьому світу. Директор загальноєвропейської програми по паливним елементам і водню Fuel Cells and Hydrogen Joint Undertaking (FCH JU), Барт Бебьюік (Bart Biebuick), повідомив, що в рамках їхнього проекту вони вже випустили на дороги понад 1500 водневих автомобілів (FCEVs) і збудували 49 водневих заправних станцій (HRSs). Крім того, незабаром будуть випущені 140 водневих автобусів в рамках нового демонстраційного проекту Jive. Число міні-ТЕЦ установок на водневих паливних елементах збільшилася до 2000 по всій Європі. Директор японської Групи розвитку нових енергетичних та промислових технологій (New Energy and Industrial Technology Development Organization (NEDO)), Ейдзі Охіра (Eiji Ohira), повідомив, що японський уряд затвердив план енергетичної стратегії. Вони передбачають, що до 2020 року вартість водню стане нижче, ніж вартість палива для гібридних транспортних засобів. До цієї дати вони планують випустити на дороги країни 20000 водневих Toyota Mirai. В даний час Японія має 77 заправних станцій, більше, ніж у всьому ЄС. Ерік Денхоф (Eric Denhoff) з Канадської асоціації водню і паливних елементів (Canadian

Hydrogen and Fuel Cell Association) повідомив, що Китай замовив 300 водневих автобусів у компанії Ballard. Це величезний стимул для індустрії водневих автобусів. Він також зазначив, що наявність заправних станцій на водні більше не є проблемою, тому що компанія Greenline Innovation спроектувала свою вже 200-у водневу станцію. У червні 2016 року компанія Нікола Мотор оголосила про розробку першої вантажного напівпричепа на водневих паливних елементах з додатковим акумулятором. Цей проект пригорнув увагу громадськості через його ефективність і потенціал радикально позбутись шкідливих викидів. Навіть до того, як був показаний працюючий прототип, вони отримали 7300 попередніх замовлень. Цікавим є той факт, що на початку компанія планувала зробити вантажівку лише електричною, але швидко зрозуміли, що без використання водню у неї не буде необхідної автономії, а ціна буде зависокою. Після цього вони анонсували, що їхня модель буде працювати на водні, а батарея буде лише як запобіжний засіб. У грудні 2016 року фірма представила свою першу працюючу модель потужного вантажного автомобіля, який може проїжджати на одній заправці від 1300 до 1900 км з навантаженням в 33 тони. Крім того, Нікола розкрили свої плани з будівництва 364 водневих заправок по всій території США. Вони планують почати спорудження нових станцій в січні 2018 року, і, як очікується, перші відкриються до кінця 2019. Станції будуть доступні для інших автомобілів на паливних елементах, а час дозаправки вантажівки не буде перевищувати 15 хвилин.

У Німеччині інтенсивно нагромаджується технічний та комерційний досвід проектування, будівництва та експлуатації водневих заправних станцій для обслуговування водневого автомобільного транспорту, де ще в 1997 році була створена нова компанія по енергетичних технологіях, яка веде зараз проекти водневих заправок, а в 2002 році в Берліні відкрита перша воднева заправка для обслуговування

наземного транспорту як рідким воднем ,так і зв'язаним газоподібним воднем. Німеччина готова до запуску першого пасажирського потягу з нульовим рівнем викидів, який буде працювати на водні. Побудований французькою фірмою залізничного транспорту Alstom, потяг з назвою Coradia iLint не має ніяких викидів, окрім води, і є прекрасною альтернативою для дизельних поїздів, яких в Німеччині налічується близько чотирьох тисяч. Переконливим аргументом перспективи переходу на новий енергоносію, окрім наведених вражаючих технічних досягнень, є те, що на відомому світовому форумі в Давосі у 2017р. тринадцять найбільших індустріальних компаній (Air Liquide, Alstom, Anglo American, BMW GROUP, Daimler, ENGIE, Honda, Hyundai Motor, Kawasaki, Royal Dutch Shell, The Linde Group, Total і Toyota) оголосили, що протягом наступних п'яти років вкладуть в водневу енергетику 10,7 млрд доларів (на додаток до 1,4 млрд, які щорічно вкладаються усіма фірмами водневої індустрії). Ісландія планує до 2030р. повністю перейти на водень. Для цього є всі необхідні фінансові, технічні, територіальні і національні пріоритети.

Не деталізуючи, зазначимо що є достатньо є ефективних розробок, водневих локомотивів, вантажних та пасажирських суден і навіть літальних апаратів.

Українські вчені не стоять осторонь цього питання, наприклад Міжнародна асоціація по водневій енергетиці (США), НАН України, Інженерна академія України, Донецький державний технічний університет і Донецький інженерно-фізичний центр провели ще у 2001р. в Донецьку Третю Міжнародну конференцію “Воднева обробка матеріалів ВОМ-2001”[3].

В підсумку був прийнятий меморандум, окремі базові положення якого, сформульовані як завдання на майбутні десятиліття, цікаві для досліджень згідно представленої теми:

1) Консолідація водневого та екологічного рухів і залучення до співпраці наукових громад інших напрямків для рішення комплексних задач і системних дослідів.

2) Формування масової “водневої” свідомості: залучення уваги широких кіл громадськості через засоби масової інформації; освітні програми в школах, коледжах, університетах і т. п.

3) Ініціювання широкого обговорення і прийняття в міжнародних і регіональних організаціях рамкових законів про права в економічному регулюванні процесів переходу до водневої економіки, а потім до водневої цивілізації.

4) Ініціювання і практична діяльність по правах в економічному регулюванні розвитку водневої економіки в окремих країнах і групах країн.

5) Все більш і більш широка міжнародна співпраця з метою сприяти переходу до водневої цивілізації всього людства.

Відзначимо тут появу терміна воднева свідомість, який очевидно не може бути відокремлений від екологічної свідомості, а навпаки її наповнює новим вагомим змістом, і навіть може змінити окремі наукові положення в екопсихології про її основи. Тут коротко згадаємо три базові типи екологічної свідомості. Для природоцентричного типу свідомості характерні такі ознаки: найвищу цінність має природа; людство повинно підкоритися природі; вся діяльність людини оцінюється лише з точки зору корисності для навколишнього середовища; ієрархічна картина світу має такий вигляд, – на вершині піраміди знаходиться природа, а в її основі – людство, яке направило свій потенціал на службу природі. Сутність антропоцентричного типу свідомості розкривається в таких світоглядних принципах: вищою цінністю є людина і все інше в природі цінне настільки, наскільки корисно людині; природа виступає власністю людини; світ має ієрархічну будову, вершину ієрархії займає людина, середину – речі, їм створені, фундамент - об'єкти

природи, які, в свою чергу, упорядковуються в залежності від корисності для людини. І нарешті, екоцентрична свідомість, альтернативна до двох попередніх типів характеризується такими особливостями: вищу цінність представляє гармонійний розвиток людини і природи.; людина не власник природи, а один з членів природного співтовариства; відмова від ієрархічної картини світу; розум людини не дає йому привілеїв, а навпаки накладає на нього додаткові обов'язки щодо навколишнього середовища, світ людей не протистоїть світу природи – вони є елементами єдиної системи. Звичайно, що на користь переважного формування екологічної свідомості третього типу буде впливати воднева свідомість як її складова, яка практично усуває основні перешкоди для гармонійного розвитку людини і природи.

Відповідно екологічну свідомість в змістовному сенсі характеризують ще три основні елементи: екологічні знання, оцінка екологічної ситуації та екологічна поведінка, які можуть зазнати кардинальних змін. Екологічні знання є першим основним елементом екологічної свідомості. Вони містять у собі як неодмінну умову усвідомлення обмеженості природи (тобто її ресурсів) і потреби встановлення динамічної рівноваги між природними системами і суспільними, тими, які створюють люди. За розвитку водневої економіки змінюються ці знання, а саме усвідомлення необмеженості природи, а саме її енергоресурсів. Оцінка екологічної ситуації є другим основним елементом екологічної свідомості. Вона визначається системою цінностей суспільства або громадських груп, в якій розвивається екологічна свідомість і проявляється ставлення суспільства або громадських груп до навколишнього середовища. А це означає, що існують різні думки з екологічних питань в кожному конкретному суспільстві. В даному випадку слід очікувати розвитку більш однорідного підходу до оцінок навколишнього середовища, через усунення значної кількості різноманітних шкідливих

впливів на нього. Екологічне поведінка є третім важливим елементом екологічної свідомості. Екологічна поведінка визначається не тільки екологічними знаннями і системою цінностей. Вона визначається, і іншими факторами, наприклад особливостями особистості, потребами людини і можливостями їх задоволення. Тому можна сказати, що бажана екологічна поведінка настає як результат впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Однак для бажаної екологічної поведінки необхідно розвивати у людей почуття впевненості в своїх силах і оптимізм. Необхідно мати на увазі, що екологічно бажана поведінка окремих людей і суспільства вирішує екологічні проблеми. Очевидно на вказаному науково обґрунтованому шляху розвитку суспільства, екологічно бажана поведінка перейде на інший, вищий рівень через кардинальне вирішення глобальних екологічних проблем. Також слід очікувати змін форм суспільної свідомості моральної, політичної, правової та інших. Згаданий раніше зв'язок екологічної свідомості з іншими формами свідомості також зміниться. Однак незважаючи на колосальний науково-технічний прогрес в розглянутому питанні переходу на абсолютно екологічно безпечний енергоносій ми не спостерігаємо відповідно швидких змін екологічної свідомості. Така інерційність викликана повільними змінами в інших формах свідомості, і найбільше найважливішої форми суспільної свідомості - політичної свідомості, бо існують політичні інтереси суб'єктів світових суспільних процесів, які особливо не зацікавлені в таких змінах, через монополію на традиційні енергоносії. В підсумку дослідження можна навіть прийняти сміливий висновок, що екологічна свідомість може вплинути на розвиток новітніх технологій, зокрема водневої енергетики, тобто вплив взаємний.

Список використаних джерел

1. Гембара Т.В. Оцінка водневих руйнувань для водневих технологій на транспорті та в енергетиці. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції —Екологічна безпека як основа сталого розвитку суспільства. Європейський досвід і перспективи.— Львів : ЛДУБЖД, 2018. – с.169.
2. Скребець В. О. Екологічна психологія : Навч. посібник / Василь Олексійович Скребець. – К. : МАУП, 1998. – 144 с.
3. Труды Третьей Международной Конференции «ВОМ-2004», Донецк-Святогорск: ДонНТУ, ДонИФЦ ИАУ, 17-21 мая 2004 г. – Донецк, 2004. – 586 с.

УДК 159.98: 314.554

Ірина КОЗЕЛ
Ксенія БЕРЕЗЯК

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

КРИЗОВА СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВА КАТЕГОРІЯ НАСЕЛЕННЯ

Шлюб – це можливість розділити буття з іншою людиною через осягнення стосунку з нею. «Подружжя утворює сім'ю для любові, радості і щастя, але щоб досягти всього цього, потрібно багато трудитися. Чимало думають, що головне одружитися, створити сім'ю, а далі все відбудеться само по собі. Але сімейне життя – це велике мистецтво і подружжя засвоює протягом всього життя, відкриваючи нові й нові грані й можливості.» [6; с. 187].

Говорячи про кризу сім'ї, матимемо на увазі дисфункційні прояви в її життєдіяльності. Аналіз життєдіяльності сучасної сім'ї реалізуються через дослідження функцій сучасної сім'ї. Групування функцій

сучасної сім'ї дозволяє виокремити наступні «сфери діяльності сім'ї» або ж ролі:

- 1) репродуктивна (кількісне відтворення населення);
- 2) виховна, соціалізація (якісне відтворення);
- 3) економічна, матеріальний добробут, життєзабезпечення членів сім'ї.

Вітчизняні дослідження та публікації з вивчення сім'ї в основному зосереджені на проблемах гендерної нерівності, феномені подвійної зайнятості жінки, гендерному аналізі очікувань від шлюбу в чоловіків та жінок, дослідженню гендерно-рольових стереотипів, які описано в наукових працях таких дослідників як А. Осипчук та М. Гуз. Питання дослідження впливу соціально-економічних процесів на демографічну ситуацію в Україні, репродуктивний потенціал населення проаналізовано в роботах А. Шатохіна. Типологія неблагополучних сімей, перспективи розвитку моногамної сім'ї, сімейна політика держави відображена в роботах В. Болотової, С. Вакуленко. Аналіз співвідношення ціннісних орієнтацій сім'ї і механізмів соціальної адаптації особистості в полікультурному середовищі знаходить своє відбиття в роботах Є. Головахи, Н. Паніної.

На сучасному етапі соціологічного вивчення сім'ї та сімейних відносин, залишаються нез'ясованими соціокультурні аспекти цього поняття. Також особливої уваги заслуговує аналіз, а не звична констатація, феномену «криза сучасної сім'ї».

Соціально вразливими категоріями населення, в широкому розумінні, є представники вразливих/пригнічених верств населення, а саме: індивіди або соціальні групи, що мають більшу, ніж інші, ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів або дістати хвороби. Синонімом цього поняття є «групи ризику», які є об'єктом постійної уваги представників соціальних та психологічних служб. Вони є потенційними клієнтами відділів соціальної та психологічної роботи та соціальної

допомоги за місцем їх проживання. Тому такими клієнтами працівників соціальних служб є різні за віком люди (від немовлят до осіб похилого віку) і представники різних рас, етнічних груп, соціоекономічних рівнів, релігій [7].

Загалом сім'я залишається однією з основних соціальних та особистісних цінностей в Україні. Сім'я є цінністю для суспільства з тієї причини, що вона: а) реалізує репродуктивну функцію, тобто забезпечує відтворення та приріст населення; б) є джерелом передачі соціокультурного знання від старшого покоління молодшому; в) сім'я є цінністю і для особистості, оскільки забезпечує їй можливість відчувати любов іншої людини, отримувати її підтримку та самій любити, допомагати, турбуватися. Крім того, сім'я в традиційному розумінні слова допомагає встановлювати такий емоційний, духовний зв'язок з іншою людиною, який не здатна забезпечити жодна інша форма взаємодії.

Сучасні дослідження сім'ї дають можливість спостерігати зміни ціннісних орієнтацій у шлюбно-сімейних стосунках. Саме вони розглядаються соціологами як ознака кризи сім'ї. Зокрема, спостерігається, що репродуктивна та виховна функції сім'ї заміщуються іншими. Сучасні молоді люди описують «нормальну» сім'ю як таку, що:

1) забезпечує якісне відтворення людини в сім'ї (любляча(ий) дружина (чоловік, здоров'я, любов, хороша робота);

2) матеріальні умови відтворення життя (гроші та житлові умови);

3) кількісні характеристики сім'ї (наявність дітей у сім'ї) [1, с.76].

Аналізуючи дисфункції сім'ї (а саме вони призводять до руйнування устрою сім'ї та поступово призводять до її деградації, тобто, по суті, неналежне виконання або невиконання функцій сім'ї є дисфункціями, що сприяють руйнуванню сім'ї як малої соціальної групи та соціального

інституту), розпочнемо з аналізу проблеми якісного відтворення сім'ї. Ця соціальна роль сім'ї реалізується в процесі виховання підростаючого покоління та функції соціалізації.

Що стосується економічної функції сім'ї, то слід відзначити складність її проявів і причин дисфункції. Дуже часто батьки задля того, щоб забезпечити достойне матеріальне життя для своїх дітей вирушають на заробітки за кордон. Внаслідок цього порушується інша функція сім'ї – соціалізаційна. Цілком очевидним є той факт, що виховні функції сім'ї такого типу реалізуються не повною мірою і діти не завжди в силі встояти перед всіма «спокусами світу», які нав'язуються ЗМК та стандартами «споживацького суспільства».

Наслідком порушення соціально-економічної функції сім'ї є поява так званої соціально неповної сім'ї. Зрозумілою видається і та обставина, що виникнення таких сімей зумовлене не біологічними чи особистісними факторами, а низькими прибутками членів сім'ї, а також високим рівнем безробіття [5].

Економічна залежність молодшої сім'ї від батьківської сім'ї має досить часто негативні наслідки, оскільки є одним із мотивів розлучень молодих сімей. Самостійне проживання внаслідок економічної кризи в Україні може собі дозволити незначна кількість молодих сімей.

Разом з тим, характерною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ століття стало позбавлення колишньої сакральності шлюбу, який зараз перебуває у стані занепаду й став способом ефективного подружнього життя, яке члени подружжя, інколи зовсім не бажаючи бути батьками, використовують для захисту від безладу зовнішнього світу. Діти дедалі частіше народжуються поза шлюбом. Кількість розлучень продовжує зростати.

Розлучення в останні роки набули значного поширення в Україні. І на превеликий жаль, наша країна є

одним із лідерів за цим показником серед європейських країн. Так у 2012 році відсоток розлучень досяг уже 61% від усіх укладених шлюбів. Найчастіше розпадаються молоді пари. За даними статистики, пік розлучень припадає на перші роки подружнього життя, так саме 20% подружжя розлучаються до першого ювілею, ще 20% пар зважаються на цей крок в період до двох років спільного життя, а 44% не можуть подолати шестирічний бар'єр [2].

Серед причин розлучення: близько 25% їх відбувається через конфлікт інтересів, відчуження у стосунках, біля 20% – через зловживання алкоголем, 15% – через конфлікти на ґрунті матеріальних труднощів, 12% у зв'язку зі зрадою і ревностями. Окрім того, 5% українців називають причиною розлучення незадоволеність сексуальними стосунками й стільки ж – житловими умовами, а ще близько 4% розлучень відбувається з причин неможливості мати дітей. Найчастіше українці розлучаються через морально-психологічні проблеми й зловживання алкоголем [3].

Причинами розлучень є і те, що часто молодь приймає рішення про одруження під впливом емоцій, а не раціонального підходу до створення сім'ї та що в Україні дуже проста процедура розлучення в порівнянні з розвинутими країнами. Хоча деякі дослідники та зазначають, що це спадок попередньої системи, але в радянські часи розлучитися було часто не вигідно, особливо для керівника, оскільки вважалося, якщо людина не може навести лад у власній родині, то їй не можна довірити колектив. Окрім цього, за моральністю поведінки жорстко слідували відповідні партійні структури, тому не випадково перша хвиля розлучень припала саме на початок 1990-х років.

До цього сьогодні додається складна соціально-економічна ситуація, яка призвела більшість громадян України до втрати традиційних форм заробітку та змусила найбільш активну частину суспільства шукати шляхи

забезпечення свого добробуту за кордоном, що зумовило поширення міграції та породження нових викликів для сім'ї. І хоча, як показують соціологічні дослідження, найменша кількість розлучень саме в західних регіонах України (30%), де найбільша кількість заробітчан – в той час як на півдні та сході вона доходить до 70%, однак, важливо враховувати проблемність сімей, у яких подружжя довгий час не живе разом, а діти на тривалий час залишаються під опікою дідусів та бабусь, та процес їх соціалізації ніким не контролюється тощо. Ще важливо враховувати й можливість укладення цивільного шлюбу – сьогодні в Україні 10-12% пар офіційно не реєструють шлюбу (здебільшого, це молодь до 35 років), а тому рішення та легітимація розлучення є тільки вибором тих пар, які офіційно уклали шлюб.

Проте, однією з головних причин розлучень є невідповідність подружжя до сімейного життя та його неспроможність долати проблеми, які виникають впродовж всього життєвого циклу сім'ї. В соціології найчастіше говорять про чотири життєві цикли сім'ї (вступ до шлюбу; народження дитини; виховання дітей та їх відділення від батьків; поява першого онука та смерть подружжя-прабатьків) [1]. Однак, виокремлення та аналіз тільки життєвих циклів сім'ї недостатньо, щоб пояснити причини розлучень. Для цього, на наш погляд, потрібно більш детально проаналізувати основні стадії сімейних криз та їх ознаки, наслідком яких і є розлучення.

Сімейна криза – це стан сімейних відносин, який виникає в результаті порушення комунікаційної рівноваги між подружжям, що призводить до непорозуміння, емоційного відсторонення, небажання спільно шукати вихід з ситуації, що склалась. Найчастіше виокремлюють наступні стадії цієї кризи [4]:

- перша – пов'язана з прийняттям на себе подружніх обов'язків. Її переживає молода сім'я без дітей при переході від окремого до спільного існування – це період звикання,

притирання. Головне завдання цього періоду полягає в адаптації подружжя до сімейного життя та один до одного;

- друга – пов'язана з народженням першої дитини, що зумовлює опанування подружжям батьківських ролей та прийняття факту появи в сім'ї нової особистості;

- третя – пов'язана з виходом дитини на новий рівень соціалізації, що передбачає відвідування дошкільної установи або школи та дозволяє перевірити ефективність досвіду, який засвоїла дитина на рівні сім'ї;

- четверта – пов'язана з прийняттям факту вступу дитини у підлітковий період, який часто ускладнюється збігом з особистою кризою середнього віку у батьків (час підбиття проміжних життєвих підсумків). Це стадія зрілого шлюбу, зазвичай подружжю по 37-40 років і прожили вони разом близько 10-15 років;

- п'ята – пов'язана з бажанням дорослих дітей бути незалежними та самостійно розв'язувати власні проблеми. Основне завдання розвитку сім'ї на цій стадії – створення умов для коректного відходу з будинку дорослих дітей;

- шоста – яку переживає сім'я, позначається як «спорожніле гніздо». Сім'я, яка досягла цієї стадії виконала свою батьківську функцію. Небезпека цього періоду полягає в тому, що якщо в основному сім'ю об'єднувала не спільність інтересів подружжя, а догляд та виховання дітей, то в цей період сенс спільного існування пропадає;

- сьома стадія – це трагічна фаза життя сім'ї, в якій хтось з партнерів залишається один після смерті іншого. Це супроводжується кризовими переживаннями втрати, виникненням відчуття порожнечі та марності життя. Але і в цей важкий період необхідно знайти сили для збереження та підтримки відносин з сім'ями дітей, знайти нові інтереси та сенс життя.

Знання можливих стадій криз сімейного життя є дуже важливим, оскільки це допоможе не тільки осмислити проблеми, які можуть виникати та ускладнити життя

подружжя, а і шукати та виявити дієві механізми їх розв'язання. Хоча зрозуміло, що не може бути універсальних відповідей на всі питання, що виникають і кожна сім'я має свою власну практику розвитку відносин та свій досвід розв'язання проблемних стосунків.

Отже, велика кількість проблем у сфері шлюбно-сімейних стосунків наштовхує на думку щодо невідкладності багатоаспектного, міждисциплінарного дослідження цього соціального інституту. Проте у розв'язання цього питання не досить тільки наукового зацікавлення, важливим є долучення соціологів до розробки концепції соціальної політики та вироблення відповідних рекомендацій щодо реформування соціальної політики держави у регулюванні шлюбно-сімейних відносин, вивчення шляхів подолання «кризовості» української сім'ї.

Сім'я – це саморегульовальна система: мікрокультурне спілкування виробляється самими членами сім'ї, що, відповідно, неминуче супроводжується зіткненням різних позицій і виникненням розбіжностей, які долаються шляхом компромісів, що забезпечуються внутрішньою культурою, моральною та соціальною зрілістю членів сім'ї.

Важливо підкреслити наступну властивість: сім'я існує як санкціонований суспільством союз, стабільність якого можлива при взаємодії з іншими суспільними інститутами: державою, правом, громадською думкою, релігією, освітою, культурою. Надаючи зовнішнього впливу сім'ї, вони регулюють її створення та зміни. У межах цих інститутів створюються норми та штрафні санкції, що підтримують сім'ю. Натомість явище неефективної надмірної патерналістської сімейної політики сучасної соціальної держави спостерігається у всьому західному світі. Ця проблема стала предметом наукових досліджень досить недавно, в науковій літературі існують окремі розвідки з цієї тематики.

Список використаних джерел

1. Андреева Н.С. Поняття та ознаки фактичних шлюбних відносин / Н.С. Андреева //Європейські перспективи. 2014. № 3. С. 177–181.
2. Босанац М. Внебрачная семья /- М. Босанац; пер. с хорв.-серб. М.: Прогресс, 1981. 297 с.
3. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом: Навч. посіб. / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб. Київ: КНЕУ, 2005. 403 с.
4. Ветек К. Проблемы супружеского благополучия. М.: Прогресс, 1988. 198 с.
5. Выборнова М. М. Понятие и признаки фактического брака разнополых лиц / М. М. Выборнова // Актуальные проблемы российского права. 2011. № 2. С. 159-167.
6. Гумеров П.Ш. Семейные конфликты: Профилактика и лечение: Взгляд православного священника. / П.Ш. Гумеров. М.: Основы православной культуры, 2010. 200 с.
7. Степико В.П., Гребеннікова Н.В. Розлучення як ризик сучасних шлюбно- сімейних відносин // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент :збірник наукових праць / Ред. кол. : Євтух В. Б. (гол. ред.). Київ : Фенікс, 2014. Вип. 15. С. 73-80.

УДК 159.942

Юлія КОСТРУЛІНА

Науковий керівник: **Ксенія БЕРЕЗЯК**
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА НА ІНТЕРПРЕТУВАННЯ МІМІКИ ОТОЧУЮЧИХ

Сучасні дослідження показують, що за день людина вимовляє більше 30 тисяч слів, супроводжуючи їх несловесними діями. Крім звичної нам мови існує безліч способів спілкування, які також є засобами отримання та повідомлення інформації. Один з найважливіших –

невербальна комунікація, структурним елементом якого є міміка. Адже за даними досліджень професора психології Альберта Меєрабіна встановлено, що 55% інформації, при спілкуванні, передається саме за допомогою «мови тіла».

Розуміти міміку, як один з головних аспектів невербального спілкування, для психолога важливо з кількох причин. По-перше, словами – вербальними засобами мови, можна передати тільки фактичні знання, але, щоб висловити почуття, а також зрозуміти їх, одних слів часто буває недостатньо. По-друге, знання міміки допомагає володіти собою. По-третє, мімічні прояви емоцій особливо цінні тим, що вони спонтанні та виражаються несвідомо. Тому, незважаючи на те, що люди слідкують за своїми словами і намагаються їх контролювати, через міміку часто можливий витік приховуваних емоцій, який показує справжні почуття людини. Невербальні канали спілкування зрідка поставляють недостовірну інформацію, так як вони піддаються контролю в меншому ступені, ніж словесне спілкування.

Розуміння останнього аспекту та вміння правильно інтерпретувати міміку є вкрай важливим у майбутній роботі студента-психолога, незважаючи на те, який напрямок у своїй діяльності він обирає. Адже працюючи з людьми у безпосередній взаємодії, у багатьох випадках психолог надає їм допомогу. Тому незнання мови тіла може зіграти з ним злий жарт.

Дослідженням невербальних комунікацій, зокрема міміки, займалося багато вчених. Найвпливовішою на початку ХХ ст. була робота Чарльза Дарвіна «Вирази емоцій у людей і тварин» (1872). Вона дала поштовх сучасним дослідженням «мови тіла», а багато його ідей визнанні дослідниками всього світу.

Також вивченням невербальної мови наприкінці 70-х рр. ХХ ст. займався відомий австралійський письменник Аллан Піз. Його книга «Мова рухів» детально трактує

значення поз, жестів, міміки людини, які несуть про неї близько 80% інформації.

Значний вклад у дослідження невербальної комунікації зробив Альберт Меєрабін. Висновки його досліджень стали відомі як «Правило 7% - 38% - 55%», яке відображає вплив слів, тону голосу і мови тіла в процесі розмови.

Американський психолог Пол Екман здійснив багато досліджень в області психології емоцій, міжособистісного спілкування та виявлення ознак брехні спираючись на інтерпретацію міміки. Багато часу він приділив дослідженням, які визначали роль виявлення брехні у роботі психіатра з психічно-хворими.

Особливість міміки полягає в її залежності від ситуації, оскільки вона дозволяє зрозуміти емоційний стан всіх учасників комунікації в реальному часі. Міміка спонтанна і мимовільна. Воно практично не піддається контролю, тому під час такого спілкування не важко виявити істину.

Цей факт дає підстави стверджувати, що розуміння міміки студентами-психологами є значимим для них у майбутній професійній діяльності. Тому важливо визначити, які з психологічних особливостей майбутніх фахівців впливають на їх вміння інтерпретувати міміку.

Аналізуючи літературу можна виділити зв'язок між вмінням інтерпретувати міміку та рівнем емоційного інтелекту особистості, так як коефіцієнт EQ фактично включає в себе такі поняття, як «розуміння власних емоцій» та «розуміння емоцій інших людей».

Зв'язки між емпатією, темпераментом, екстраверсією – інтроверсією та вмінням інтерпретувати міміку в літературі не описані. Теж саме стосується проаналізованих досліджень. Так, існує багато дослідження, що окремо розглядають та аналізують структури та поняття емпатії, темпераменту,

екстраверсії – інтроверсії та міміки, але жодні з них не розглядають їх взаємодію.

Тож, для дослідження слід виділити залежну змінну – вміння інтерпретувати міміку та незалежні змінні – емоційний інтелект, емпатія, темперамент, екстраверсія – інтроверсія.

В експериментальному дослідженні були використанні методики, за допомогою яких визначено взаємозв'язок між психологічними особливостями студента-психолога та його вмінням інтерпретувати міміку.

Для визначення рівня емоційного інтелекту був використаний тест «Емін» Д. Люсіна.

Тест спирається на власну модель емоційного інтелекту автора. Емоційний інтелект визначається як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними. Таким чином, автор вводить поняття особистісного та міжособистісного емоційного інтелекту, які припускають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, але повинні бути пов'язані один з одним. На підставі такої моделі пропонується тест, що складається з 46 запитань з відповідями за 4-бальною шкалою [2].

Для оцінки надійності «Емін» обчислювалися показники внутрішньої узгодженості α Кронбаха за всіма шкалами і субшкалам. Внутрішня узгодженість основних шкал 0,80 і вище, що є досить високими показниками для опитувальників. Внутрішня узгодженість субшкал трохи нижче (в районі 0,7), але і її можна визнати задовільною, за винятком субшкали ВЕ (0,51).

Дослідження міжособистісного емоційного інтелекту проводиться за шкалами:

1. Шкала МР. Розуміння емоцій інших людей. Здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей.

2. Шкала МУ. Управління емоціями інших людей. Здатність викликати у інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можливо, схильність до маніпулювання людьми.

Дослідження внутрішньо особистісного емоційного інтелекту проводиться за шкалами:

1. Шкала ВР. Розуміння своїх емоцій. Здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису.

2. Шкала ВУ. Управління своїми емоціями. Здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

3. Шкала ВЕ. Контроль експресії. Здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Способи підсумовування шкал:

1. Міжособистісний емоційний інтелект: $MEI = MP + MU$

2. Внутрішньо особистісний емоційний інтелект: $BEI = BR + BU + BE$

3. Розуміння емоцій: $RE = MP + BR$

4. Управління емоціями: $UE = MU + BU + BE$

5. Загальний показник емоційного інтелекту: $ZEI = MP + MU + BR + BU + BE$

Пропонована модель емоційного інтелекту, як стверджує автор, принципово відрізняється від змішаних моделей тим, що в конструкт не вводяться особистісні характеристики, які є корелятами здатності до розуміння та управління емоціями. Допускається введення тільки таких особистісних характеристик, які більш-менш прямо впливають на рівень та індивідуальні особливості емоційного інтелекту. Проте дана методика не може бути віднесена і до моделей здібностей, зважаючи на те що є опитувальником, заснованим на самозвіті [2].

Для визначення рівня емпатії застосовано методику «Шкала емоційного відгуку» А.Меграбяна (модифікація Н. Епштейна).

З точки зору А. Меграбяна, емоційна емпатія - це здатність співпереживати іншій людині, відчувати те, що відчувають інші, переживати ті ж емоційні стани, ідентифікувати себе з ним.

Методика «Шкала емоційного відгуку» дозволяє проаналізувати загальні емпатичні тенденції випробуваного, такі параметри емпатії, як рівень вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого і ступінь відповідності / невідповідності переживань об'єкта і суб'єкта емпатії. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації і люди, яким випробуваний міг співпереживати в повсякденному житті.

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу - як прямих, так і зворотних. Випробуваний повинен оцінити ступінь своєї згоди / незгоди з кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») дає можливість висловити відтінки ставлення до кожної ситуації спілкування [1].

Для визначення темпераменту застосовано тест «Темперамент» В.М. Русалова.

Методика використовується для діагностики предметно-діяльнісного і комунікативного аспектів темпераменту і дозволяє кількісно оцінити його властивості: енергійність, пластичність, темп і емоційність. Співвідношення рівнів вираженості перерахованих властивостей вказує на тип темпераменту обстежуваного (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).

Методика дозволяє визначити рівні:

1. Ергічність (енергійність) - ступінь активності, що проявляється людиною в спілкуванні з людьми і в практичній роботі.

2. Пластичність - легкість перемикаання з виконання одного виду діяльності на виконання іншого, чи зміни поведінки в спілкуванні з людьми.

3. Темп - швидкість виконання окремих дій, операцій, рухів.

4. Емоційність - схильність людини емоційно реагувати на різні події, пов'язані з її практичною діяльністю і спілкуванням з людьми.

Висновок про домінуючий тип темпераменту робиться на основі порівняння показників, отриманих за різними властивостями темпераменту.

1. Сангвінік - середньо розвинені показники за всіма властивостями темпераменту.

2. Холерик - високі показники по енергійності, темпу і емоційності при середніх або високих показниках по пластичності.

3. Флегматик - низькі показники за всіма властивостями темпераменту.

4. Меланхолік - низькі показники по енергійності, пластичності, темпу при середніх або високих показниках по емоційності [4].

Для визначення спрямованості особистості (екстраверсії – інтроверсії) було використано тест «Ваш Характер», Г. Айзенка.

З 57 питань 24 спрямовані на виявлення ступеня інтроверсії або екстраверсії людини. Обидва ці поняття введені швейцарським психологом К. Г. Юнгом. Чистих екстравертів та інтровертів практично не буває, але всі ми знаходимося в цьому діапазоні, ближче до того чи іншого полюсу. Ще 24 питання виявляють емоційну нестійкість або, навпаки, стабільність, врівноваженість. Нарешті, в тест входять 9 питань, що дозволяють оцінити, наскільки щирими були відповіді.

Шкали:

1. Щирість: якщо цей показник перевищує 5 балів, то можна стверджувати, що досліджуваний, на жаль, не був щирим у відповідях на запитання тесту.

2. Екстраверсія – інтроверсія – амбіверсія: показник “інтроверсія-екстраверсія” характеризує індивідуально-психологічну орієнтацію людини на світ зовнішніх об’єктів (екстраверсія), або на внутрішній суб’єктивний світ (інтроверсія). Показники від 0 до 10 свідчать про те, що людина є інтровертом; 11-14 – амбівертом, 15-24 – екстравертом.

3. Емоційна стабільність – нестабільність. Наскільки в людини врівноважені чи неуврівноважені процеси збудження та гальмування [3].

Експериментальне дослідження та методики проведено з метою виявлення залежності вміння студента-психолога інтерпретувати міміку оточуючих від рівня його емоційного інтелекту, емоційного відгуку (емпатії), спрямованості (екстраверсії, інтроверсії) та темпераменту.

Досліджуваним було запропоновано, за допомогою комп’ютерної програми SETT (автор Пол Екман), виконати завдання. Робота у програмі SETT полягає у знаходженні відповідності між зображуваними емоціями та емоціями із запропонованого списку. Особливість роботи у програмі полягає в тому, що емоції, зображенні на людському обличчі, не є сталими, вони змінюються через певний, встановлений дослідником, час. Це дає можливість досліджуваному побачити справжні динамічні емоції, та наближає експеримент до умов реального спілкування.

Час встановлений на зображення емоції 1 секунда. Результати програми виведені у відсотках, де найбільшим балом є 100%.

Упередженого чи негативного ставлення досліджуваних до експерименту не виявлено.

Також досліджуваним було запропоновано пройти тестування по чотирьом методикам. Упередженого чи негативного ставлення до тестування не виявлено.

Дослідницьку вибірку склали 30 чоловік (4 чоловіки, 26 жінок) – студенти, які навчаються за спеціальністю «практичний психолог» у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності на 3-ому курсі.

Вік респондентів: від 19 до 21 року.

У експериментальному дослідженні застосовувалися наступні методи дослідження: теоретичні (аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних), емпіричні (психодіагностичний та експериментальний) та методи математико-статистичної обробки.

Результати експерименту і тестування були упорядковані та структуровані за шкалами в одну загальну таблицю. Опрацювання результатів проводилося за допомогою математичного обчислення в програмі «IBM SPSS Statistics».

У таблиці 1 наведена частота та процентне співвідношення вибірки.

Таблиця 1

Частота та процентне співвідношення вибірки

		Частота	Проценти
Валідні	жіноча	26	86,7
	чоловіча	4	13,3
	Всього	30	100,0

У таблицях 2 і 3 наведені такі показники статистики, як: середнє значення, медіан, мода, середньоквадратичне відхилення, дисперсія.

Таблиця 2

Описова статистика дослідження

	Інтерпретація	Емоційний інтелект	Екстраверсія – Інтроверсія	Емпатія	Темперамент	Емоційна стабільність - нестабільність
Середнє	70,10	121,60	13,97	5,23	2,20	14,23
Медіана	72,50	120,00	14,00	5,00	2,00	15,00
Мода	79	116	11 ^a	6	2	15
Середньокв. відхилення	9,433	10,763	3,755	1,755	1,064	5,230
Дисперсія	88,990	115,834	14,102	3,082	1,131	27,357
а. Існує декілька модальних значень. Зображено найменше значення.						

Таблиця 3

Описова статистика дослідження (Продовження)

	Розуміння емоцій інших людей	Управління емоціями інших людей	Управління власними емоціями	Розуміння власних емоцій	Контроль експресії	Міжособистісний емоційний інтелект	Внутрішньо-особистісний емоційний інтелект	Розуміння емоцій	Управління емоціями
Середнє	32,47	27,07	18,77	27,13	15,90	59,63	61,80	59,43	61,73
Медіана	33,50	27,00	18,00	26,00	16,00	60,00	61,00	57,50	61,50
Мода	34	27	18	26	14	60 ^a	57 ^a	57	60 ^a
Середньо- кв. відхилення	4,718	3,542	3,431	4,369	2,759	6,184	7,748	6,038	7,643
Дисперсія	22,257	12,547	11,771	19,085	7,610	38,240	60,028	36,461	58,409
а. Існує декілька модальних значень. Зображено найменше значення.									

У таблиці 4 наведенні кореляційні зв'язки між головними виділеними незалежними змінними та залежною змінною.

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між головними виділеними незалежними змінними та залежною змінною

Назви шкал		Екстраверсія – Інтроверсія	Емпатія	Темперамент	Емоційний інтелект	Інтерпретація
Екстраверсія – Інтроверсія	Кореляція Пірсона	1	,127	-,387*	,276	,267
	Знач. (двостороння)		,504	,035	,140	,154
Емпатія	Кореляція Пірсона	,127	1	-,118	,137	,040
	Знач. (двостороння)	,504		,534	,472	,833
Темпера-мент	Кореляція Пірсона	-,387*	-,118	1	-,330	-,219
	Знач. (двостороння)	,035	,534		,075	,246
Емоційний інтелект	Кореляція Пірсона	,276	,137	-,330	1	,553**
	Знач. (двостороння)	,140	,472	,075		,002
Інтерпретація	Кореляція Пірсона	,267	,040	-,219	,553**	1
	Знач. (двостороння)	,154	,833	,246	,002	
* . Кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння).						
** . Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння).						

Так з таблиці 4 ми бачимо, що кореляційний зв'язок існує між рівнем емоційного інтелекту студента-психолога та його вмінням інтерпретувати міміку. Цей зв'язок визначається кореляцією в 0,553 та підтверджується значимістю в 0,002.

Далі, у таблиці 5 наведенні кореляційні зв'язки між шкалами методики «Емоційного інтелекту» та результатами експерименту, для визначення того, які саме елементи структури емоційного інтелекту впливають на вміння інтерпретувати міміку.

Таблиця 5

Кореляції між шкалами методики «Емоційного інтелекту» та результатами експерименту

Шкали		Інтерпретація
Інтерпретація	Кореляція Пірсона	1
	Знач. (двостороння)	
Розуміння емоцій інших людей	Кореляція Пірсона	,486**
	Знач. (двостороння)	,006
Управління емоціями інших людей	Кореляція Пірсона	,327
	Знач. (двостороння)	,078
Управління власними емоціями	Кореляція Пірсона	,425*
	Знач. (двостороння)	,019
Розуміння власних емоцій	Кореляція Пірсона	,168
	Знач. (двостороння)	,375
Контроль експресії	Кореляція Пірсона	,036
	Знач. (двостороння)	,849
Міжособистісний емоційний інтелект	Кореляція Пірсона	,567**
	Знач. (двостороння)	,001
Внутрішньо особистісний емоційний інтелект	Кореляція Пірсона	,296
	Знач. (двостороння)	,113
Розуміння емоцій	Кореляція Пірсона	,494**
	Знач. (двостороння)	,005
Управління емоціями	Кореляція Пірсона	,355
	Знач. (двостороння)	,054
<p>*. Кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння). **. Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння).</p>		

За отриманими результатами ми можемо побачити, що на властивість інтерпретувати міміку впливають такі елементи структури емоційного інтелекту як:

- розуміння емоцій інших людей (кореляція 0,486, значущість 0, 006);
- управління власними емоціями (кореляція 0,425, значущість 0,019);
- міжособистісний емоційний інтелект (кореляція 0,567, значущість 0,001);
- розуміння емоцій (кореляція 0,494, значущість 0,005).

Так вміння інтерпретувати міміку має пряму кореляцію з чотирма показниками емоційного інтелекту. Але тут слід зазначити, що ці елементи теж взаємодіють між собою, адже показник «Міжособистісного емоційного інтелекту» напряму залежить від показника шкали «Розуміння емоцій інших людей» ($MEI=MP+MY$), так само як і показник шкали «Розуміння емоцій» ($PE=MP+VP$).

Кореляційна плеяда зображена на рисунку 5.

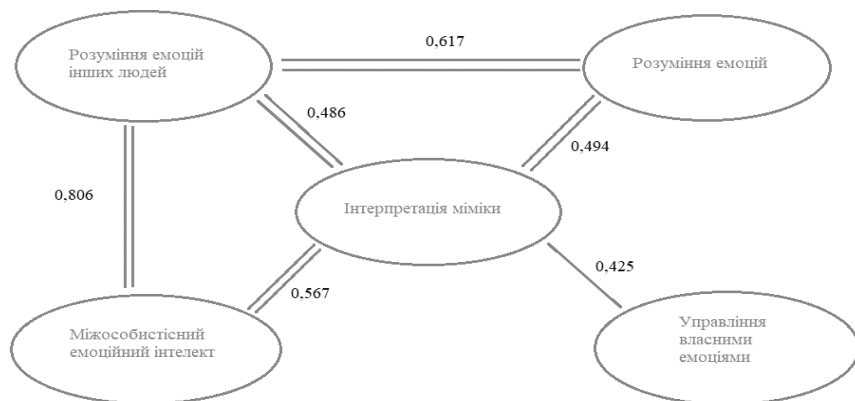

Рисунок 5. Кореляційна плеяда показника «Інтерпретація міміки».

Так, проведене дослідження частково доводить, запропоновану на початку, гіпотезу: на вміння інтерпретувати міміку впливає рівень розвитку емоційного інтелекту. Але, поряд з тим, ця гіпотеза частково спростована, так як на вміння студента-психолога інтерпретувати міміку не впливає рівень емпатії, тип темпераменту та екстраверсія – інтроверсія особистості.

Список використаних джерел

1. Діагностика емпатії по А. Меграбяну и Н. Эпштейну. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847> (дата звернення 20.12.2018)
2. Дослідження емоційного інтелекту. URL: <http://ukrbukva.net/page,18,71638-Issledovanie-emocional-nogo-intellekta.html> (дата звернення 21.12.2018)
3. Основи психології та педагогіки. URL: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/opp/1.html>
5. Тест темперамент В.М. Русалова. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/Курсовая/Методики/157.pdf> (дата звернення 22.12.2018)

УДК 387.1:336

Марта ЛАБАЧ

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ЯК ВАЖЛИВА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Сучасні процеси в нашому суспільстві й у світі не надто сприяють приверненню уваги до цієї проблеми, оскільки глобалізація, загострення політичних проблем, війни й природні катаклізми віддаляють окрему людину на

маргінес світових подій. Спостереження за тим, як відбувається становлення сучасної молодої людини щодо цього, викликають, щонайменше, тривогу: вона не любить театру, здебільшого, не читає (або читає мало) книжок, не відвідує мистецькі виставки, бо «не розуміє» мистецтво тощо. А тим часом і світ, і конкретне суспільство в окремій країні будуть так виглядати, так розвиватися, плекатимуть такі цінності й, зрештою, рухатися в такому напрямку, які залежатимуть саме від особистостей – окремих чи їх груп, зокрема, від їх естетичного виховання.

У світовій та українській педагогічній науці проблема виховання й формування естетичного почуття завжди займала важливе місце, бо йшлося про те, що людина як частина світу й природи, повинна розвивати в собі почуття прекрасного, оскільки це допоможе їй в більшій мірі зрозуміти й саму себе, свої пріоритети, мету життя тощо. Будучи дуже складною структурою сфери духовності, естетичні почуття, за дослідженнями вчених, активізують навіть діяльність людини в сфері соціальної, впливають на її політичні погляди, життєві цінності, поведінку.

Щоб актуалізувати проблему естетичного почуття, нагадаємо визначення цього поняття: «Естетичні почуття – це особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва. Естетичні почуття пов'язані з усією системою ставлення людини до дійсності. Наявність естетичних почуттів є ознакою розвинутого естетичного сприймання, істотним критерієм естетичної культури людини. Естетичні почуття тісно пов'язані з моральними почуттями, моральними оцінками» [2, с. 119].

Тому в усі часи і в усіх народів були філософи, учені й педагоги, які говорили й писали про це, розробляли цілі системи навчання й виховання, в яких вагоме місце займала означена проблема. Ми не можемо зараз виділити когось із учених, бо цих імен є дуже багато, але чи не кожен, скажімо,

український педагог говорив, безперечно, про естетичне виховання, про формування естетичних почуттів, бо й менталітет українського народу до цього змагає особливо.

Скажемо все-таки, що відомий сучасний педагог Омелян Вишневський, зокрема, підкреслює: естетичне почуття людини є вагомою складовою частиною її духовності і вродженою властивістю людської душі. Він також наводить думку Костянтина Ушинського про те, що в основі естетичних почувань є прагнення довершеності, і сам робить висновок: «естетичне є почуттям духовним, складовою духовності та, як і вона сама, – „розлите” по всій системі цінностей. Воно підносить людину над рутинністю життя, внаслідок чого вони – цінності – приймаються нею як щось більше, вище, ніж лише правилоподібні норми і вимоги» [1]. Якщо це почуття є «вродженою властивістю людської душі», то наскільки збідненою повинна почуватися людина, якщо воно в ній не розвинене або перебуває в зародковому стані.

У 2004 році Наказом Міністерства освіти і науки України була затверджена «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» та «Комплексна програма художньо - естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах». В «Загальних положеннях» цього документа, зокрема, цілком справедливо сказано, що, власне, глобалізація як провідна ознака сучасності, різні соціокультурні процеси в Україні, які відбуваються на тлі й у контексті європейської та світової інтеграції, вимагають суттєвого переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання школярів. І більш конкретно щодо цього підкреслено, зокрема: «Нові тенденції розвитку культури інформаційного суспільства, пов'язані з глобальним поширенням мас-медіа, не можуть не впливати на систему освіти та виховання, яка в усі часи гнучко реагувала на соціокультурні умови і потреби. Естетичне ставлення школярів до світу, до різних видів

мистецтва формується переважно під впливом стихійних факторів соціального оточення, зокрема засобів масової інформації, особливо телебачення, дисципліни художньо-естетичного циклу - музичне та образотворче мистецтво - посідають занадто скромне місце в загальноосвітніх навчальних закладах. Тому шкільна освіта у відриві від усієї системи позаурочної та позашкільної виховної роботи об'єктивно не може реалізувати необхідний комплекс культуротворчих функцій, притаманних мистецтву» [5].

Треба сказати, що в Концепції йдеться про такі дуже важливі проблеми, як «духовно-світоглядна спорідненість тем і образів різних видів мистецтва», про необхідність «поглибленого пізнання специфіки мистецтв на матеріалі широкого спектру художніх зразків різних епох, стилів, жанрів, форм», «активізацію між сенсорних образних асоціацій учнів» - ці всі проблеми не просто важливі, а надважливі. Але працюючи з учорашніми випускниками середньої школи, ми не можемо сказати, що вони орієнтуються в них, з чого робимо висновок: затверджена п'ятнадцять років тому Концепція, очевидно, не функціонує на повну силу.

А недоліки в естетичному вихованні, його брак в дитинстві та юності обертається тим, що молоді люди не вмюють сприймати мистецтво, далекі від його розуміння, тільки раціонально дивляться на світ довкола і не мають потреби в естетичних переживаннях. Свого часу, ще в 1929 році, видатний іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гасет написав працю «Дегуманізація мистецтва», в якій, власне, піднімає питання, що не втратили актуальності й у наш час. Хоча йдеться тут про «нове мистецтво» тієї доби, яке не всі ще «розуміли», і «гострота» теми знята фактором часу – модерне мистецтво вже й не таке модерне для нашого сучасника, все-таки засадничі ідеї цього твору можуть бути дуже корисні для нинішнього молодого читача або глядача. Бо ми вважаємо, що в теперішньому суспільстві, в школі, у

вищому навчальному закладі не зовсім ще подолані, чи правильніше сказати, зовсім не подолані традиції радянської тоталітарної системи відносно підходів до літератури й мистецтва. А відомо, що вони – література й ширше, мистецтво, довгий час, за відомим методом соціалістичного реалізму повинні були бути (й були!) тільки ілюстраторами суспільно-політичних процесів. Естетичні цінності, відсутність суспільної, соціально-політичної проблематики трактувалися як великі мінуси твору і його автори тільки за це могли бути вилучені з культурного контексту або й фізично знищені.

Отже, за нашими спостереженнями, значна частина молоді навчена в школі «аналізувати» твір мистецтва, визначаючи пріоритетним його зміст, не заважаючи на його естетичну цінність – саме на той чинник, який так важливий для внутрішнього розвитку самої людини, для формування в неї естетичного смаку й естетичних почуттів. В іспанського мислителя читаємо: «Людам подобається п'єса, якщо вони зацікавилися змальованими людськими долями. Любов, ненависть, радість й жалі персонажів зворушують їхні серця, вони беруть участь у дії так, ніби це відбувається у реальному житті. І вони називають твір «гарним», якщо йому вдалося створити ту необхідну ілюзію, що завдяки їй вигадані персонажі сприймаються як живі» [6, с. 242]. А далі він розмірковує над поняттям «естетичного задоволення» і підкреслює, що «для більшості людей естетичне задоволення – це стан, який власне не відрізняється від буденного життя» (Там само). Тому формування естетичного чуття, естетичного смаку, естетичного почуття залишається, як і в епоху Ортегі-і-Гасета, актуальним.

Говорячи про естетичний смак, естетичні почуття, інші поняття, що стосуються сприйняття мистецьких об'єктів, необхідно враховувати, що в постмодерну епоху поширюють такі новітні технології, які суттєво впливають на процеси сприйняття в цілому і мистецтва, зокрема. Так, існує

вже термін телесинестезія (теле – далеко, синестезія – сприйняття разом), що його запровадив бельгійський живописець, художник нью-медіа та теоретик Юго Ергман для обґрунтування свого твердження, що нові медіа та інтернет дають нам змогу одержувати різні види інформації, які мають специфічно телепатичну природу і тому принципово відрізняються від звичайних форм комунікації. Отже, «синестезія – це чуттєва здатність, пов'язана з розмиванням нормальних відмінностей та меж між чуттями: образ і звук перемішуються, іноді переплітаються також відчуття і смак, одне слово, стають можливими всі чуттєві взаємодії» [3, с. 420]. Дуже важливий висновок робить філософ та феноменолог Моріс Мерло-Понті, він вважає, що синестезія витісняє **природний спосіб сприйняття світу** (виділено нами – М.Л.). У праці «Феноменологія сприйняття» він пише: «Синестетичне сприйняття – це правило, і ми не усвідомлюємо цього факту з тієї причини, що наукове знання зміщує і переміщує епіцентр нашого досвіду в такий спосіб, що ми призвичаїлися більше не бачити або більше не чути, і взагалі – більше не відчувати» [3, с. 420-421].

Враховуючи сказане, мусимо поставити собі питання: як бути в ситуації, коли традиційні види сприйняття розвинені не настільки, аби протистояти новітнім технологіям, а вже ці новітні технології широкомасштабно впливають на людину – незалежно від її готовності. Отже, як бути з цією телесинестезією, що є «віртуальною взаємодією між телечуттями (вони розвиваються між новими технологічними засобами) із метою вийти за межі досяжності людських чуттів» [3, с. 420]. Безперечно, телесинестетичний досвід є важливим, бо він допомагає глибше проникнути і в природу наших природних чуттів, і наших «електронно підсилених/розширених чуттів» [3, с. 420]. Тобто, сучасне суспільство в цілому, і молода людина та педагоги, зокрема, стоять перед новими викликами сучасного

телекомунікаційного інформаційного простору в умовах, коли ще не вирішені попередні проблеми.

Отже, сучасна вища школа повинна враховувати ці процеси і намагатися в умовах, що склалися, все-таки посилено працювати над розвитком, а подекуди, й прищепленням естетичних смаків, розвитком емоційної сфери, вихованням естетичних почуттів, суджень, здібностей у своїх вихованців, спираючись на досить добре сформульовані змістовні положення згадуваної вище Концепції, ідеї якої, як уже було сказано, в середній школі, на жаль, втілені не до кінця. Вважаємо, що і на програмних заняттях із гуманітарних дисциплін, які вивчаються у вищому навчальному закладі, і в позааудиторній роботі ці завдання можна реалізувати. Причому, в цій роботі необхідно розвивати базові естетичні почуття, але враховувати й принципи телесинестезії, вміло використовувати новітні телекомунікаційні засоби, керуючи цим процесом, від якого неможливо і не потрібно відмежовуватися.

Список використаних джерел

1. Вишневський Омелян. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://infotour.in.ua/vyshnevsky.pdf>
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
3. Енциклопедія постмодернізму. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
4. Зязюн. І. Естетичний досвід особи: формування і сфери вияву. – К. : Вища школа, 1976. – 174 с.
5. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v1_11290-04.
6. Ортега-і-Гасет. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 420 с.

УДК 364.042**Вікторія ЛОГВИНЕНКО**Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності**ЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ**

В Україні проживають представники багатьох народів. Це можуть бути як поодинокі представники якогось етносу так і більш чисельні компактні поселення, які зберігають свої етнокультурні особливості. Окрім цього, Україні, як й іншим демократичним державам властиве (дещо меншою мірою) переміщення населення та міграція, що набуває потужної світової тенденції. Тому, в багатьох соціальних сферах постає необхідність врахування національного чинника, а в мігрантів можуть виникати проблеми з соціальною адаптацією, життєзабезпеченням, освітою, медичним обслуговуванням тощо. Цілком зрозуміло, що такі особи можуть стати клієнтами соціальних служб.

Соціальна робота в поліетнічному суспільстві передбачає створення умов для належного розвитку всіх груп населення, використання технологій з запобігання, недопущення конфліктних ситуацій, кризових явищ у міжетнічному середовищі, вирішення проблем пов'язаних із зміною середовища проживання представників окремих етносів. Соціальна робота з клієнтами іноетнічного походження має реалізуватися на засадах рівності прав і свобод людини незалежно від приналежності до якоїсь нації, культури, релігійних переконань, мови, тощо; визнання вільного здійснення особами своїх етнокультурних прав, збереження й розвитку національної, етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності. Це означає, що працівник має діяти на засадах толерантності, яка є одним з найважливіших принципів діяльності фахівців із соціальної

роботи. «Спеціалісти із соціальної роботи приймають проблеми й обставини клієнтів незалежно від їхнього способу життя, поведінки, соціального і національного походження, статі тощо» [3]. Соціальна робота має базуватись на повазі до людини, визнання її як унікальної цінності, що не залежить від жодних факторів. Тому, професійно важливою якістю соціального працівника є толерантність, й зокрема, в контексті нашого дослідження, – етнічна толерантність, яка є провідною в сучасному поліетнічному соціумі.

Проблемам терпимості в сучасному світі присвячено багато наукових праць серед яких є й такі, які розглядають різні аспекти етнічної та міжетнічної толерантності. Зокрема, це дослідження таких науковців як Аксьонова В., Барбелко Н., Василюха О., Залановська Л., Ковальчук Г., Ляпунова В., Пірен М., Стець В., Татаренко Т., Тишик І., Ткачова Н., Чирва Я., та ін. Проте ці феномени залишаються недостатньо вивченими в контексті професійної діяльності соціальних працівників. Тому метою статті буде з'ясування значення етнічної толерантності в практиці соціальної роботи.

Загалом, толерантність це не лише терпимість до чужих цінностей, переконань, поведінки, а й намагання досягти узгодження різнорідних інтересів, потреб, поглядів без застосування тиску. Вона передбачає, що кожна людина може реалізовувати свої громадянські права, розвиватися соціально й економічно не зазнаючи будь-якої дискримінації. Толерантність є політичною та правовою необхідністю сучасного соціуму, а не лише моральним обов'язком конкретної особи. Власне в цьому контексті Декларація принципів толерантності, затверджена резолюцією генеральної конференції ЮНЕСКО у 1995 році, є дуже показовою. Толерантність означає повагу, прийняття й правильне розуміння багатоманітності культур, форм самовираження і способів вияву індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і

свобода думки, совісті, переконань. Це гармонія в багатоманітності. Разом з тим толерантність це не поступки, поблажливість, це активне ставлення яке базується на визнанні універсальних прав і свобод людини. Толерантність несумісна з догматизмом, абсолютизацією істини й має відповідати нормам встановленим в міжнародних правових актах в галузі прав людини [2].

Щодо визначення змісту етнічної толерантності існують різні підходи [1]. Загалом, етнічну толерантність розуміють як терпимість іноетнічної культури, іншого способу життя, традицій, звичаїв, обрядів. Крім цього вона виражається у визнанні цінностей, готовності особистості до побудови стосунків з представниками іншого етносу.

Толерантність визначає соціокультурний рівень міжособистісної взаємодії в суспільстві. Як зазначає М.І. Пірен : «толерантність може і повинна виступати основою і механізмом консолідації суспільства, вона є певним особистісним концептом, який передбачає не просто деякі засоби досягнення мети, а постає як категорія світоглядної спрямованості, обов'язок щодо поважання і утвердження прав і свобод людини, демократії і влади закону для кожної людини» [4, с. 53]. Толерантність має проявлятися в усіх сферах життєдіяльності, проте слід пам'ятати, що вона, як особистісна риса, є набутою і що людині «швидше органічно притаманна протилежна тенденція – настороженість, яка легко переходить у ворожість, агресію стосовно тих, хто від неї відрізняється, на неї не схожий. У кожної людини є несвідомий механізм, який фіксує відношення «свій-чужий». Підсвідомо інший індивід сприймається як такий, що представляє загрозу» [6, с. 499-500]. Очевидно, цей момент потрібно враховувати в професійній діяльності. В практиці соціальної роботи, спеціалісти апріорі мають володіти високим ступенем толерантності у всіх її різновидах, чого не скажеш про клієнтів соціальних служб. Фахівці в професійній діяльності

стикаються з іноетнічними національними традиціями, звичаями, нормами, які, цілком зрозуміло, не завжди співпадають з прийнятими в даному соціумі. Соціальний працівник має усвідомлювати, що його клієнти можуть мати свої, етнічно зумовлені, способи особистої взаємодії, ведення побуту, виховання дітей, можуть сповідувати іншу релігію, спілкуватися іншою мовою, тощо. Це може вступати в дисонанс з традиційною культурою. Тому, терпимість по відношенню до таких людей передбачає прийняття того, що члени суспільства можуть мати інший спосіб життя і етнокультурні цінності. Етнічна толерантність соціального працівника передбачає недопущення будь-яких елементів критики та засудження національної культури свого клієнта та вимагає однакового ставлення і надання якісних соціальних послуг незалежно від національної приналежності. Разом з тим, це не означає, що фахівець має поблажливо ставитися до таких проявів етнокультури, які б порушували громадянські права інших осіб чи виражали зневагу. Наприклад, суворе поводження з членами сім'ї, яке може бути нормою в культурі певного етносу чи суспільства, з позиції українського соціуму - буде мати ознаки домашнього насильства, а специфіка виховання, навчання дітей, гігієни - дитячої бездоглядності. «Основою толерантності є визнання права на відмінність. Вона проявляється в сприйнятті іншої людини такою, якою вона є, повазі до іншої точки зору, стриманості до того, хто її не поділяє, розуміння та прийняття традицій, цінностей і культури представників іншої національності, віри, поглядів тощо. Водночас ... аморально й злочинно миритися з расизмом, насильством, приниженням гідності, утиском інтересів і прав людини іншої національності та раси» [5, с. 74]. Етнічна толерантність соціального працівника має бути активною ознакою особистості, якій не властиве байдуже ставлення до чужої культури й способу життя, особливо коли наслідками таких «іноетнічних традицій» можуть стати

жорстоке поводження, несправедливість, бездоглядність та ін. В роботі з такими клієнтами соціальному працівнику необхідно досягати взаємоповаги, розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору ненасильницькими способами, без застосування тиску, використовуючи соціально-педагогічні методи. Крім цього соціальний працівник має володіти етнокультурною компетентністю. Він має бути готовий до міжкультурної комунікації, а для цього необхідно володіти високою особистою етнічною культурою та знати основні особливості національної культури, етикету, релігійних культів та обрядовості, традиційного способу життя, етнопсихологічних рис національного характеру своїх клієнтів. Для цього потрібне розуміння таких феноменів як етнос, нація, національна культура. Національна культура значною мірою визначає ставлення людини до різних соціальних феноменів, інших культурних норм і принципів, спосіб її життєдіяльності. Саме тому фахівцю необхідно мати чіткі уявлення про те, як набувається та передається соціокультурний досвід, які існують базисні цінності культури, основні культурно-історичні центри і регіони світу, розуміти закономірності їх функціонування та розвитку, знати рідну, державну та іноземні мови, особливості віровчення та культу світових та національних релігій, національні особливості культур народу, народних традицій та вміти їх використовувати в професійній діяльності. Це допоможе налагодити кращий контакт з клієнтами та ефективніше провадити професійну діяльність.

Отже, етнічна толерантність є важливою особистісною рисою, яка визначає якість професійної взаємодії з клієнтами, які належать до інших етносів. Для цього вона має поєднуватися з етнокультурною компетентністю і відповідати критеріям не лише терпимості, а й паритетних взаємовідносин з клієнтом, емпатії, соціальної активності і відповідальності.

Список використаних джерел

1. Василюха О. В. Етнічна толерантність: концептуалізація поняття / О. В. Василюха // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2016. - Т. 21, Вип. 3. – С. 82-88. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_sip_2016_21_3_10.
2. Декларация принципів терпимости Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 – Назва з екрана.
3. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uazakon.com/document>. – Назва з екрана.
4. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві / М. І. Пірен // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2015. - № 2. - С. 51-56.
5. Пірен М. І. Толерантність – моральний феномен епохи відкритих суспільств / М. І. Пірен // Габітус. – 2016. – Вип. 1. – С. 73-79.
6. Семенів Н. М. Теоретико-методологічні аспекти етнічної толерантності в контексті міжетнічної взаємодії / Н. М. Семенів // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 34. – С. 494-503. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_39

УДК 316.334.2

Андрій ЛОЗА

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

ОСОБИСТІСНА ГОТОВНІСТЬ ТА ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЩОДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Формування ринкового середовища невіддільне від аналізу явищ і феноменів, від яких залежатиме економічний поступ. Серед феноменів і чинників, здатних впливати на економічний розвиток країни, особливе місце належить підприємству. Сьогодні ми є свідками відродження

традицій підприємницької діяльності, які так ретельно намагалися знищити впродовж радянської доби та й подекуди за часів незалежної української держави. На жаль, цей процес є дуже повільним і болісним, і його результати стануть відчутні ще не скоро, але головним у кожній справі є початок. Бракує досвіду, уміння, які здобуваються на практиці. Сьогоднішні підприємці - це переважно люди, що отримали різну освіту, належать до різних прошарків суспільства, але притаманним для них є намагання, незважаючи на труднощі і перешкоди, сприяти становленню і розвитку молодого українського бізнесу.

Проблемам соціоекономічного дослідження реальних виявів підприємницької активності присвячені дослідження Р. Сведберга, Є. Суїменко, М. Лукашевича, В. Радаєва, С. Злупка, Т. Єфременко, А. Яценко та ін. Основи інституційного регулювання підприємництва і підприємницької активності за умов суспільної трансформації розглянуті в працях С. Макеєва, Ю. Чернецького, І. Прибиткової, О. Гілїона, О. Іващенко та ін. Сучасні тенденції в управлінні та менеджменті підприємницької активності представлені в роботах Л. Хижняк, А. Хоронжого, В. Буреги, Б. Нагорного та ін.

Підприємництво є невід'ємним елементом ринкової економіки. Сьогодні воно розглядається як невід'ємний елемент економічного зростання і як умова становлення і росту економіки країни. Розвиток підприємництва в Україні поки, що не вражає своїми темпами та масштабами. Після позбавлення від тоталітарної залежності, залишилось певне упереджене ставлення до підприємців, недовіра, наявність деяких стереотипів щодо різних проявів підприємництва. Молодь повинна більшою частиною залучатися до підприємництва, до започаткування власної справи. Заняття підприємництвом розкриває багато потенційних можливостей людини зокрема творчих, але розкриття цих потенцій залежить від оточуючих умов.

Для збору первинної інформації було використано метод групового (аудиторного) анкетування. Такий різновид опитування забезпечує практично стовідсоткове повернення анкет, дає можливість респондентам отримати додаткове індивідуальне консультування щодо техніки заповнення, дозволяє анкетеріві, збираючи опитувальники, проконтролювати якість їх заповнення. Нами було опитано 600 випускників львівських вузів. Час реалізації дослідження: 10.05.18 – 21.05.18.

Як показали результати дослідження, переважна більшість опитаних випускників задоволені вибором своєї професії (74,33%).

Також, 78,33% опитаних вважають, що вони зможуть застосувати свої знання на практиці після закінчення вузу. 45,67% молодих людей готові до започаткування власної справи, 34,67% ще не зовсім готові до такого важливого кроку, 17,67% взагалі неготові до цього.

Серед тих, що не готові до підприємницької діяльності, 20,33% опитаних основною причиною називають власну недостатню професійну підготовленість, 18,67% відчувають брак знань щодо започаткування справи, і 14% взагалі не уявляють як це можна зробити.

42% випускників вузів збирається продовжити своє навчання. Щодо обраних професій, то тут спостерігається певна рівновага:

- в сфері міжнародних відносин 18%
- в юридичній сфері 16,67%
- в економічній сфері 15,67%
- інші 12,33%

Серед найпрестижніших сфер діяльності в Україні найчастіше називається фінансова сфера – 39%, на другому місці йде сфера торгівлі та малого бізнесу – 26,33%, підприємництво в сфері новітніх технологій займає третю сходинку (26%). І лише 8,33% молодих людей обрали державну працю.

На думку опитаних підприємців повинен володіти певним набором індивідуально-психологічних рис, аби впевнено та успішно вести та розвивати свій бізнес. Особливо актуальними і важливими, для нашого є такі риси як здатність до ризику, готовність до змін, здатність повести за собою та вміння вчитися на власних помилках. Оскільки підприємницька діяльність є явищем динамічним, таким що постійно змінюється і не передбачає чіткої регламентованості дій, потрібними та важливими характеристиками є рішучість, спроможність послідовно досягати мети, оптимізм та працездатність

80,33% опитаних вважають, що держава повинна забезпечувати молодій людині працевлаштування, безкоштовну освіту (57,67%), допомогу у відкритті власної справи (53%) та зменшення розмірів податків для молодіжного бізнесу (34,33%).

Щодо того, хто повинен вирішувати економічні проблеми молоді, майже половина респондентів вважають, що це турбота держави – 47,33%, 31,33% - покладаються на власні сили.

Можна зробити висновок, що молоді важко вступати в самостійне життя без допомоги держави, і молодь досить не вдоволена власним становищем у суспільстві. Про це свідчать відповіді на запитання щодо можливостей отримання роботи молоддю та людьми старшого віку:

- цінуються люди зі стажем і досвідом – 57,33%;
- молодим легше знайти роботу – 26%;
- можливості однакові – 10,33%.

В таблиці 1. наведені результати щодо дій молоді при втраті роботи. Найбільша частка опитаних готова виконувати будь-яку роботу, лише десята частина опитаних, при таких обставинах намагатиметься відкрити власну справу, що говорить про важливу роль стартового капіталу.

Таблиця 1.

Що ви будете робити, якщо залишитесь без роботи?

Влаштуюсь на будь-яку роботу	38,67%
Шукатиму роботу за спеціальністю	32,67%
Спробую відкрити власну справу	11,67%
Поїду за кордон на тимчасову роботу	9,00%
Змушений буду перекваліфікуватися	5,00%
Розраховую на допомогу батьків	2,67%
Інше	0,33%

При оцінці потенційної своєї роботи, на найвищий щабель молодь ставить високооплачувану роботу - 76%, потім ту, яка дає можливість займатися улюбленими справами – 35,67%, далі – та, яка дає можливість зробити кар'єру – 33,67%.

Дані опитування говорять про те, що молодь розраховує на власні можливості – 53,33%, і 32% на допомогу батьків та рідних, і лише 12,67% вагаються з відповіддю 2% на соціальний захист і підтримку з боку держави.

Половина респондентів (51%) відчують деяку розгубленість в сучасних економічних умовах, 17% відчують розчарування та безвихідь. Це характеризує нестабільність соціально-економічної ситуації в державі, не достатню підтримку молоді з боку держави.

Цікавими є дані опитування щодо змісту навчання: 51,33% студентів основною метою свого навчання вважають отримання хорошої роботи, 41,67% – отримати бажану спеціальність, 37,33% – хочуть стати хорошими спеціалістами, 30% вважають, що зміст навчання полягає в досягненні кращого матеріального становища.

Найактуальнішими проблемами розвитку вітчизняного молодіжного підприємництва опитані

визначили недостатність стартового капіталу – 64%, та недосконалість податкової системи України – 56%. 23% вважають, що в даних умовах немає перспектив для розвитку приватної справи, і 20 % основною причиною назвали недовіру до молоді.

Найбільш перспективними галузями для розвитку молодіжного підприємництва респонденти визначили сферу торгівлі 46% та сферу послуг 40,33%.

55,33% опитаних вважають, що слід розробити і запровадити програми надання допомоги молодим підприємцям, 50,67% – надати позики, кредити, 37,33% дотримуються думки, що необхідне надання пільгового оподаткування для молодих підприємців.

В умовах радикальних змін у нашій країні, поширення підприємництва, без сумніву, займає одне з центральних місць. Підприємництво як форма діяльності сприяє не тільки підвищенню матеріального і духовного потенціалу суспільства, не тільки створює сприятливий ґрунт для практичної реалізації здібностей і талантів, властивих будь-якому індивідові, але і веде до єднання нації, збереженню її національного духу і національної гордості. Однією з таких важливих передумов розвитку підприємницької активності в українському суспільстві є залучення потенціалу малого бізнесу. Саме малі форми підприємництва покликані зберігати і відтворювати у суспільстві вихідний дух підприємництва, пов'язаний з людською економічною ініціативою, свободою дій, ризиком можливих втрат. Усе це наголошує на важливе місце в регулюванні підприємницької активності інституційних чинників. На регіональному рівні чинниками, що сьогодні гальмують підприємницьку активність, є, передусім, корумпованість чиновників, недосконале законодавство, велика кількість контролюючих органів, ігнорування місцевою владою проблем підприємців, а також низька долученість малих форм підприємництва до різного роду програм підтримки.

УДК 331.44**Наталія МАЧИНСЬКА**Львівський національний університет
імені Івана Франка**СТРЕС У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА**

Управлінська діяльність, що спрямована на підтримку стійкої та стабільної діяльності структурного підрозділу, є провідною складовою професійної діяльності керівника. Відповідно до сучасних вимог ця професійна діяльність повинна бути організована таким чином, щоб забезпечити власне оптимальне функціонування керівника і стабільність діяльності структурного підрозділу як складового елементу певної організації.

Професійна діяльність керівника полягає в врівноваженні часом взаємовиключних завдань, у балансуванні між інтересами професійної діяльності, колективу й особистими інтересами окремих співпрацівників. Що, в умовах постійного дефіциту часу, призводить до стану високої психічної напруженості і стресу у керівника.

Уже в кінці минулого століття стрес було визнано глобальною проблемою виживання людства. Його назвали «тихим вбивцею», який може призвести до захворювань серця, високого кров'яного тиску, болів у грудях і аритмії. Тож питання профілактики та боротьби із стресом почали розглядатися на міжнародному рівні. Зокрема, у 1995 р. у Вашингтоні пройшов міжнародний конгрес під девізом «Праця, стрес та здоров'я. Створення більш здорових робочих місць», а у 1999 р. у Токіо – міжнародний конгрес з питань хронічного робочого стресу та збереження здоров'я. З 90-х років ХХ століття, стрес на роботі став однією з актуальних психологічних проблем, пов'язаних із фізичним та психічним здоров'ям фахівців, їх професійним благополуччям. Це стосується пошуку способів зниження

негативних наслідків професійного стресу, пошуку детермінант, знання яких дозволило б передбачати, прогнозувати та управляти ймовірністю виникнення негативного професійного стресу, його проявів.

На сьогоднішній день немає однозначного визначення поняття «професійний стрес», як немає і чітких теоретичних посилок і визначень базових понять у цій галузі.

Н.В.Самоукіна визначає професійний стрес як напружений стан працівника, який виникає під впливом емоційно негативних і екстремальних чинників при виконанні професійної діяльності, підкреслюючи його негативний прояв, як дистрес. Вона виділяє такі різновиди професійного стресу, як інформаційний, емоційний і комунікативний [4].

Дещо інше трактування цього терміна пропонує Ю.В. Щербатих, який визначає професійний стрес як «різноманітний феномен, що виражається в психічних і фізичних реакціях на напружені ситуації у трудовій діяльності людини» [5]. Також дослідник зазначає, що професійний стрес виділений в окрему рубрику в Міжнародній класифікації хворіб (МКБ-10: «стрес, пов'язаний з труднощами управління своїм професійним життям»). До професійного стресу призводить перевантаження людини роботою, недостатньо чітке обмеження її повноважень і посадових обов'язків, неадекватна поведінка колег і навіть довга дорога на місце праці і назад, не кажучи вже про негідну оплату праці, одноманітну діяльність або відсутність кар'єрних перспектив.

На думку В.П. Бодрова, поняття «професійний стрес» або «робочий стрес» стосуються в основному безпосереднього виконання функціональних обов'язків на робочому місці і використовуються в дослідженнях так званого «стресу робочого місця». У перелік джерел професійного стресу дослідник включає організаційні, робочі та індивідуальні характеристики [1].

А.М. Занковський наводить визначення професійного стресу як багатовимірною феномену, що виражається у фізіологічних і психологічних реакціях на складну трудову ситуацію [2].

Різні підходи до визначення змістового наповнення поняття «професійний стрес», зіставлення теорій і концепцій психологічного та професійного стресу дозволяє виокремити наступні напрями дослідження стресу: процесуальний і регулятивний, предметний і корелятивний (причинно-наслідковий).

Ці аспекти однієї проблеми тісно взаємопов'язані між собою: будь-яка професійна діяльність може породжувати психологічні причини розвитку стресу або відображення в психологічному статусі і в поведінці ефектів несприятливого впливу чинників фізичного та соціального середовища, також як будь-який психологічний стрес, внутріособистісний і міжособистісний, знаходить своє відображення в поведінковій, в тому числі і професійній, активності людини.

Оскільки складовою професійної діяльності керівника структурного підрозділу є управлінська діяльність, можна говорити саме про «управлінський стрес», як провідний аспект професійної діяльності. На нашу думку, саме з управлінською діяльністю пов'язана специфіка професійного стресу керівників що і визначає основні стрес-фактори, які впливають на керівника.

Спираючись на теоретичні дослідження у галузі професійного стресу, можна виокремити дві великі групи стресорів, що спричиняються до виникнення управлінського стресу: загальні стресори і специфічні стресори.

До загальних стресорів управлінської діяльності можна віднести:

1. Перевантаження і тимчасовий пресинг, постійне переключення з одного виду діяльності на інший. Найчастіше спонукальною силою до виконання професійних завдань

стають жорсткі часові рамки і фіксований розклад. Якщо це постійно триває, у фахівця розвивається хронічний стрес.

2. Необхідність приймати рішення при нестачі необхідної службової інформації або неможливість передати необхідні інструкції до відповідних інстанцій.

3. Погана організація професійної діяльності (затримки, безвідповідальність, неритмічність), відсутність системи в роботі. Організація часто працює в режимі авралу. Керівник, в свою чергу, діє у вертикальній структурі, вибудованої за ієрархічним принципом, і неритмічність, безсистемність у роботі вищого керівника позначається на діяльності йому підлеглих.

4. Нестача співпрацівників, що змушує виконувати крім своїх обов'язків, ще й обов'язки інших.

5. Порушення режиму робочого часу (робота в понаднормовий робочий час або незручні години, вільний від роботи час). Людському організму властиві природні, циклічні ритми протягом доби, тижня, року. Сюди входять періоди сну і активної діяльності. Коли робота змушує порушувати природній життєвий ритм – накопичується стрес.

6. Понаднормове використання часу. Роботу керівника складно втиснути в строгі рамки розпорядку службового часу. Крім того, діяльність керівника пов'язана з вирішенням непередбачених кризових проблем.

7. Статусні проблеми (низький статус, невелика зарплата, недостатні перспективи професійного зростання).

8. Заорганізованість, формалізм і бюрократична метушня (непотрібні ритуали і процедури). Найчастіше вимога постійних звітів і проведення тривалих нарад є не що інше, як спроба вищих керівників виправдати власну зайнятість, підняти свій статус і значущість, зміцнити власне становище.

9. Невизначеність і непередбачуваний розвиток подій в організації. Невизначеність вириває керівника зі звичного

середовища, в якому він добре орієнтується і відчуває себе захищеним.

Специфічні стресори – це стресори, які властиві не стільки самій діяльності, скільки способу, за допомогою якого здійснюється управлінська діяльність. До специфічних стресорів можна віднести наступні:

1. Нечіткі рольові (службові) обов'язки.
2. Рольовий конфлікт: виникає при умові несумісності двох аспектів діяльності керівника.
3. Нереалістично високі домагання, прагнення до досконалості. За нереалістичною оцінкою перспектив слідують негативні емоційні переживання.
4. Особливості взаємодії з вищим керівництвом, ігнорування ними думки керівника.
5. Особливості взаємодії з колегами по горизонталі.
6. Особливості взаємодії з персоналом: «важкі» підлеглі можуть викликати стрес, коли сутички з ними або абсолютно несподівані, або несправедливі і не правомірні.

Т.В.Зайчикова, О.В.Винославська, М.П. Малигіна усі чинники, які викликають професійний стрес, поділяють на три групи:

- 1) зовнішні, щодо організації: зміни в суспільстві, економічні і фінансові умови, зміни в особистому житті (сімейні проблеми, старіння, смерть близького родича, народження дитини тощо);
- 2) групові: відсутність колективної згуртованості та наявність внутрішньо-особистісних, міжособистісних і внутрішньо-групових конфліктів;
- 3) внутрішньо-організаційні: фізичні (погані побутові умови, температура повітря, погане освітлення, надмірний шум, больові стимули тощо) та психосоціальні, які обумовлені комбінацією трудових, організаційних і соціальних особливостей робочого місця (характер виконуваної роботи;

ставлення працівника до своєї роботи; перевантаження або надмірно мала завантаженість роботою; конфлікт ролей та ін.) [3].

Високий професіоналізм і творча майстерність його реалізації різними фахівцями – ось той головний власне людський ресурс, який стає важливим чинником оптимального вирішення нагальних глобально-кризових проблем. Суспільство вимагає нового покоління фахівців, здатних до саморозвитку в професії. Виховання такого роду фахівців можливо в сучасних закладах вищої освіти при умові чіткого логічного керівництва.

Таким чином, стрес виступає і чинником зниження працездатності людини, і результатом продуктивності її професійної діяльності. Також стрес виступає значною проблемою у досягненні високих показників діяльності організації. Дуже важливо, щоб керівники усвідомили наявність прямого зв'язку між ефективною роботою всієї організації та рівнем підтриманням психологічного здоров'я працівників та усвідомленням необхідності задоволення їх потреб і прагнень. Тож, намагаючись зберегти високі показники діяльності та не втратити кваліфіковані кадри, іноземні корпорації давно зробили ставку на системне управління стресовими ситуаціями. Воно передбачає здійснення профілактики та подолання стресів на робочому місці на двох рівнях – на рівні особистості та на рівні організації. Кожен із цих рівнів передбачає використання різноманітних методів нейтралізації стресів, починаючи від медитації і закінчуючи технічними засобами релаксації та програмами «гарного самопочуття». Перспективами подальших наукових досліджень є вибір і обґрунтування методів запобігання та подолання професійних стресів, які є найпридатнішими для вітчизняних підприємств різних видів економічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. - М.: ПЕРСЭ, 2000. – С.104-105.
2. Занковский А.Н. Организационная психология: Учебное пособие для вузов по специальности «Организационная психология». – 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ, 2002. – 648 с.
3. Зайчикова Т. В. Профілактика та подолання стресів як умова підтримки психологічного здоров'я працівників організацій / Т. В. Зайчикова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. – 2008. – № 3 (24). – С. 135–137.
4. Самоукина Н.В. Карьера без стресса. – СПб, 2003. – 256 с.
5. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Питер, 2008. – 256 с.

УДК 36.1400

Оксана ТРУСЕВИЧ

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЯК «ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ»

Нові вимоги, поставлені сьогоднішнім перед вищою школою, визначають перспективні напрямки професійної підготовки фахівців освітньої галузі, серед яких передбачається гармонійне поєднання високого рівня їх професіоналізму, наукового світогляду й особистісних якостей. Проаналізуємо сучасний стан і тенденції професійної підготовки майбутніх педагогічних фахівців. Серед проблем професійної підготовки таких фахівців виокремлено: нездатність чи небажання педагогів допомагати адаптуватися студентам до умов сучасного життя; недосконалість системи професійної підготовки майбутніх педагогічних працівників.

Проблеми професійної підготовки педагогів і соціальних працівників знайшли відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних учених [1-12]: Л. Міщик, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Кривоконь, В. Поліщук, І. Цимбал, Н. Максимової, С. Харченка, Л. Ваховського, І. Зимня, М. Єфремова, Б. Шапиро, В. Бочарова, А. Соловйов, Д. Павленок, М. Богуславський, Г. Корнетов, Л. Тюптя та ін.

У даній статті розглядається проблема підготовки фахівців педагогічної сфери, як фахівців соціальної сфери спрямування. У [10] піднято проблему про вплив викладача на процес адаптації та самореалізації студента у вищому навчальному закладі. На думку автора, викладач виступає в ролі соціального працівника, адже виконує одне із найголовніших завдань соціальної роботи в процесі становлення студента як повноцінної особистості, що самореалізується у сучасному світі - це надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації людям, що мають утруднену соціалізацію, що заважає їм самореалізації.

У продовження розвинення даної проблематики, розглянемо питання підготовки педагогічних працівників, не лише як вузькопрофесійних педагогів конкретної спеціалізації, але й як фахівців соціальної сфери у тому числі. Розглянемо питання про «соціальну роботу та її функції», «фахівця соціальної сфери» та переконаємося, що педагогічний працівник повинен виступати і як соціальний працівник, щоб при підготовці вчителів та викладачів цілеспрямовано готували їх у цьому напрямку. Функції соціальної роботи [1-3; 5; 6; 8; 11; 12] наступні:

– соціально-діагностична, тобто вивчення особливостей групи, прошарку, особи, ступеня і спрямованості на них мікро- та макрофакторів середовища; диференційовані, індивідуалізовані і точно визначені проблеми клієнтів для організації надання допомоги, підтримки, захисту; вивчення, аналіз та оцінювання об'єктів соціальної роботи (індивідів, сімей, груп);

– прогностична: передбачення розвитку подій, процесів, програмування, прогнозування впливу на об'єкти соціальної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, моделювання соціальної поведінки цих об'єктів; визначення цілей та способів втручання соціального працівника у проблеми клієнта; прогнозування, програмування, проектування процесів розв'язання проблем клієнтів з метою надання кваліфікованої допомоги;

– соціально-комунікативна: встановлення контактів з тими, хто потребує допомоги і підтримки, організація обміну інформацією, сприяння включенню різних інститутів суспільства в діяльність соціальних служб, допомога у сприйнятті та розумінні іншої людини; формування стратегії і тактики співробітництва соціального працівника з клієнтами;

– правозахисна, тобто використання законів і правових актів, спрямованих на надання допомоги, підтримка і захист населення, яке проживає в країні і за її межами; використання правових норм для захисту прав та інтересів клієнтів;

– превентивна, тобто передбачення і приведення в дію соціально-правових, юридичних, психологічних, соціально-медичних, педагогічних та інших механізмів попередження і подолання негативних явищ; організація соціально-терапевтичної, соціально-побутової, психолого-педагогічної, медичної, юридичної та іншої допомоги; забезпечення захисту прав сім'ї, жінок, підлітків, дітей, молоді; запобігання виникненню можливих життєвих проблем у окремих індивідів; збереження, підтримка і захист нормального рівня життя і здоров'я людей,

– психотерапевтична, тобто організація консультування різного виду, коригування міжособистісних стосунків, допомога в соціальній реабілітації всім, хто потребує допомоги, сприяння соціальній адаптації особи,

– соціально-педагогічна: виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності (виховній, навчальній, освітній, культурно-дозвільневій, спортивно-оздоровчій діяльності, технічній, художній творчості, туризмі), залучення до роботи різних установ, організацій, громадськості, творчих та інших спілок, спеціалістів, тренерів, організаторів культурно-дозвільневої, туристично-краєзнавчої роботи, сприяння соціалізації особистості;

– соціально-економічна: сприяння і надання необхідної допомоги та підтримки різним категоріям;

– контрольно-наглядова: здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень, за цільовим використанням коштів, передбачених для надання адресної соціальної допомоги, проведення перевірок надання соціальної допомоги, для участі в яких залучаються відповідні спеціалісти;

– організаційно-управлінська, тобто сприяння організації соціальних служб на підприємствах, в організаціях, за місцем проживання, залучення до роботи громадськості, спрямовування діяльності соціальних служб на надання різних видів допомоги і соціальних послуг населенню;

– рекламно-пропагандистська: організація реклами соціальних послуг, пропаганда та поширення ідей соціального захисту людини, забезпечення клієнтів необхідною інформацією у зрозумілій і доступній для них формі, надання багатоваріантних порад і пропозицій;

– соціально-медична: організація роботи з формування здорового способу життя, допомога в оволодінні основами надання першої медичної допомоги, культури харчування, санітарно-гігієнічними нормами; організація роботи з планування сім'ї, формування відповідального ставлення до репродуктивної і сексуальної поведінки, сприяння у підготовці молоді до сімейного життя, сприяння формуванню здорового способу життя, головні складові

якого – організація медико-соціального захисту населення, наукове обґрунтування і своєчасне вжиття заходів збереження, підтримки і захисту нормального рівня життя і здоров'я людей;

– науково-дослідна: визначення проблем, конкретних тем досліджень; добір, аналіз літературних джерел, досвід; використання наукових методів збирання первинної інформації та її обробки; оформлення результатів досліджень та визначення шляхів впровадження їх у практику;

– освітня: формування зацікавленості працівників у навчанні та підвищенні кваліфікації, створення сприятливих умов для навчання, виявлення індивідуальних потреб працівників у навчанні, розробка проектів планів підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, використання інноваційних методів навчання, новітніх технологій; проведення просвітницьких курсів, тренінгів, семінарів для клієнтів соціальних служб з метою підвищення інформованості у різних сферах життя, формування соціальних навичок, життєвої компетенції.

Зрозуміло, що особистість, котра прийшла в новий для себе колектив (вуз, школа, коледж, професійно-технічне училище і т. д.) відчуває себе некомфортно, тому викладач, вчитель має допомогти їй адаптуватися, підтримати її у її самореалізації, виявити сильні сторони та допомогти розвивати потенціал в цьому напрямку. Кожен вищепрописаний пункт має виконувати і викладач, як людина, котра допомагає «виходити у світ» школяру чи студенту, тобто допомагає становленню особистості, як повноправного члена суспільства. При підготовці педагогічних працівників треба звернути увагу на соціальний напрямок підготовки, адже напрямками соціальної роботи є: соціальний захист, соціальна підтримка, соціальна допомога, тобто це комплекс дій державних, громадських організацій, в тому числі педагогів, спрямованих на забезпечення та

поліпшення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп.

Тому при підготовці педагогічних працівників велика увага має бути приділена соціальному напрямку навчання, як майбутніх «соціальних працівників», тобто педагогів, що насамперед будуть допомагати в адаптації, самореалізації своїх підопічних, бо впевнена у собі особистість – це не лише висококваліфікований спеціаліст, багатогранна особистість, але й майбутнє держави, яка є осередком для таких громадян.

Список використаних джерел

1. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : [монографія] / Р. Х. Вайнола ; за ред. С. О. Сисоєвої. – Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2008. – 460 с.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. Тернопіль «Видавництво Астон». 2004. – 174 с.
3. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні. Навчальний посібник. – К. Центр навч. літер. – 2004. – 256 с.
4. Луговий В. Концептуальні засади розроблення національної рамки кваліфікацій / В. Луговий // Вища школа. – 2010. – № 9. – С. 15–24.
5. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи. К. МАУП. – 2003. – 168с.
6. Практикум з соціальної роботи: Навчально – методичний посібник // Укл. Шевчук О.М. – Умань: ФОП Жовтий. – 2016. – 100 с.
7. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України № 3715-VI від 08 вересня 2011 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
8. Семігіна Т.В., Мигович І.І. Теорії і методи соціальної роботи. К. – Академвидав. – 2005. – 328 с.
9. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – Ч. 2: Основи соціальної роботи / А.М. Бойко, Н.Б. Бондаренко, О.С. Брижовата та ін.; За ред. Т.В. Семігіної, І.М. Григи. – С. 120–123.
10. Трусевич О.М., Гембара Т.В. Сучасний викладач, як «соціальний працівник» в процесі соціальної адаптації, самореалізації студента. Зб. матеріалів IV міжнародної науково-практичної конференції

- “Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток” - Л. 24-25 травня 2018. – С 371-374.
11. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика. К. ВМУРОЛ «Україна». - 2004.- 408 с.
  12. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. Тернопіль ТНЕУ. – 2014. – 174 с.

УДК 539.129

Лідія ЯРИЦЬКА

Валентина БАЛИЦЬКА

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

ПРОБЛЕМА РАДІОАКТИВНИХ ВІДХОДІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Радіоактивні відходи – це відходи, які містять радіоактивні хімічні елементи, що не мають практичної цінності. Радіоактивні відходи (РВ) є продуктами ядерних процесів. Найбільше РВ утворюється в процесі експлуатації атомних електростанцій, регенерації ядерного палива з відпрацьованих тепловидільних елементів, а також використання різних джерел радіоактивних випромінювань у науці, техніці та медицині.

Основними виробниками радіоактивних відходів в Україні є атомні електростанції, підприємства з видобування та переробки уранової руди, наукові центри, підприємства та організації, що використовують радіоактивні речовини або джерела іонізуючого випромінювання. Частка РВ, що утворилися внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції (АЕС) сягає 95% всіх радіоактивних відходів в Україні. Радіоактивні відходи, що утворюються в процесі експлуатації АЕС, становлять значну частину всіх РВ. Переважна частина радіоактивних речовин, що утворюються в результаті роботи реакторів, залишається у паливі.

Вилучені з активної зони елементи ядерних реакторів, що виділяють тепло протягом визначеного часу, зберігають у спеціальних сховищах (басейнах витримування) на АЕС, а потім відправляють на радіохімічний завод. Після переробки опроміненого палива радіоактивні речовини, що містяться в ньому, утворюють відходи кінцевого етапу ядерного технологічного циклу.

Джерелами утворення радіоактивних відходів на атомних електростанціях є: відходи, що утворюються після проведення ремонтів або заміни обладнання, проведення різних випробовувань; продукти нейтронної активації, що утворюються поза тепловиділяючими елементами; продукти поділу, що потрапляють з тепловиділяючих елементів в теплоносії, певна частина яких періодично або безперервно виводиться з реактора; протікання теплоносія основного контуру реакторної установки внаслідок виникнення дефектів у трубопроводах; газоподібні та радіоактивні аерозольні викиди, пов'язані з випаровуванням теплоносія внаслідок порушення цілісності оболонок, газоподібні продукти поділу через мікротріщини, які просочуються в теплоносій, воду першого контуру, кладку реактора (особливо у випадках руйнування тепловиділяючих елементів); відходи після очищення води в різних технологічних системах реакторів; обладнання, матеріали, використані фільтри, радіоактивно забруднене сміття, спецодяг.

Значна кількість відходів виникла і виникатиме в процесі зняття ядерних установок з експлуатації. Усі ядерні установки в Україні після закінчення терміну їх експлуатації необхідно зняти з експлуатації з метою демонтажу та повернення території для необмеженого використання. Так, наприклад, джерелом радіоактивного забруднення атмосферного повітря та ґрунту продовжує бути Чорнобильська АЕС. Згідно з даними постійного моніторингу радіаційне забруднення приземного шару атмосфери зони

відчуження протягом 2016 року, як і в попередні роки, визначалися величиною і фізико-хімічною формою аварійних випадків, зміною стану поверхні ґрунту, конкретними метеорологічними умовами. В липні 2016 відбулося дві пожежі в десятикілометровій зоні. Переміщення продуктів горіння забруднених радіонуклідами викликали зростання об'ємної активності на багатьох постах спостереження. У 2016 році під час завершальних стадій робіт на об'єкті "Укриття", пов'язаних зі створенням нового безпечного конфайнменту над аварійним блоком, викиди радіоактивних аерозолів сягали значних величин.

Іншим джерелом радіоактивних відходів є підприємства з видобутку та переробки уранової руди. В Україні добування і переробку уранових руд здійснює Східний гірничо-збагачувальний комбінат у м. Жовті Води, ПО "Придніпровський хімзавод" у м. Кам'янському та в м. Житомирі. Розробка проводиться підземним способом. Одним із шляхів вирішення екологічних проблем, пов'язаних із накопиченням радіоактивних відходів підприємствами з видобування і переробки уранових руд, є підземні способи переробки при використанні старих відпрацьованих гірських шахт для розміщення в них відходів і збалансованих руд.

Діяльність науково-дослідних організацій може також призводити до утворення значної кількості радіоактивних відходів при застосуванні досліджуваних реакторів, критичних та підкритичних стендів, прискорювачів. Найбільшими науковими центрами України, які працюють над питаннями ядерної енергетики є Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», Київський інститут ядерних досліджень, в якому міститься досліджуваний реактор ВВР-М та декілька прискорювачів; Севастопольський інститут атомної енергетики та промисловості з досліджуваним реактором IP-100 та критичним стендом для проведення експериментів з тепловиділяючими елементами з різним ступенем збагачення

ураном. Застосування в промисловості, медицині, наукових дослідженнях та інших областях радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання обов'язково призводить до утворення радіоактивних відходів.

Проблема переробки РВ виникла вже 40 років тому, коли розпочали інтенсивно досліджувати атомну енергетику, але ще досі не знайдено досконалих промислових методів, які позбавили б людство від їх впливу. Значущість знешкодження і переробки радіоактивних відходів сьогодні очевидна, враховуючи їх особливу небезпеку для біосфери і, в першу чергу, для людини. Крім цього, способи й методи переробки РВ можуть застосовуватись і для переробки інших небезпечних відходів, що містять токсичні метали або пестициди. На відміну від інших відходів, радіоактивні відходи можуть перероблятися для усунення їх токсичності лише методом звичайного захоронення до того часу, доки активність РВ не знизиться в результаті радіоактивного розпаду до допустимого рівня.

Найбільшою проблемою є зберігання РВ з великим періодом піврозпаду (час, протягом якого розпадається половина початкової кількості атомів радіоактивної речовини). Утилізація РВ здійснюється шляхом їх ізоляції. На практиці використовують два способи ізоляції відходів – зберігання та захоронення. Зберігання РВ проводиться у сховищах. Сховищами є споруди, в яких розміщують відходи, де забезпечується їхня ізоляція від навколишнього природного середовища, фізичний захист і радіаційний моніторинг, з можливістю подальшого їхнього витягання для переробки, перевезення і захоронення. Такий спосіб зберігання передбачає проведення періодичного контролю рівня радіації і обслуговування сховищ. У зв'язку з цим при зберіганні радіоактивних відходів відбувається опромінення персоналу, обслуговуючого і контролюючого стан сховищ, існує постійний ризик випадкового витоку радіоактивних речовин.

Більш економічним і екологічно доцільним способом захоронення в материкових геологічних структурах, тому пріоритети державної політики в галузі поводження з радіоактивними відходами переорієнтовуються саме в цьому напрямку. Такий спосіб захоронення може забезпечити ізоляцію радіонуклідів на тривалий період, якщо немає циркуляції ґрунтових вод або вона дуже сповільнена. Сольові утворення, граніт, глина, базальт і вулканічний туф є потенційно придатними геологічними структурами для захоронення РВ. Обсяги відходів, які можна розміщувати таким чином, можуть бути дуже різними і залежать від вигляду споруди. Приповерхневі сховища можуть бути виконані у вигляді бетонованих ям, траншей, неглибоких шахт, колодязів, курганів. Для захисту навколишнього середовища від радіонуклідів у таких сховищах призначена система інженерних бар'єрів - штучних перешкод на шляху поширення іонізуючого випромінювання та радіоактивних речовин у навколишнє природне середовище. При довготривалому зберіганні радіоактивних відходів є ймовірним порушення верхнього ізоляційного екрану, що може призвести до зміни фізико-хімічних умов у сховищі, тому розробка наукових засад обґрунтування надійності інженерних бар'єрів при зміні фізико-хімічних умов набула особливої актуальності. Контейнер є елементом загальної системи безпеки й одним з основних бар'єрів, що запобігає поширенню радіонуклідів і виконує ключову роль у забезпеченні ізоляції на всіх стадіях системи поводження з радіоактивними відходами: від збору необроблених відходів, перевезення, сортування, зберігання, переробки до їх захоронення у приповерхневих сховищах або в глибоких геологічних формаціях. Контейнери протягом великого проміжку часу знаходяться під впливом руйнівних факторів, таких як волога, тиск, температура, радіація та бактерії, тому до них висуваються жорсткі вимоги. Проведені розрахунки на основі методики оцінки виходу радіонуклідів з

контейнерів у залежності від їх форми показують, що найменший вихід, наприклад, ^{137}Cs відбувається з контейнера, який має форму прямокутного паралелепіпеда. Також запропоновано вдосконалення для підвищення безпеки контейнерів, направлені на зміни в компонентному складі бетону (використання морозостійкої ґрунтовки глибокого проникнення і поліпропіленових фібр) та застосування інноваційних технологій матеріалознавства - багатоконпонентного склокерамічного матеріалу всередині контейнера. В результаті цього підвищується його міцність до 40%, температурна стійкість, відбувається зниження водопоглинання бетону до 5 разів. Незважаючи на тривалість вивчення цієї проблеми, утилізація і переробка радіоактивних відходів в Україні потребує подальшого вдосконалення. Тому необхідно спрямувати зусилля на попередження та мінімізацію утворення відходів, а потім на їх рециркуляцію, вторинне використання та розробку ефективних методів остаточної переробки, знешкодження й захоронення.

Основні вимоги із забезпечення безпеки сховищ РВ регулюються нормативними документами, які встановлюють процедури, умови і критерії ліцензування, вибору і затвердження площадки для будівництва, проектування, будівництва, експлуатації, закриття і зняття з експлуатації, забезпечення якості, проведенні радіаційного контролю і моніторингу навколишнього середовища. Для кожного сховища повинні розроблятися й узгоджуватися з наглядовими і регулювальними органами критерії прийому РВ на зберігання або захоронення.

Сьогодні всі зусилля спрямовані на те, щоб усунути людину від цього небезпечного процесу. Вчені усього світу постійно ведуть пошуки для розробки принципово нових методів захоронення.

У запобіганні небезпеки радіоактивного забруднення планети важливу роль відіграє система міжнародних угод, яка постійно вдосконалюється. Існує міжнародна організація

з контролю за використанням атомної енергії, МАГАТЕ, яка проводить незалежну експертизу ядерних проектів і ведуча постійне спостереження за виконанням узгоджених норм при експлуатації ядерних установок, використовуваних в мирних цілях. На жаль, їх використання у військових цілях у всіх країнах засекречено і не підлягає контролю МАГАТЕ. Це накладає особливу відповідальність на збройні сили атомних держав. Слід відзначити важливу роль громадських антиядерних рухів, які об'єднують лікарів, вчених, діячів культури різних країн. Дуже активна в цьому відношенні міжнародна неурядова організація "Грінпіс" ("Зелений світ"), одна її завдань якої - зробити надбанням міжнародної громадськості всі шкідливі і небезпечні прояви зловживань військових секретністю атомних об'єктів. Саме активність громадських організацій змушує політиків постійно працювати над вдосконаленням законодавства у цій галузі, фінансувати різні програми досліджень і конкретних заходів щодо зменшення радіаційної небезпеки.

На сьогоднішній день сформувалася нова точка зору на енергетичні проблеми. Вона покладає надії на альтернативні джерела енергетики, якими є сонячна, вітрова енергетика, а також енергозбереження. На думку прихильників цієї точки зору, якщо передові країни переключаться на розробку більш економічних джерел світла, побутових електроприладів, опалювального обладнання і кондиціонерів, то заощадженої електроенергії буде достатньо, щоб обійтися без існуючих АЕС. Значне зменшення споживання електроенергії показує, що економічність може бути важливим чинником обмеження попиту на електроенергію.

Таким чином, атомна енергетика поки не витримала випробувань на економічність, безпеку і думку громадськості. Її майбутнє тепер залежить від того, наскільки ефективно і надійно буде здійснюватися контроль за будівництвом і експлуатацією АЕС, а також наскільки

успішно будуть вирішені ряд інших проблем, таких, як проблема видалення радіоактивних відходів. Майбутнє атомної енергетики залежить також від життєздатності та експансії її сильних конкурентів – теплових електростанцій, що працюють на вугіллі, нових енергозберігаючих технологій та відновлюваних енергоресурсів.

Список використаних джерел

1. Гужва І. Ю. Міжнародне співробітництво України в сфері ядерної енергетики : дис. канд. екон. наук : 08.00.02; Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – К., 2009. – С. 165–178.
2. Дементьев Б. А. Ядерные энергетические реакторы. Учебник для вузов – 2-е изд. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 352 с.
3. Доповідь Мінекобезпеки України "Про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні за 1996 р. // Мінекобезпеки України. – Київ, 1997 р. – 53с.
4. Патон Б. Є. Про стратегію розвитку ядерної енергетики в Україні. // Патон Б. Є., Бакай О. С., Бар'яхтар В. Г., Неклюдов І. М.; НАН України. – Х., 2008. – С. 31-32.
5. Саверський С.Ю., Холоша В.І., Проскура М.І., Танський С.Г. Про комплексне вирішення проблем поводження з радіоактивними відходами у зоні відчуження у зв'язку з підготовкою до зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС // Бюлетень екологічного стану зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. - К.: Чорнобильінтерінформ. – №16.
6. Саппа М.М. Ядерна енергетика як предмет соціо- екологічного діалогу (соціо- технологічний підхід): автореф. Дис. д-ра соціол. наук: 22.00.07; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 1999.
7. Саприкін В. Влада і суспільство: налагодження співробітництва для безпечного розвитку ядерної енергетики// Національна безпека і оборона. – 2005. – № 6. – С. 37–48.
8. Холоша В.І. Про виконання Комплексної програми робіт з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення у 1999 р. // Бюлетень екологічного стану зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. – К.: Чорнобильінтерінформ. – № 15.

9. Шестопалов В.М., Замостян П.В. Обращение с радиоактивными отходами в Украине: проблемы, опыт, перспективы. – Киев 1998. – 120 с.
10. <https://menr.gov.ua//31778.html>: Міністерство екології та природних ресурсів України. 1.10.2017 р.
11. Ядерна наука та енергетика очима молоді: нові ідеї, дослідження, рішення: зб. наук. ст. / Укр. ядер. т-во, ДП НАЕК «Енергоатом», Одес. нац. політехн. ун-т; за ред. д-ра техн. наук С. В. Барбашева. – О. : Астропринт, 2011. – 153 с.
12. Ferguson, Charles D., (2007). Nuclear Energy: Balancing Benefits and Risks Council on Foreign Relations.
13. Schneider, Mycle, Steve Thomas, Antony Froggatt, Doug Koplou (August 2009). The World Nuclear Industry Status Report, German Federal Ministry of Environment, Nature Conservation and Reactor Safety.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. ***Kryvachuk Liudmyla***, profesor nadzwyczajny Instytutu Spraw Społecznych Uniwersytetu Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (Polska), dr hab., prof. UP.
2. ***Балицька Валентина Олексіївна***, доцент кафедри фізики та хімії горіння Навчально-наукового інституту пожежної та техногенної безпеки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат фізико-математичних наук, доцент.
3. ***Бартіш Олена Ярославівна***, студентка групи СР-51м Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
4. ***Березяк Ксенія Михайлівна***, викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
5. ***Бужанська Маріанна Василівна***, доцент кафедри природничих наук та захисту навколишнього середовища Львівського торговельно-економічного університету, кандидат хімічних наук, доцент.
6. ***Васянович Григорій Петрович***, професор кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор.
7. ***Великий Роман Георгійович***, протоієрей, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, настоятель храму Покрови Пресвятої Богородиці, доктор філософії з Богослов'я.

8. **Гембара Тарас Васильович**, доцент кафедри прикладної математики і механіки Навчально-наукового інституту цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат технічних наук, доцент.
9. **Грицанюк Віта Василівна**, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат політичних наук, доцент.
10. **Дрогобицька Ірина Василівна**, студентка групи ПС-42 Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
11. **Козел Ірина Борисівна**, студентка групи ПС-42 Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
12. **Костишин Емілія Іванівна**, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат історичних наук, доцент.
13. **Коструліна Юлія Сергіївна**, студентка групи ПС-41 Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
14. **Лабач Марта Миколаївна**, завідувач кафедри українознавства Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат філологічних наук, доцент.

15. **Логвиненко Вікторія Михайлівна**, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат філософських наук, доцент.
16. **Лоза Андрій Степанович**, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат соціологічних наук.
17. **Мачинська Наталія Ігорівна**, завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор педагогічних наук, доцент.
18. **Мищенко Оксана Михайлівна**, викладач кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
19. **Нагірняк Михайло Ярославович**, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат історичних наук, доцент.
20. **Трусевич Оксана Мирославівна**, доцент кафедри прикладної математики і механіки Навчально-наукового інституту цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат фізико-математичних наук, доцент.
21. **Харчук Андрій Іванович**, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Навчально-наукового інституту пожежної та техногенної безпеки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

22. **Ярицька Лідія Ігорівна**, доцент кафедри фізики та хімії горіння Навчально-наукового інституту пожежної та техногенної безпеки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат фізико-математичних наук, доцент.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
<i>Кривачук Людмила</i> , Захист прав дітей: генезис розвитку та правові механізми.....	5
<i>Балицька В., Ярицька Л.</i> До питання екологічних наслідків деяких фізичних застосувань.....	12
<i>Бартіш О., Костишин Е.</i> Формування іміджу в соціальній роботі.....	20
<i>Березяк К., Дрогобицька І.</i> Адикція як психологічне явище сучасного суспільства та фактори її поширення.....	26
<i>Бужанська М.</i> Роль безпеки життєдіяльності у формуванні культури безпеки людини.....	43
<i>Васянович Г., Грицанюк В., Міщенко О.</i> Свобода як головна умова творчого розвитку особистості: філософсько-педагогічний контекст.....	48
<i>Великий Р., Нагірняк М., Харчук А.</i> Цінність людського життя у православній військовій традиції.....	61
<i>Гембара Т.</i> Вплив на екологічну свідомість, як складової екологічної психології, розвитку водневої енергетики.....	74
<i>Козел І., Березяк К.</i> Кризова сім'я як соціально вразлива категорія населення.....	85
<i>Коструліна Ю.</i> Вплив психологічних особливостей студента-психолога на інтерпретування міміки оточуючих.....	93
<i>Лабач М.</i> Формування естетичних почуттів як важлива педагогічна проблема сучасної вищої школи.....	106

Логвиненко В. Етнічна толерантність в соціальній роботі.....	113
Лоза А. Особистісна готовність та орієнтири студентської молоді щодо підприємницької діяльності.....	118
Мачинська Н. Стрес у професійній діяльності керівника.....	124
Трусевич О. Актуальні проблеми підготовки педагогічних працівників, як «фахівців соціальної сфери».....	130
Ярицька Л., Балицька В. Проблема радіоактивних відходів у сучасному світі.....	136
Відомості про авторів.....	145

Наукове видання

Гуманітарні аспекти формування особистості

Матеріали

VII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції
від 29 травня 2019 р.

Відповідальний редактор: **Михайло Нагірняк**
канд. іст. наук, доцент

Технічний редактор та
відповідальний за випуск: **Микола Фльорко**

Друк ЛДУ БЖД
79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35
тел./факс: (8-032) 233-32-40, 233-24-79
e-mail: mail@ubgd.lviv.ua, ndr@ubgd.lviv.ua